T.C

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FIKIHTA FAİZ KONUSU MALLAR

KÜBRA ERTÜRK

2501111490

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. SERVET BAYINDIR

İSTANBUL-2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı	:	KÜBRA ERTÜRK	**Numarası**	:	2501111490
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı	:	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ	**Danışmanı**	:	PROF. DR. SERVET BAYINDIR
Tez Savunma Tarihi	:	09.04.2018	**Saati**	:	11:00
Tez Başlığı	:	"FIKIHTA FAİZ KONUSU MALLAR"			

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin **36. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / ~~RED / DÜZELTME~~)
1- PROF. DR. SERVET BAYINDIR		Kabul
2- DOÇ. DR. NECMETTİN KIZILKAYA		Kabul
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ ZEYNEP HAFSA ORHAN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDULLAH TIRABZON		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ YUSUF DİNÇ		

ÖZ

FIKIHTA FAİZ KONUSU MALLAR

KÜBRA ERTÜRK

Faize konu mallar meselesi fıkıhta önemle üzerinde durulan konulardan birisi olmuş ve bu konuda çok farklı görüşler ileri sürülmüştür. Konu fıkıh kaynaklarında genelde hem "Kitabu'l-büyû'" hem de "Kitabu'l-büyû'" bölümünde "Bâbü'r-riba" başlığı altında "altı mal hadisi" diye bilinen meşhur rivâyet çerçevesinde ele alınmıştır. Bu durum faize konu olan malların ne tür mallar olması gerektiği sorusunu gündeme getirmiştir. Dolayısıyla konuya tüm ayrıntılarıyla temas edilmesi ve meseleye açıklık getirilmesi son derece önemlidir.

Bu problemin çözümü amacıyla faize konu mallar meselesine işaret eden ilgili naslar ve konunun fıkıhtaki yeri tespit edilerek Kur'an ve Sünnet çerçevesinde meseleye açıklık getirilmesi tezin temel hedefini oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, öncelikle konuya ilişkin temel kavramlar üzerinde durulmuş, daha sonra ilgili naslar ışığında meselenin Kur'an ve Sünnet'teki yeri incelenmiş ve en sonunda meseleye dair hem klasik mezhep fukahası dışındaki alimlerin hem de klasik mezhep fukahasının görüşlerine yer verilmiştir. Faize konu malların kapsamı kimi zaman geniş tutulurken kimi zaman dar tutulmuştur.

Yapılan değerlendirmeler sonucunda, faizin standardize edilebilen bütün mallar üzerinde söz konusu olabileceği kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Riba, Karz, Bey', İllet, Mal.

ABSTRACT

RİBAWİ İTEMS İN ISLAMİC LAW

KÜBRA ERTÜRK

Ribawi items have been one of the important issues in the islamic law, and it is widely discussed by islamic scholars through providing us different opinions on the subject matter. The subject is generally covered in the field of islamic law under the title of "Kitabu'l-büyû" and Bâbü'r-riba in the chapter of Kitabu'l-büyû through providing hadith on six (6) ribawi items. This has brought the question to the front of what kind of items should be considered ribawi items. Therefore, it is utmost important to identify and clarify the issues in details.

For the purpose of solving this problem, issues related to ribawi items will be identified from the related sources and its role in islamic law will be clarified in the frame of Qur'an and Sunnah.

The paper on hand firstly emphasizes the basic concepts of the subject and discusses the issues in the light of Qur'an and Sunnah followed by providing views of both classical as well as contemporary fiqh scholars of four Islamic schools of thoughts. The scope of the topic also covers the opinions of scholars who take ribawi items in a wide and narrow form.

The conclusion of the current paper states that interest may be subject to all standardized goods.

Key words: Riba, Benevolent loan, sale, property

ÖNSÖZ

Fıkıhta önemle üzerinde durulan konulardan birisi faize konu mallardır. Bu konu fukahanın gündemini meşgul etmiş ve konuya ilişkin görüşler ileri sürülmüştür. Faize konu malların kapsamı kimi zaman geniş tutulurken kimi zaman da dar tutulmuştur. Bu çalışmanın hedefi faize konu malları ayrıntılı bir şekilde ele alıp fıkhın genel ilkeleri çerçevesinde meseleye açıklık getirmektir.

Tezimiz araştırmanın konusu, amacı, önemi, yöntemi, kaynakları ve yapılan çalışmaların yer aldığı "Giriş" kısmından başka üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ilgili temel kavramlara yer verilmiştir. İkinci bölümde konu, ayet ve hadisler ışığında Kur'ân ve Sünnet'teki yeri açısından incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise klasik mezhep fukahası dışındaki alimlerin ve klasik mezhep fukahasının konuya ilişkin görüşleri üzerinde durulmuştur.

Tez çalışmamız boyunca, gerek konunun belirlenmesi gerekse çalışma aşamasında görüş, öneri ve yönlendirmeleriyle tezin bu duruma gelmesine katkı sağlayan ve her konuda yakın ilgi ve desteğini gördüğüm değerli Danışman hocam Prof. Dr. Servet Bayındır'a teşekkürlerimi sunarım.

Tez çalışmalarım süresince benden manevi desteklerini esirgemeyip her daim yanımda olan, haklarını hiçbir zaman ödeyemeyeceğim aileme şükranlarımı arz ederim.

Tezin, fıkhın bu önemli konusunun anlaşılması ve islami ilimlere bir nebze de olsa katkıda bulunması Yüce Allah'tan en samimi dileğimdir.

Kübra ERTÜRK

İSTANBUL, 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **iii**
ABSTRACT ..... **iv**
ÖNSÖZ ..... **v**
İÇİNDEKİLER ..... **vi**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **ix**
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
KONUYLA İLGİLİ KAVRAMLARA GENEL BAKIŞ

I. RİBA İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR 11
A. Riba 11
B. Deyn 14
C. Karz 15
D. Bey‘ 16
E. Mal 18
F. Menfaat 18
G. İllet 19
II. MAL KAVRAMI VE ÇEŞİTLERİ 20
A. Mal Kavramı 20
1. Sözlük Anlamı 20
2. Terim Anlamı 21
B. Mal Çeşitleri 25
1. Mütekavvim ve Gayri Mütekavvim Mallar 25
2. Mislî ve Kıyemî Mallar 26
3. Menkul ve Gayri Menkul Mallar 27
4. Tüketilen ve Tüketilmeyen Mallar 28
5. Emtia Nitelikli Mallar ve Finansal Nitelikli Mallar 29

İKİNCİ BÖLÜM

İLGİLİ NASLARDAN HAREKETLE RİBEVİ MALLAR

I. İLGİLİ AYETLER 32
A. Zekâtla İlintilendirilmiş Ribevi Mallar 32
B. Kat Kat Artma Özelliği ile İlintilendirilmiş Ribevi Mallar 35
C. Karşılıksız Gelir Elde Etme Bakımından Ribevi Mallar 36
D. Bey‘ ile İlintilendirilmiş Ribevi Mallar 38
E. Karzla İlintilendirilmiş Ribevi Mallar 40
II. İLGİLİ HADİSLER 42
A. Riba İşlemini Kınayan Hadislerde Ribevi Mallar 42
B. Ribe’l-Cahiliye ile İlgili Hadislerde Ribevi Mallar 44
C. Ribe’l-Büyû‘ ile İlgili Hadislerde Ribevi Mallar 45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FIKIH KAYNAKLARINDA RİBEVİ MALLAR

I. KLASİK MEZHEP FUKAHASI DIŞINDA KONUYA İLİŞKİN GÖRÜŞLER 51
A. Saîd b. Cübeyr’in Görüşü 51
B. Hasan el-Basrî’nin Görüşü 52
C. Muhammed b. Sîrîn’in Görüşü 53
D. Rebîa b. Ebî Abdirrahmân’ın Görüşü 54
E. Ebû Bekr Abdurrahmân b. Keysân el-Esamm’ın Görüşü 55
F. İbnü’l-Mâcişûn’un Görüşü 56
G. Osman el-Bettî’nin Görüşü 56
II. KLASİK MEZHEPLERE GÖRE RİBEVİ MALLAR 57
A. Hanefî Mezhebine Göre Ribevi Mallar 57
1. Nakli Delil 57
2. Akli Delil 63
B. Hanbelî Mezhebine Göre Ribevi Mallar 69
1. Nakli Delil 69
2. Akli Delil 72
C. Şâfiî Mezhebine Göre Ribevi Mallar 75
1. Nakli Delil 75

2. Akli Delil 77
D. Mâlikî Mezhebine Göre Ribevi Mallar 81
1. Nakli Delil..... 81
2. Akli Delil 81
E. Zâhirî Mezhebine Göre Ribevi Mallar..... 85
1. Nakli Delil..... 85
2. Akli Delil 85
SONUÇ ve DEĞERLENDİRME..... 87
BİBLİYOGRAFYA 90

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	Adı geçen eser
b.	İbn
bkz.	Bakınız
bs.	Baskı
c.	Cilt
Hz.	Hazreti
md.	Madde
ö.	Ölüm yılı
r.a.	Radıyallahu anh
s.	Sayfa
s.a.v.	Sallallahu aleyhi ve selem
t.y.	Tarih yok
thc.	Tahric
thk.	Tahkik
vd.	Ve diğerleri
y.y.	Yayın yeri yok

GİRİŞ

Mala sahip olma duygusu insanın fıtri bir özelliğidir. Bu duygu onu mal edinebilme yollarını aramaya teşvik eder. Bu sebeple insanlar mal edinebilmek için kimi zaman alım satım gibi meşru bir yolu tercih ederken kimi zaman da hırsızlık, kumar gibi meşru olmayan yolları tercih edebilir. Meşru olmayan mal edinme yollarının tercih edilmesindeki temel sebep herhangi bir emek sarf etmeden kolaylıkla mala sahip olma arzusudur. İslam'ın meşru saymadığı mal edinme yollarından birisi de faizcilik yapmaktır. Faizin Arapça'daki karşılığı ribadır.

Riba konusu fıkıh kaynaklarında genellikle hem "Kitabu'l-büyû'" hem de "Kitabu'l-büyû'" bölümünde "Bâbü'r-riba" başlığı altında ve bey' işlemiyle ilintili olarak "altı mal hadisi" çerçevesinde ele alınmıştır. Hadiste zikredilen "altı mal"dan hareketle de ribanın söz konusu olabileceği malların belirlenmesi için illet tespitinde bulunulmuştur. Bu konuda görüş bildirenler ilgili rivâyetleri kendi görüşleri çerçevesinde değerlendirmişler ve kimi zaman da birbirlerinin görüşlerini eleştirmişlerdir. Bunun neticesinde ribevi malların kapsamı kimi zaman geniş tutulurken kimi zaman da dar tutulmuştur. Oysa ilgili ayet ve hadisler meseleyi ayrıntısıyla ele alır.

Riba konusunun fıkıh kaynaklarında "Kitabu'l-büyû'" başlığı altında işlenmesi ribanın hangi işlemlerle ilintilendirilmesi gerektiğine dair soruları gündeme getirmiştir. Ribanın tanımı hususunda da fıkıhta çok farklı tanımlar ortaya konulmuştur. Riba işleminin bir mal üzerinde gerçekleşiyor olması hangi tür özelliklere sahip olan şeylerin mal kapsamında değerlendirilmesi gerektiğine dair soruları da akla getirmiş ve fukahanın gündemini meşgul etmiştir. Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Malın sahip olması gerektiği özellikler ilgili ayet ve hadislerde de belirtilmiştir.

Bu tez çalışmasında, ribevi mallar konusunda görüş bildirenlerin delillerine ayrıntısıyla fıkhın genel ilkeleri çerçevesinde yer verilmeye çalışılacaktır. Birinci olarak ribaya ilişkin temel kavramlara kısaca temas edilecektir. İkinci olarak konu ilgili ayet ve hadislerden hareketle Kur'an-Sünnet bütünlüğü içerisinde

incelenecektir. Üçüncü olarak ise konuya dair hem klasik mezhep fukahası dışındaki alimlerin hem de klasik mezhep fukahasının görüşlerine yer verilecektir.

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu çalışmada faize konu mallar meselesi, Kitap-Sünnet bütünlüğü içerisinde ve fıkhın temel ilkeleri çerçevesinde ele alınacaktır. Bu konunun daha iyi anlaşılabilmesine yardımcı olacak bazı temel kavramlara da kısaca temas edilecektir.

Faize konu mallar meselesi fukahanın gündemini meşgul etmiş ve bu malların neler olacabileği konusunda farklı görüşler ortaya konulmuştur. Dolayısıyla bu çalışmada, konuya tüm ayrıntılarıyla temas edilmesi ve meseleye açıklık getirilmesi son derece önemlidir.

II. ARAŞTIRMANIN AMAÇ VE ÖNEMİ

Mevcut fıkıh kaynakları incelendiğinde, faize konu mallar meselesinin fıkıhta üzerinde durulan konulardan birisi olduğu ve bu konuda çok farklı görüşlerin yer aldığı görülmektedir. Görüş bildirenlerin her biri ilgili ayet ve hadisleri kendi görüşleri çerçevesinde değerlendirmiş ve kendi görüşlerini destekleyen rivâyetleri ön planda tutmuştur. Dolayısıyla bu meselenin ayrıntısıyla ele alınmasına ve gerçeklerin ortaya çıkarılmasına ihtiyaç duyulmuştur.

Bu çalışmanın amacı, konuyla ilgili görüşlere detaylarıyla temas edilmesi ve konunun fıkhın genel ilkeleri çerçevesinde incelenerek anlaşılmasını sağlamaktır.

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Tezimizin konusunu oluşturan fıkıhta faiz konusu mallar meselesine açıklık getirmek için öncelikle ilgili temel kavramlara yer verilmiştir. Konunun tespiti açısından önem arz eden ilgili ayet ve hadisler incelenmiş ve fıkıh kaynaklarında meselenin işlenişine temas edilmiştir.

Konuya ilişkin temel kavramlar; riba ile ilgili temel kavramlar, mal kavramı ve çeşitleri olmak üzere önem derecesine göre iki başlık altında ele alınmıştır. Bu kavramlar ele alınırken önce sözlüklerde yer alan anlamlarına sonra terim anlamlarına değinilmiştir. Sözlükler incelenirken ilk olarak mevcut en eski

sözlüklerden başlanılmış ve günümüze kadar önemli görülen diğer kaynaklara yer verilmiştir. Bunlardan bazıları: Halil b. Ahmed'in, **Kitâbü'l-Ayn'**ı, İbn Fâris'in, **Mu'cemü'l-mekâyîs'il-lüğa'**sı, Râgıb el-İsfahânî'nin **Müfredat'**ı, İbn Sîde'nin **Muhkem ve'l-Muhît'**i, İbn Manzûr'un **Lisânü'l-Arab'**ı, Feyyûmî'nin, **el-Misbâhü'l-münir'**i, Cürcânî'nin, **et-Ta'rîfât'**ı, Firûzâbadî'in **Kamûsu'l-Muhît'**i, Zebîdî'nin **Tâcü'l-Arûs'**u ve İbrâhim Mustafa vd.'nin **Mu'cemü'l-Vesît'**idir.

Tefsirler incelenirken genellikle ahkâm tefsirlerinden istifade edilmiştir. Bu çerçevede Taberî'nin **Câmiu'l-Beyân'**ına, Cessâs ve İbnü'l-Arabî'nin **Ahkâmu'l-Kur'ân'**ına, Râzî'nin **Mefâtîhu'l-Ğayb'**ına bakılmıştır.

Ribevi mallar konusunun Hz. Peygamber'in (s.a.v.) uygulamasında nasıl bir yeri olduğunu tespit etmek için hadis kaynaklarına müracaat edilmiş ve ilgili rivâyetler incelenmiştir. Hadislerin tespitinde **Kütüb-i Tis'a'**dan **Buhârî ve Müslim'**in **Sahih'**leri, **Tirmizi, Ebû Dâvud, Nesâi, İbn Mâce ve Dârimî'**nin **Sünen'**leri, Ahmed b. Hanbel'in **Müsned'**i ve İmam Mâlik'în **Muvattâ'**sının yanı sıra Darekutnî'nin **Sünen'**inden yararlanılmıştır.

Konuya dair hem klasik mezhep fukahası dışındaki alimlerin hem de klasik mezhep fukahasının görüşlerine yer verilmiştir. Mezheplerin konuya dair bakış açıları incelenirken Ehl-i Sünnet'ten dört mezhebin ve Zâhiriyye mezhebinin görüşüne yer verilmiştir. İleri sürülen görüşler incelenirken de temel kaynaklara ulaşılmaya çalışılmış ve her birinin görüşünün kendi kaynaklarından aktarılmasına önem verilmiştir. Bu çerçevede Hanefî mezhebinde, Serahsî'nin **el-Mebsût'**u, Kâsânî **Bedâi'u's-Sanâi'**si, Merğinânî'nin **Hidâye'**si, İbnü'l-Hümâm'ın **Şerhu Fethü'l-Kadîr'**i, İbrahim el-Halebi'nin **Multeka'l-ebhur'**u, ve İbn Âbidîn'in **Reddü'l-muhtâr'**ı, Şâfiî mezhebinde İmam Şâfiî'nin **el-Ümm'**ü, Mâverdî'nin **el-Hâvi'l-kebîr**'i ve İmrânî'nin **el-Beyân'**ı, Mâlikî mezhebinde İbn Rüşd'ün **Bidâyetü'l-müctehid'i,** Karâfi'nin **ez-Zahîre'**si ve Derdîr'in **Şerhü'l-kebîr'**i, Hanbelî mezhebinde İbn Kudâme'nin **el-Muğnî**'si Abdullah Zerkeşi'nin **Şerhu'uz-Zerkeşi'**si ve Buhûtî'nin **Keşşâfü'l-kına'**sı, Zâhirî mezhebinde ise İbn Hazm'ın **Muhallâ**'sı müracaat edilen kaynaklar arasındadır.

Konunun daha iyi anlaşılması amacıyla tefsir, hadis ve fıkıh kitapları dışında bu konuyu bağımlı ya da bağımsız olarak ele alan tebliğ ve makalelerden de yararlanılmıştır.

IV. FAİZ KONUSU İLE İLGİLİ YAPILMIŞ MODERN ÇALIŞMALAR

Fıkıh kaynakları dışında, bu konuyu bağımsız olarak inceleyen (kitap, tez, makale ve tebliğ) veya kitabın içerisinde bir bölüm olarak ele alan bazı çalışmaların kısa özetlerine aşağıda yer verilmiştir.

1. Muhammed Ebû Zehre, **Buhûs fi'r-Riba,** Kahire, Dârü'l-Fikri'l-Arabi, 't.y'

Bu kitabın 3-8 sayfaları arasında Yahudilik, Hristiyanlık ve felsefe açısından riba kavramına yer verilmiştir. 18-34 sayfalar arasında Kur'an'da ve Sünnette riba konusunun işlenişine yer verilerek ribe'l-büyû' ve riben'n-nesîe arasındaki farkların önemine dikkat çekilmiştir. 65-72 sayfalar ararsında ise hadislerde yasaklanan ribanın ribel'l-büyû' olduğu üzerinde durulmuş ve Hanefî, Hanbelî, Malikiî, Şafiî ve Zâhirîye mezheplerinin ribanın illeti konusuna ilişkin görüşlerine yer verilmiştir.

2. Seyyid Ebü'l-A'lâ Mevdûdî, **er-Riba,** Dımaşk, Dârü'l-Fikr, 't.y.'

Bu kitabın 11-27 sayfaları arasında ribanın haklı bir durum olduğunu gösteren bir takım gerekçelere değinilmiştir. 100-109 sayfaları arasında ise ribanın sözlük ve terim anlamlarına, ribayı konu edinen ilgili ayetlere, İslâmiyet'ten önceki dönemin riba anlayışına, bey' ve riba arasındaki farklara yer verilmiştir.

3. Ali Rıza Gül, **Tarihi Bağlamı Çerçevesinde Kur'ân'da Faiz (Riba) Yasağı,** Ankara, Avrasya Yayınları, 2006

Kitabın birinci bölümü "Riba Kavramının Tarihi Arka Planı" olup, bu bölümde, İslâm öncesinde Mekke, Medine ve Taif şehirlerinin iktisadi durumlarına gelir dağılımı ve borç ilişkileri içerisinde yer verilmiştir.

Kitabın ikinci bölümü "Ayırıcı Özellikleri, Çeşitleri, Unsurları ve Sonuçları Yönünden Cahiliye Ribası" olup bu bölümün 128-192 sayfaları arasında cahiliye ribası çeşitli tasniflere tabi tutularak ele alınmıştır.

Kitabın üçüncü bölümü "Kur'an'ın Ribaya Karşı Tavrı" olup, bu bölümde Kur'an'da ribanın yasaklanma sürecine çeşitli başlıklar altında yer verişmiştir.

4. Ali Rıza Gül, **Sahabilerin Faiz (Ribâ) Anlayışları,** Ankara, Avrasya Yayınları, 2006

Bu çalışmada bazı sahabilerin faiz konusunda rivâyet ettikleri hadisler ele alınmış ve bu hadisler çerçevesinde ileri sürdükleri görüşlere yer verilmiştir. Zikredilen sahabilerin hayatlarına dair kısa bir bilgi de verilmiştir.

Sahabilerin faiz anlayışları birinci bölümde "Faiz Kavramının Kapsamını Daraltan Sahabiler", ikinci bölümde "Faiz Kavramının Kapsamını Genişleten Sahabiler" olmak üzere iki bölüm şeklinde ele alınmıştır. Sahabilerin faiz anlayışlarını oluştururken hadisleri kullandıkları, onlardan bir kısmının faizin hem fazlalık faizi hem de veresiye faizi olmak üzere iki türü bulunduğu görüşünü, bir kısmının da faizin sadece veresiye işlemlerinde söz konusu olduğu görüşünü benimsedikleri sonuçlarına ulaşılmıştır.

5. Abdulaziz Bayındır, **Ticaret ve Faiz,** İstanbul, Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2007

Kitabın ikinci bölümü "Kur'an ve Sünnet'te Faiz" olup, bu bölümün 38-67 sayfaları arasında faizin tanımı üzerinde durulmuş ve faiz konusu ilgili naslar çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bölümde ilgili bazı kavramlara da yer verilmiştir. Faizin borç işleminden doğduğu kanaatine varılmıştır.

Kitabın üçüncü bölümü "Allah'ın Elçisinden Sonra Faiz" olup, bu bölümün 78-129 sayfaları arasında "Sahabe Dönemi, Fukaha Dönemi ve Satış Görüntüsü Altında Faiz" başlıkları altında faiz meselesi ele alınmış ve mezheplerin konuya ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. Mezheplerin faizli sistemin önünü açtığı kanaatine varılmıştır.

6. Alpaslan Alkış, **İslâm Hukukunda Faizin İlleti,** Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999

Bu tez çalışmasında faizin tarihçesi hakkında bilgi verilmiş, İslâm hukukunda para, mal, faiz ve illet konuları ele alınmış ve klasik mezhep fukahasının faiz konusundaki görüşlerine yer verilmiştir.

7. Abdülbaki Deniz, **İslam Hukukunda İllet Kavramı ve Faizin İlleti,** Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006

Bu tez çalışmasında faizin mahiyeti, tarihçesi ve bazı faiz teorileri ele alınmıştır. İslam hukukundaki illet kavramına da genişçe yer verilmiştir. Daha sonra faizin illeti meselesinin klasik fıkıhtaki işlenişine değinilmiştir. Kapitalizm'de faizin desteklendiği, Sosyalizm'de faizin ve ticaretin yasaklandığı, İslam'da faizin yasaklanıp ticaretin desteklendiği, faizin sömürü üzerine kurulu bir sistem olduğu sonuçlarına ulaşıldı.

8. Hüseyin Baysa, **Faizsiz Finans Kurumları Çalışma Yöntemlerinin İslam Hukuku Bağlamında Değerlendirmesi,** Diyanet İşleri Başkanlığı Akçaabat-Darıca İhtisas Eğitim Merkezi Müdürlüğü, III. Dönem Bitirme Tezi, 2006

Bu çalışmada faiz kavramı ve çeşitlerine, faizsiz bankacılığın kuruluş amacına, tarihi gelişimine ve Türkiye'deki yansımasına, çağdaş faizsiz bankacılık ile klasik faizli bankacılılık arasındaki temel farklara değinilmiştir. Daha sonra fon toplama yöntemleri ve faiz ile ilişkisine genişçe yer verilmiştir. Faizsiz bankacılığın fon toplama yöntemleri incelendiğinde fon toplama yöntemlerinden birisi olan katılma hesap sözleşmesinin klasik akitler içerisinde müdarebe akdine karşılık geldiği ve cari hesap sözleşmesinin veresiye ribası kategorisinde olmadığı sonuçlarına ulaşıldı.

9. Selim Çimen, **İslam Hukukunda Faizin İlleti ile İlgili İhtilaflar,** Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010

Bu tez çalışmasında faizin sözlük ve terim anlamlarına, faizin türlerine, faizin tarihsel ve beşeri sistemdeki konumuna, Kur'an ve Sünnet'te faizin işlenişine yer verişmiştir. Daha sonra illet kavramı, fukahanın faiz konusundaki görüşleri, faiz konusunda ortaya çıkan yeni ve farklı yaklaşımlar ele alınmıştır. Bu çalışmada faizin karşılıksız kazanç sağlama yönü olduğu, Yahudilik ve Hristiyanlık'ta faizin yasaklandığı, Kapitalizm sisteminde faizin meşru görüldüğü, Kur'an-ı Kerim'in faiz

yasağını tedrici olarak uygulamaya koyduğu, faizin "Zaruretler haramları mübah kılar" ilkesi içerisinde değerlendirilmesinin sakıncalı olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

10. Hesna Serra Aksel, **Kur'an ve Sünnet'te Ticaret ve Faiz Kavramları,** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011

Bu tez çalışmasında ticaret ve riba kavramlarının sözlük ve terim anlamlarına, klasik fıkıhtaki riba çeşitlerine ve illetine yer verilmiştir. Daha sonra ticaret ve faiz kavramlarının Kur'an ve Sünnet'teki kullanımları incelenmiş, faiz ve ticaretin farklı işlemler olduğu vurgulanmıştır.

11. İsmail Özsoy, **Kredi Faizi: Kur'ân'a Göre Bir Değerlendirme,** İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi, C: II, No: 3, 1994, s. 31-41.

Bu makalede, bazı faiz teorilerine, faizin çeşitlerine, Hristiyanlık'ta faiz anlayışına, İslâm'da faizin yasaklanma sebeplerine, faiz konusunda Kapitalizm ile İslâm arasındaki farka yer verilmiştir. Faizin yasaklanma sebebinin altında yatan temel faktörün taraflardan birinin mutlaka haksızlığa uğraması olduğu, her türlü faiz çeşidinin İslâm tarafından yasaklandığı, faizli sistemin ekonomik dengeyi bozduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

12. Nihat Dalgın, **İslâm Hukukuna Göre Satım Sözleşmesi Açısından Mal Kavramı,** Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, No: 11, 1999, s. 97-127.

Bu makalede mal kavramı hem günümüz hukuku hem de fıkıh açısından ele alınmış ve fıkıhta hangi tür mallar üzerinde satım sözleşmesi yapılabileceği meselesine yer verilmiştir. İslâm hukukuna göre satım sözleşmesinin mütekavvim mal üzerine kurulduğu, mütekavvim mal kavramının İslâm tarafından yasaklanılmamış bir menfaati barındırdığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

13. Hasan Özer, **"İbn-i Kemâl ve Riba" Adlı Risalesi,** İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, No: 16, 2010, s. 157-186.

Bu makalede İbn-i kemâl'in hayatı ve eserleri hakkında geniş bir bilgi verildikten sonra "Riba" adlı eseri ele alınmıştır. Bu eserde ribanın selem ve sarf gibi

alışveriş akdinin bir türü değil ayrı bir sınıf olduğu ve alışverişten ayrı olarak değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

14. Oğuzhan Tan, **Ekonomik Realite Temelinde Altı Sınıf (Esnâf-ı Sitte) Hadisi Üzerine Bir Değerlendirme,** Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD), C: LI, No: 2, 2010, s. 167-187.

Bu makalede, altı sınıf mal hadisi ekonomik realite açısından yeniden değerlendirilmiş, altı mal hadisinde zikredilen malların Hz. Peygamber döneminde mal-para olarak kullanılan nesneler olduğu ve dolayısıyla söz konusu malların ölçülebilme ve tartılabilme özelliğinden çok parasal olma özellikleri üzerinde durulması gerektiği kanaatlerine varılmıştır.

15. Servet Bayındır, "**Faiz Meselesine Kur'an ve Sünnet Çerçevesinde Farklı Bir Bakış",** VII. İslâm Hukuku Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı Mezheplerde Tutarlılık: Tebliğler Metni, İstanbul, Süleymaniye Vakfı, 2012, s. 237-259.

Bu tebliğde, faizin hem fıkıh kitaplarındaki hem de Kur'an ve Sünnet'teki işlenişine yer verilmiştir. İlgili ayetlerde faizin mukayese edildiği zekât, bey' ve karz kavramlarına yer verilmiş ve bu işlemler ile faizin ortak ve farklı yönlerine dikkat çekilmiştir. Faizin işlem bakımından karz işlemi ile ilintili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

16. Servet Bayındır, **"Faizin Tanımı Meselesi"**, Kitap ve Hikmet Dergisi, No: 13, 2016, s. 16-20.

Bu makalede, faiz kavramı öncelikle Yahudilik ve Hristiyanlık daha sonra da İslâm açısından ele alınmış ve bu kavramda yaşanan anlam kaymalarına dikkat çekilmiştir. Konu İslâm açısından ele alınırken ilgili ayetlere ve altı mal hadisine yer verilmiş, Kur'an ve Sünnet'e faiz kavramının işlenişi üzerinde durulmuştur. Daha sonra faiz kavramının fıkıh kitaplarında nasıl işlendiği meselesi ele alınmış, bazı faiz tanımlarına yer verilmiş ve faiz meselesine bey' merkezli yaklaşıldığı, oysa faizin bey' işleminden farklı olduğu, faizin hem bir eylem hem de o eylemin sonucu olması açısından değerlendirilmesi gerektiği kanaatlerine ulaşılmıştır.

17. Mehmet Yuşa Solak, **Şâfiî Mezhebinde Faiz –Cüveynî'nin Nihâyetü'l-Matlab Adlı Eseri Özelinde-,** İslam Hukuku Araştırma Dergisi, No: 29, 2017 s. 137-156.

Bu makalede, Şâfiî mezhebinin faize dair görüşleri Cüveynî'nin "Nihâyetü'l-Matlab" adlı eseri çerçevesinde ele alınmıştır. Bu çalışmada Şâfiî mezhebinin faiz konusunda birincisi eski, ikincisi yeni olmak üzere iki farklı görüşünün bulunduğu, yeni görüşe göre faize konu malların "semeniyet ve tu'm" olma özelliklerini taşıması gerektiği, faize konu malların sınırları noktasında Cüveynî ve mezhep fukahasının görüşlerinin paralellik gösterdiği sonuçlarına varılmıştır.

18. Ali Rıza Gül, **İslâm'daki Faiz Yasağının Temeli Olarak Câhiliye Ribâsı Kavramı**", Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, C: 21, No: 1, 2017, s. 701-748.

Bu makalede cahiliye ribası kavramına ve özelliklerine, bu kavram için ileri sürülen görüşlere ve nasıl uygulandığı konusuna, İslâm'da yasaklanan faiz ile ilişkisine yer verilmiştir. Faizin İslâm'dan önce Araplar arasında bilinen ve uygulanan bir işlem olduğu, dini literatürde bu işlemin cahiliye ribası ve nesîe ribası isimleriyle bilindiği, bu işlemin borç işlemi olduğu, İslâm'da yasaklanan ribanın da bu olduğu sonuçlarına varılmıştır.

Yukarıda zikredilen çalışmalarda görüldüğü üzere, fıkıhta faiz konusu mallar meselesine dair yapılan çalışmalar sınırlı olmuş ve bu durum bizi bu tezi yapmaya yönlendirmiştir. Bu tez çalıması, konuyu Kur'an-Sünnet ilişkisi içerisinde ve fıkhın temel ilkeleri çerçevesinde ayrıntılarıyla ele almayı temel hedef edinmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KONUYLA İLGİLİ KAVRAMLARA GENEL BAKIŞ

Tezimizin konusunu ribevi mallar oluşturmaktadır. İleride bahsedileceği üzere ribevi mallar meselesi tartışmalı bir konudur. Bu sebeple bu konu ele alınırken kullanılan kavramların hangi anlama geldiği konunun iyi anlaşılması açısından önemlidir. Biz de tezimizin bu bölümünde kavramları; riba ile ilgili temel kavramlar, mal kavramı ve çeşitleri olmak üzere iki temel başlık altında ele alacağız.

Ribevi mallar konusunda Hanefî fukahasıyla Hanbelî fukahasının, Şâfiî fukahasıyla da Mâlikî fukahasının görüşleri benzerlik göstermektedir. Bu sebeple tezimizin hem kavramlar hem de diğer bölümlerinde Hanefîler ile Hanbelîlerin, Şâfiîler ile Mâlikîlerin görüşlerini bir arada vermeye çalışacağız.

I. RİBA İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Bu başlık altında öncelikle riba, daha sonra ribayla ilişkilendirilen deyn, karz, bey‘ kavramlarına sırasıyla yer verilecektir. Bunlar içerisinden en geneli deyndir. Ancak ilk olarak riba, ikinci olarak da deyn kavramı ele alınacaktır. İleride bahsedileceği üzere riba genelde deyn, özelde karz işleminde gündeme gelir. Ancak fıkıhta daha çok bey‘ ile ilişkilendirilmiştir. Bu sebeple önce karz daha sonra bey‘ kavramlarına yer verilecektir. Daha sonra ise ribevi malların tespiti açısından önem arz eden mal, menfaat ve illet kavramları kısaca ele alınacaktır.

A. Riba

Riba (الربا) sözlükte, “r-b-v: ر-ب-و” kökünden türemiş mastar olarak “artma, çoğalma, fazlalaşma, yükselme, şişme, büyüme ve nema” isim olarak “artan” anlamlarına gelir.[1]

Kur’an-ı Kerim’de riba sözlük anlamıyla “rabâ (ربي)[2]; (*kabardı, bitti, büyüdü, gelişti*), rabvetin (ربوة)[3]; (*tepe, yamaç*), râbiya (رابيا)[4]; (*gittikçe şiddetlenen, artan*), erbâ (أربي)[5]; (*daha kuvvetli, daha fazla*)” kalıp ve anlamlarında kullanılmıştır.

[1] Ebü’l-Fadl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab,** 18 c., 2. bs., Beyrut, Dârü’l-İhyait’t-Türâsi’l-Arabi, 1997, C: V, s. 126-127; Ebü’t-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü’l-Muhît,** 2. bs., Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1987, s. 1659-1660; Ebu’l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed Zebîdî, **Tâcü’l-arûs min cevâhiri’l-Kâmûs,** 10 c., ‘y.y.’, ‘t.y.’, C: X, s. 142-143.
[2] Fussılet, 41/39.
[3] Bakara, 2/265; Mü’minûn, 23/50.
[4] Ra’d, 13/17; Hakka, 69/10.

Ribanın terim anlamı konusunda ise fıkıh kitaplarında çok farklı tanımlar yer almaktadır. Bunlara genel olarak baktığımızda; ribayı fazlalık olarak, sözleşme olarak ve mübadele eylemi olarak gören tanımlar olmak üzere üç grupta toplayabiliriz.

Ribayı fazlalık olarak değerlendiren tanımlara gelince Hanefîler ribayı, "alım satımda şart koşulan karşılıksız fazlalık"[6], "aynı cins malların mübadelesinde akit esnasında şart koşulan fazlalık"[7] "karzda ve selefte verilen karşısında alınan fazlalık yahut da ribevi malların kendi cinsiyle karşılıklı satışında ortaya çıkan fazlalık"[8], "ivazlı işlemde akdi yapan taraflardan biri için şart koşulan ve iki cinsten birinin diğerine nazaran şer'î ölçülere göre karşılığı olmayan fazlalık"[9], "malın mal ile mübadelesi işleminde taraflardan birisi için şart koşulan karşılıksız fazlalık"[10], "ivazlı işlemde şart koşulan şer'î ölçülere göre karşılığı olmayan fazlalık"[11] gibi çeşitli şekillerde tanımlarken, Hanbelîler "bazı özel şeylerdeki fazlalık"[12], "özel bir takım şeylerdeki fazlalık ve vade"[13] olarak tanımlamışlardır.

---

[5] Nahl, 16/92.

[6] (الربا هو الفضل الخالى عن العوض المشروط في البيع.) Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsî, **el-Mebsût,** 30 c., İstanbul, Çağrı Yayınları, 1983, C: XII, s.109.

[7] (الزيادة المشروطة في العقد و هذا إنما يكون عند المقابلة بالجنس.) Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsılî, **el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr,** thk. Şuayb el-Arnaût, Ahmed Muhammed Berhûm, Abdüllatif Hırzullah, 4 c., 1. bs., Dımaşk, Dârü'r-Risaleti'l-Alemiyye, 2009, C: II, s. 69.

[8] (الزائد فى القرض و السلف على المدفوع و الزائد فى بيع الأموال الربوية عند بيع بعضها بجنسه.) Kemâleddin Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamid İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethü'l-Kadîr,** 10 c., 1. bs., 'y.y.', 1970, C: VII, s. 4.

[9] (فضل أحد المتجانسين على الآخر بالمعيار الشرعي خاليا عن عوض شرط لأحد العاقدين.) Hüsrev Mehmed Efendi Molla Hüsrev, **Dürerü'l-hükkâm, fî şerhi Gureri'l-ahkâm,** 2 c., İstanbul, Fazilet Neşriyat, 1978, C: II, s. 186.

[10] (هو فضل مال خال عن عوض شرط لأحد العاقدين في معاوضة مال بمال.) İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-Halebi, **Multeka'l-ebhur,** thk. Vehbi Süleyman Gaveci, 2 c., 1. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1989, C: II, s. 37.

[11] (فضل خال عن عوض بمعيار شرعي مشروط في المعاوضة.) Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşki İbn Âbidîn, **Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerh-i Tenvîri'l-ebsâr,** thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, 14 c., Özel Basım, Riyad, Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003, C: VII, s. 398-401.

[12] (الزيادة في أشياء مخصوصة.) Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâîlî Makdisî İbn Kudâme, **el-Muğnî,** thk. Abdülmuhsin et-Türkî, Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, 15 c., 4. bs., Riyad, Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1999, C: VI, s. 51.

[13] (هو تفاضل في أشياء و نساء في أشياء و مختص بأشياء.) Şerefeddîn Mûsâ b. Ahmed b. Mûsâ b. Sâlim Ebü'n-Necâ el-Haccâvî, **el-İkna' li-tâlibi'l-intifa',** thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, 4 c., 1. bs., Cize, Hicr li't-Tıbaa ve'n-neşr, 1997, C:II, s. 245; Mansûr b. Yunus b. Salahiddin Buhûtî, **Şerhu Müntehe'l-irâdât: Dekaiku ûli'n-nühâ li-şerhi'l-müntehâ,** 3 c., Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 't.y.', C: II, s. 193; Buhûtî, **Keşşâfü'l-kınâ' an metni'l-İknâ',** thk. Muhammed Emin Zinnâvî, 5 c., 1. bs., Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1997, C: II, s. 546; Mustafa b. Sa'd b. Abdul Suyûtî, **Metâlibu ûli'n-nuhâ fî şerhi Gayreti'l-müntehâ,** 6 c., 1. bs., Beyrut, 1961, C: III, s. 157.

Ribanın bir sözleşme olarak ele alındığı tanımlarda Hanefîler ribayı, "ölçülen ve tartılan her şeyin kendi cinsiyle fazla olarak satılması işlemi"[14], "fazlalık olsun ya da olmasın bir sıfat sebebiyle fâsid olan akit"[15], "fazlalık olmasa bile fâsid olan akit"[16] şeklinde Şâfiîler de "sözleşme esnasında yahut da bedellerden birinin ya da her ikisinin ertelenmesi durumunda şer'î ölçülerce denk kabul edilmeyen özel bir bedel üzerine yapılan akit"[17] şeklinde tanımlamışlardır.

Ribanın bir mübadele işlemi olarak ele alındığı tanım tezimiz açısından en önemlisini oluşturmaktadır. Ancak bu tür tanımın örneğine çok az rastlamaktayız. Örneğin; İbnü'l-Hümâm diğer geleneksel fazlalık şeklindeki tanımlara ek olarak ribayı bir eylem olarak da tanımlamıştır. Ona göre riba, bizatihi "زاد" fiilinin mastarı olarak arttırma manasında bir eylemdir. Nitekim Bakara suresi 275. ayette "Allah, alım satım işlemini helal, riba işlemini haram kılmıştır" denilirken aslında karzda, selefte ve ribevi malların kendi cinsleriyle değiştirilmesinde verilen miktardan daha fazlasının alınması suretiyle artırma eyleminde bulunulması yasaklanmıştır. Böylece "الزيادة" fiil olmuş olur ve hüküm de ona taalluk eder. Dolayısıyla riba hem bir fazlalık hem de bir eylemdir ve her ikisi de haramdır.[18]

Mâlikîlerde ribanın tanımı konusuna gelince, onların diğer mezheplerde olduğu gibi ribayı fazlalık, sözleşme yahut da bir eylem olarak net bir şekilde tanımladıkları hususunda herhangi bir bilgiye rastlayamadık.[19]

---

[14] (الربا محرم في كل مكيل أو موزون إذا بيع بجنسه متفاضلا.) Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed Kudûrî, **Muhtasarü'l-Kudûrî fi'l-Fıkhi'l-Hanefî,** thk. Kâmil Muhammed Muhammed Uveyza, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997, s. 87; Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr Merğinânî, **el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedi,** thk. Muhammed Muhammed Tâmir, Hâfız Âşûr Hâfız, 4 c., 1. bs., Kahire, Dârü's-Selam, 2000, C: III, s. 1002.

[15] (عبارة عن عقد فاسد بصفة سواء كان فيه زيادة أو لم يكن.) Mevsılî, **el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr,** II, 70.

(عبارة عن عقد فاسد بصفة سواء كان هناك زيادة أو لا.) Ebû Bekr b. Ali el-Haddâd, **el-Cevheretü'n-neyyire: Şerh li-Muhtasari'l-İmam Kudûrî fi'l-fıkhi'l-Hanefî,** thk. Said Bekdaş, 6 c., 1. bs., Amman, Evrika, 2015, C: III, s. 118.

[16] (عبارة عن عقد فاسد و إن لم يكون زيادة.) Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa Hanefi Aynî, **el-Binâye şerh'ül-Hidâye**, thk. Emin Salih Şa'ban, 13 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000, C: VIII, s. 260.

[17] (عقد على عوض مخصوص غير معلوم التماثل في معيار الشرع حالة العقد أو مع تأخير في البدلين أو أحدهما.) Ebü'l-Hüseyin Yahyâ b. Ebü'l-Hayr b. Salim İmrânî, **el-Beyân fî mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî,** 14 c., Beyrut, Dârü'l-Minhac, 2000, C: V, s. 160; Şemseddin Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, **Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meanî elfazi'l-Minhac,** 4 c., 'y.y.', Dârü'l-Fikr, 't.y.', C: II, s. 21.

[18] İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethü'l-Kadîr,** VII, 4.

[19] Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman İbn Ebû Zeyd el-Kayrevâni, **en-Nevâdir vez'ziyâdât alâ mâ fi'l-müdevvene ve ğayrihâ mine'l-ümmehât,** thk. Abdullah el-Murabıt et-Tergi, Muhammed Abdülazîz ed-Debbag, 15 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1999, C: VI, s. 5-22; Ebü'l-Velid

Ribanın terim anlamına dair yapılan tanımların tümüne baktığımızda ribanın daha çok fazlalık yönü üzerinde durulduğu görülür. Oysa bu fazlalık bir eylem sonucu ortaya çıkar. Dolayısıyla öncelikle fazlalığa değil, eyleme odaklanılması önemlidir. Bakara suresi 275. ayette "Allah'ın, alım satım işlemini helal, riba işlemini haram kıldığı" ifade edilirken iki malın değişiminden ibaret olan bey' eylemi ile farklı bir eylem arasında mukayese yapıldığı görülür. O eylem de ribadır. Diğer bir açıdan bakıldığında bey' bir akittir. Bu sebeple ribanın da bir akit olduğu düşünülebilir. Bu açıdan ribanın bir akit olduğu şeklinde yapılan tanımlar da isabetlidir. Ancak tanımlarda genelde fazlalığa odaklanıldığı diğerlerinin ikinci planda kaldığı görülmektedir. Oysa diğer tanımların da fazlalıkta olduğu gibi ön plana çıkarılması önem arz etmektedir. Tüm bunlara baktığımız zaman sonuçta ribanın duruma göre fazlalık, duruma göre akit, duruma göre de bir mübadele eylemi manasını barındıran müşterek bir kelime olduğu söylenebilir. Aynı zamanda bu tanımlarda ribanın hem karzdan hem de bey'den kaynaklandığına dair iki türü olduğu görülür. Nitekim klasik fıkıh kaynaklarında ribanın "ribe'l-fadl: ربا الفضل" veya "ribel'l-bey': ربا البيع" olarak isimlendirilen *fazlalıktan kaynaklanan riba* ve "ribe'n-nesie: ربا النسيئة" olarak isimlendirilen *vadeden kaynaklanan riba* olmak üzere iki türüne yer verilir.[20]

B. Deyn

Deyn (دين) sözlükte, "boyun eğdirmek, etkisi altına almak, borç vermek" anlamlarına gelir.[21]

Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubi İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesıd,** thk. Abdülemir el-Verdi, Casim et-Temimi, 7 c., 1. bs., Tahran, el-Mecmaül'l-Alemi li't-Takrib Beyne'l-Mezahibi'l-İslâmiyye, 2010, C: IV, s. 400-427; Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim Karâfi, **ez-Zahîre,** thk. Muhammed Bu Huzbe, 14 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994, C: V, s. 5-8; Ebü'l-Mevedde Ziyaeddin Sidi Hlil b. İshak b. Musa Cündi, **Muhtasarü'l-allame Halîl fî fıkhi'l-İmam Malik,** Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1995, s. 173-177; Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abrurrahman Hattab er-Ruaynî, **Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtasarı Halîl,** 8 c., Özel Basım, Riyad, Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003, C: VI, s. 197-218; Ebü'l-Berekat Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Adevi ed-Derdîr, **eş-Şerhü'l-kebîr alâ Muhtasari Halîl,** 2 c., Beyrut, el-Mektebetü'l-Asriyye, 2006, C: II, s. 903-914.

[20] Serahsî, **el-Mebsût,** XII, 111; İbn Kudâme, **el-Muğnî,** VI, 52; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, **İ'lâmü'l-muvakkiin an rabbi'l-alemîn,** thc. Muhammed el-Mu'tasım Billah el-Bağdâdi, 3 c., 2. bs., Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-Arabi, 1998, C: II, s. 135-137.

[21] Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris, **Mu'cemü'l-mekâyîs'il-lüğa,** thk. Absüsselam Muhammed Harun, 6 c., Beyrut, Dârü'l-Cîl, 't.y.', C: II, s. 319-320; İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab,** IV, 458-462.

Terim olarak deyn, "zimmette sabit olan şeye" denir.[22] Zimmette sabit olmayı sağlayan kaynak ise bey', nikah, katl, tazmin, karz vb. olabilir. Cahiliye ribasının anlatıldığı eserlere baktığımızda ribanın duruma göre bazen karz işleminden doğan borçlar üzerinde[23] bazen de vadeli bir satış işlemi sonucunda[24] gerçekleştiği görülür. Bu akitler yapılırken borcun ödenmesini ertelenme ve sürenin uzatılma durumlarının söz konusu olmasından dolayı cahiliye ribasına "nesie ribası" veya "deyn ribası" adı verilir.[25] Bu da mislî mallarda olur. Dolayısıyla burası bize riba, karz ve deynin kesiştiği noktayı gösterir. Deyn, karza göre daha genel bir kavramken riba da zimmette var olan borcu ifade eder.

Kur'an-ı Kerim'de ise deyn kelimesi beş yerde geçerken[26] deyn kökünden türeyen tedâyun kelimesi de borç işlemi yapmak anlamına gelip bir yerde geçmektedir.[27]

C. Karz

Karz (قرض) sözlükte, "k-r-z: ق-ر-ض" kökünden türemiş bir mastar olup "kesmek, parçalamak, misliyle geri almak üzere bir malı başkasına vermek" anlamlarına gelir.[28]

Terim olarak karz, mislî bir malın, misliyle geri ödenmesi şartıyla faydalanmak üzere bir başkasına verilmesidir.[29]

---

[22] Serahsî, **el-Mebsût,** XV, 140; Zeynüddîn Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed el-Mısrî İbn Nüceym, **el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik,** 7 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997, C: VI, s. 342; **Mecelle,** md., 158.

[23] Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'an,** thk. Muhammed es-Sâdık, 5 c., Beyrut, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, 1985, C: II, s. 184; Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer Fahreddîn er-Râzi, **et-Tefsîrü'l-kebir: Mefâtîhü'l-ğayb,** 32 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990, C: VII, s. 75.

[24] İbn Rüşd, **el-Mukaddimâtü'l mümehhedât,** thk. Muhammed Hacci, 3 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988, C: II, s. 8; Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed Meafiri İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kur'ân,** thr. Muhammed Abdülkadir Ata, 4 c., Beyrut, Dârü'l-Fikr, 't.y.', C: I, s. 320.

[25] Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, **Câmiü'l-beyân an te'vîli ayi'l-Kur'an,** 15 c., Beyrut, Dârü'-Fikr, 1984, C: III, s. 101.

[26] Bakara, 2/282; Nisâ, 4/11, 12 (üç defa).

[27] Bakara, 2/282.

[28] İbn Fâris, **Mu'cemü'l-mekâyîs'il-lüğa,** V, 71-72; Ebû Nasr İsmail b. Hammad Cevherî, **es-Sıhâh tacü'l-lüğa ve sıhâhi'l-Arabiyye,** thk. Ahmed Abdülğafur Attar, 6 c., 4. bs., Beyrut, Dârü'l İlm li'l-Melayîn, 1990, C: III, s. 1101; Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevi Feyyûmî, **el-Misbâhü'l-münir,** Beyrut, Mektebetu Lübnan, 1987, s. 190; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît,** 840-841.

Karza konu olan mal başkanının zimmetinde sabit olabilecek nitelikte olmalıdır. Bu da ancak mislî mallarda söz konusu olur. Karzda amaç iyilik, yardımlaşma ve dayanışma olduğu için verilen borç, sadece borç veren kişiye veya her ikisine birden aynı anda bir menfaat sağlıyorsa bu işlem ribaya dönüşür.[30]

Nitekim karzın tanımından da anlaşıldığı üzere karz yardımlaşma ve dayanışma amaçlı olarak meşru kılınmıştır. Görüldüğü üzere bu işlem de sadece mislî mallar üzerinde yapılabilir. Kur'an-ı Kerim'e baktığımızda da karz-ı hasenin tavsiye edildiğini görmekteyiz.[31] İşte bu karz meşru kılınış amacının dışına çıkarılır da menfaat getirici bir eyleme dönüştürülürse yani karzdan bir gelir beklentisine girişilirse bu işlem riba eylemine dönüşür. Buradan elde edilen gelir de riba olur.[32]

Görüldüğü üzere karz (borç verme eylemi) ve mislî mal, riba eylemi ve ribaya konu mallar birbirleriyle büyük oranda ortaklık arz eder. Dolayısıyla karz ve riba birçok noktada birbiriyle örtüşür. Bu noktadan hareketle biz ribevi mallar konusunu ileride ayrıntılı olarak işleyeceğiz.

D. Bey‘

Bey‘ (بيع) "b-y-a: ع-ي-ب" kökünden türemiş bir mastar olup sözlükte, "satmak veya satın almak, bir şeyi başka bir şeyle değiştirmek, sözleşme yapmak" anlamlarına gelir.[33]

Bey‘in terim anlamı konusunda klasik fıkıh kaynaklarında farklı tanımlamalar yapılmıştır. Hanefî uleması bey‘i "mütekavvim bir malın mütekavvim bir mal ile değiştirilmesi"[34] ve "malların karşılıklı rıza ile değiştirilmesi"[35] şeklinde tanımlarken, Hanbelîler "mali bir aynın ya da mübah bir menfaatin bu ikisinden

---

[29] Buhûtî, **Keşşâfü'l-kınâ‘ an metni'l-İknâ‘,** III, 37-37; İbn Âbidîn, **Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerh-i Tenvîri'l-ebsâr,** VII, 388; Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râğıb el-İsfahânî, **Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an**, thk. Safvan Adnân Dâvûdî, 3. bs., Dımaşk, Dârü'l-Kalem, Beyrut, Dârü'ş-Şâmiyye, 2002, s. 666.

[30] Derdir, **Şerhu's-sağîr alâ Akrebi'l-mesâlik ilâ mezhebi'l-İmam Mâlik,** 4 c., Kahire, Dârü'l-Ma'ârif, 1972, C: III, s. 291-292.

[31] Bakara, 2/245; Mâide, 5 /12; Hadîd, 57/11, 18; Teğâbün, 64/17; Müzzemmil, 73/20.

[32] İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethü'l-Kadîr,** VII, 4.

[33] İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab,** I, 556-557; Feyyûmî, **el-Misbâhü'l-münir,** 67; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît,** 911.

[34] Serahsî, **el-Mebsût,** XII, 109.

[35] Ebû Bekr b. Mes'ud el-Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi‘ fî tertîbi'ş-şerâi‘,** thk. Ali Muhammed Muavvız, Adil Ahmed Abdülmevcut, 10 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997, C: VI, s. 549; İbnü'l-Hümâm, **a.g.e.,** VI, 4; İbn Nüceym, **el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik,** V, 430.

biriyle ya da zimmetteki bir mal karşılığında sürekli olmak üzere mülk olarak verilmesi"[36] şeklinde tanımlamışlardır. Şâfiî ulamasına göre ise bey', "malın malla temlik kastıyla mübadele edilmesine"[37] denir.

Bey'in terim anlamına dair yapılan bu tanımlamalara baktığımızda Hanefîlerin bey'de "malda mütekavvimlik ve karşılıklı rıza", Hanbelîlerin "ebedilik ve temlik kastı", Şâfiîlerin de "temlik kastı" şartlarını ileri sürdüklerini görmekteyiz. Fukaha bey'in tanımını yaparken farklı görüşler ileri sürmüşlerse de malın mal ile mübadelesi konusunda ittifak etmişlerdir.[38]

Bey'in bunlar dışında terim olarak, "تبادل شيئين مختلفين"[39] (*farklı iki şeyi değiştirmek*) şeklinde tanımlandığını da görmekteyiz. Bu tanıma göre bey'de farklı iki malın değişimi murat edilmektedir. Ancak "مبادلة مال بمال" (*malı mal ile değiştirmek*) şeklindeki tariflerde bedeller nekra olarak kullanıldıklarından klasik kaynaklarda buradaki nekralıkla farklı malların kastedildiği görülür. Riba da zimmete konu olan mallar üzerinde cereyan edeceği için bu işlemde aynı nitelikteki mislî malların değişimi söz konusudur.[40] Burada da bey' ve riba farklı açılardan kesişmekte ve ayrışmaktadır. Bey'in bir işlem olması ve bu işlemin de bir mal üzerinden yapılması ikisinin kesiştiği noktayı gösterir. Ancak bey'in farklı mallar ribanın ise aynı nitelikli mislî mallar üzerinden yapılıyor olması ve birinin bey' diğerinin de karz kapsamına girmesi nedeniyle bu iki kavram birbirinden ayrışmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de bey' kelimesi hem dünyadaki mübadele işlemleri için [41] hem de manevi açıdan Allah ile kul arasındaki alışveriş anlamında kullanılmıştır.[42]

---

[36] Buhûtî, **Şerhu Müntehe'l-irâdât: Dekaiku ûli'n-nühâ li-şerhi'l-müntehâ,** II, 140; Abdülkadir b. Ömer eş-Şeybani İbn Ebû Tağlib, **Neylü'l-mearib bi-şerhi Delîli't-tâlib,** thk. Muhammed Süleyman Eşkar, 2 c., 1. bs., Kuveyt, Mektebetü'l-Felah, 1983, C: I, s. 332; Abdülğanî b. İsmail b. Abdülğanî ed-Dımaşki Nablusî, **Hâşiyetü'l-lebedi ala neyli'l-mearib fi'l-fıkhi'l-hanbeli,** thk. Muhammed Süleyman Eşkar, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1999, s. 168.

[37] Ebû Zekeriyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Nuri Nevevî, **el-Mecmû' şerhi'l-mühezzeb li'ş-Şîrâzî,** thk. Muhammed Necib el-Mutii, 17 c., Cidde, Mektebetü'l-İrşâd, 1974, C: IX, s. 137.

[38] Servet Bayındır, "Faiz Meselesine Kur'an ve Sünnet Çerçevesinde Farklı Bir Bakış", **VII. İslâm Hukuku Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı Mezheplerde Tutarlılık: Tebliğler Metni,** İstanbul, Süleymaniye Vakfı, 2012, s. 245.

[39] Refik Yunus Mısrî, **Masrifü't-tenmiyeti'l-İslâmî,** 2. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1981, s. 81.

[40] İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethü'l-Kadîr,** VII, 7.

[41] Bkz., Bakara, 2/275; Cum'a, 62/9.

[42] Bkz., Tevbe, 9/111.

E. Mal

Tezimizin ana konusunu oluşturan mal kavramı üzerinde ileride detaylı olarak durulacaktır. Fakat kavramlar arası bir bütünlük sağlayabilmek için burada malın tanımına kısaca temas edilecektir.

Mal sözlükte, "insanlarca maddi değeri olan her şeye" denir.[43]

Terim olarak ise mal, "insan tabiatının meylettiği ve ihtiyaç vakti için biriktirilmesi mümkün olan şeyleri" ifade eder.[44]

Mal fıkıhta genel olarak urûz ve ayn olmak üzere ikiye ayrılır. Urûz terim olarak "altın ve gümüş dışındaki mallar"[45], "altın ve gümüş paralar, hayvan, akar dışındaki mallar"[46], "nukûd, hayvan, mekîlât ve mevzûnât dışında metâ ve kumaş benzeri şeyler"[47] gibi bazen geniş bazen de daha dar anlamlarda kullanılmıştır.

Ayn ise fıkıh literatüründe terim olarak, "faydası olmaksızın malın bizzat kendisi"[48], "deynin karşılığı olan şey"[49] ve "mevcut belirlenmiş mal"[50] olmak üzere üç anlamda kullanılmıştır.

Cevherî'ye göre ise arz metâdır; dirhemler ve dinarlar dışındaki her şey arzdır. Bu ikisi ise ayndır.[51]

İşte mal kavramının kapsamına yönelik yapılan bu yaklaşım tezimiz açısından son derece önemlidir.

F. Menfaat

Menfaat sözlükte, "fayda" anlamına gelen nef' kökünden türemiş bir isim olarak, "insanı istediği şeye ulaştırmaya vesile olan fayda, hayır" anlamlarına gelir.[52]

---

[43] Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, **Kitâbü'l-Ayn,** thk. Mehdi Mahzûmî, İbrâhim Samerraî, 8 c., 1. bs., Beyrut, Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 1988, C: VIII, s. 344.
[44] **Mecelle,** md., 126.
[45] İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethü'l-Kadîr,** II, 217.
[46] **Mecelle,** md., 421.
[47] **A.g.e.,** md., 131; Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukukı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu,** 8 c., İstanbul, Bilmen Yayınevi, 1970, C: VI, s. 10.
[48] Serahsî, **el-Mebsût,** XI, 80.
[49] İbn Âbidîn, **Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerh-i Tenvîri'l-ebsâr,** VII, 384; **Mecelle,** md., 158.
[50] **A.g.e.,** md., 159; Bilmen, **a.g.e.,** VI, 11.
[51] Cevherî, **es-Sıhâh tacü'l-lüğa ve sıhâhi'l-Arabiyye,** III, 1083.

Terim olarak da "evde oturmak, hayvana binmek gibi muayyen bir aynın kullanılmasıyla meydana gelen faydayı" ifade eder.[53]

Menfaat kavramı malın tanımına ilişkin tartışmalarda gündeme geldiği gibi ribevi mallar konusunda da gündeme gelir. Nitekim Hasan el-Basrî (ö. 110/728) ribevi malların tespitinde illet olarak menfaati esas almıştır. Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713) ise iki farklı malın menfaatlerindeki yakınlığı ön plana çıkarmıştır.[54] Onların bu görüşlerine itirazlar yapılmakla birlikte ribevi malların tespitinde menfaat ile yakın ilişkisi bulunan kalite farkının esas alınıp alınmayacağı da fukaha arasında tartışma konusu olmuştur.[55]

Bu konuyla ilgili değerlendirmelere ribevi mallar konusuna dair yapılan tartışmalarda ayrıntılı olarak yer verilecektir.

G. İllet

Tezimizin ana konusunu ribevi mallar oluşturmaktadır. Bu mallar tespit edilirken illet kavramından yola çıkılmıştır. Bu sebeple illetin tanımı bizim için önemli olduğundan burada illet kavramına yer verdik.

İllet sözlükte, "bulunduğu yerde değişikliğe yol açan durum ve hastalık" anlamlarına gelir. Hastalığa illet denmesinin sebebi onun insan vücudunda bir takım değişikliklere yol açmasıdır.[56]

İlletin terim anlamıyla ilgili farklı tarifler yapılmış olup bu tanımlardan bazıları şöyledir: İllet, "şer'î hüküm üzerinde etkili olan vasıftır".[57] "Hükme sebep

---

[52] Cevherî, **es-Sıhâh tacü'l-lüğa ve sıhâhi'l-Arabiyye,** III, 1292; İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab,** XIV, 242; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît,** 991.

[53] Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh Istılahları Kamusu,** 5 c., İstanbul, Eser Neşriyat, 1997, C: III, s. 413; Ali Haydar Efendi, **Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm,** 16 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 't.y.', C: I, s. 100; Ali el-Hafîf, **Ahkâmü'l-muamelati'ş-şer'iyye,** 3. bs., Kahire, Dârü'l-Fikri'l-Arabi, 't.y.', s. 26.

[54] Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib Mâverdî, **el-Hâvi'l-kebîr,** thk. Mahmud Matraci, 22 c., Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1994, C: VI, s. 96; Nevevî, **el-Mecmû' şerhi'l-mühezzeb li'ş-Şîrâzî,** IX, 401-402.

[55] Serahsî, **el-Mebsût,** XII, 111; İbn Âbidîn, **Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerh-i Tenvîri'l-ebsâr,** VII, 412-413.

[56] Eş-Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcânî, **et-Ta'rîfât,** 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983, s.154.

[57] Muhammed b. Ali Ebü'l-Hüseyin Basrî, **el-Mu'temed fî usûli'l-fıkh,** 2 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 't.y.', C: II, s. 249.

olan manadır".[58] "Hükmün dayanağı yani şer'î hükmü kendisine bağlayan ve hükme alamet gösterilen şeydir". [59] "Hükmün konulmasında etkili olan veya hükmün varlığını açıklamaya sebep olan şeydir". [60] Hükmün dayanağını gösteren açık ve munzabit (*durum ve şartlara göre değişiklik göstermeyen istikrarlı*) bir vasıftır".[61]

II. MAL KAVRAMI VE ÇEŞİTLERİ

Bilindiği üzere riba karşılıklı yapılan bir işlemdir. Dolayısıyla bu işleme konu olan bir şeyin olması gerekir. İşte bu da maldır. Bu sebeple mal kavramı ve çeşitlerinin ne olduğu tezimizin ana konusu açısından önemlidir. Biz de bu başlık altından öncelikle malın sözlük ve terim anlamlarını, sonrasında ise mal çeşitlerini ve bunların riba işlemiyle olan ilişkilerini kısaca ele almaya çalışacağız.

A. Mal Kavramı

1. Sözlük Anlamı

Mal, "m-v-l: م-و-ل" kökünden türemiş bir isimdir. Sözlükte, "insanı varlıklı kılan şey"[62], "bolluk ve zenginlik"[63], "insanın mülkiyetine geçirebildiği şey"[64], "bir

[58] Ebû Ali el-Hasan b. Şihab el-Hasan el-Ukberi, **Risâle fî usûli'l-fıkh,** thk. Muvaffak İbn Abdülkadir, 1. bs., Beyrut, el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1992, s. 68.
[59] Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, **el-Müstesfâ min ilmi'l-usûl,** 2 c., 1. bs., Bulâk, el-Matbaatü'l-Emiriyye, 1324 C: II, s. 230.
[60] Fahreddîn er-Râzî, **el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fıkh,** thk. Taha Câbir Feyyaz el-Alvâni, 6 c., 2. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1992, C: V, s. 127.
[61] Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani Şevkâni, **İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hak min ilmi'l-usûl,** thk. Ebû Musab Muhammed Bedri, 1. bs., Beyrut, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiye, 1992, s. 353; İyaz b. Nâmi Sülemî, **Usûlü'l-fıkh ellezî lâ yesaü'l-fakih cehluhu,** 2. bs., Riyad, Dârü't-Tedmuriyye, 2006, s. 146.
[62] Halil b. Ahmed, **Kitâbü'l-Ayn,** VIII, 344; Ebü'l-Kâsım İsmail b. Abbâd, b. Abbas Talekânî Sâhib b. Abbâd, **el-Muhît fi'l-lüğa,** thk. Muhammed Hasan Âl-i Yasin, 10 c., 1. bs, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 't.y.', C: X, s. 358; İbn Fâris, **Mu'cemü'l-mekâyîs'il-lüğa,** V, 285; Feyyûmî, **el-Misbâhü'l-münir,** 224; Ahmed Rıza, **Mu'cemu metni'l-lüğa,** 5 c., Beyrut, Dâru Mektebeti'l-Hayat, 1960, C: V, s. 370-371; Hasan Saîd Kermi, **el-Hâdî ilâ lüğati'l-Arab: Kâmûsü Arabi-Arabi,** 4 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Beyân, 1992, C: IV, s. 235.
[63] Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl Askerî, **Kitâbü't-telhîs fî ma'rifeti esmâi'l-eşya,** thk. İzzet Hasan, 2 c., 2. bs., Beyrut, Dâru Sâdır, 1993, C: I, s. 95.
[64] Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail İbn Sîde, **el-Muhkem ve'l-muhitü'l-a'zam fi'l-lüğa,** thk. Mustafa Hicazi, Hamid Abdülmecid, 12 c., 1. bs., Kahire, Câmiatu Devli'l-Arabiyye el-Munazzamatü'l-Arabiyye, 1999, C: XII, s. 99; İbn Sîde, **el-Muhassas,** 5 c., Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1978, C: III, s. 275; İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab,** XIII, 223; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît,** 1368; Zebîdî, **Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs,** VIII, 121; Ebû Hazm Ahmed Şirbâsî, **el-Mu'cemü'l-iktisadiyyi'l-İslâmî,** Beyut, Dârü'l-Cîl, 1981, s. 448.

ferdin veya toplumun metâ, ticari eşya, akar, para ve hayvanlardan mülkiyetine geçirebildiği şey"[65] için kullanılmıştır.

Mal kelimesinin bunların dışında daha özel anlamı kapsayacak şekilde de kullanıldığını görmekteyiz. Örneğin; mal gayri menkuller manasında neşeb[66], deve ve koyun anlamında verak, gümüş anlamında verik[67] şeklinde isimlendirilmiştir. Göçebe yaşayan toplumlarda ise mal denilince daha çok hayvanlar kastedilmiştir.[68] Bazen de mal sadece altın ve gümüş için kullanılmış ve daha sonra bu kelime tedarik edilebilen ve mülkiyete geçirilebilen her şey için kullanılmaya başlanmıştır.[69] Kimi kaynaklarda da malın açık bir tanımı yapılmayıp "o maruf bir kelimedir"[70] denilmekle yetinilmiştir.

Görüldüğü üzere mal kelimesi sözlüklerde duruma göre dar, duruma göre geniş anlamı kapsayacak şekilde farklı ifadelerle ele alınmıştır.

2. Terim Anlamı

Malın terim anlamı konusunda fıkıh kitaplarında farklı tespitler ortaya konulmuştur. Bu tespitlere baktığımızda Hanefîlerin farklı bir yaklaşıma sahip olduğunu görmekteyiz. Hanbelî, Şâfiî ve Mâlikî fukahasından oluşan cumhurun mal kavramına dair yaklaşımları ise aynıdır.

Hanefî fukahası malı cumhurdan farklı olarak "mütekavvim ve gayri mütekavvim" olmak üzere iki başlık altında ele almıştır. Hanefîlere göre ıstılâhi anlamda mal, "insanın dışında insanlığın maslahatı için yaratılmış, ihraz edilmesi mümkün olan ve üzerinde istenildiği gibi tasarruf yapılabilen şey"[71], "insan tabiatının meylettiği, üzerinde başkasının tasarrufuna sınır koyabilme ve harcama fiillerinin

[65] İ'dad İbrâhim Enis, Abdülhalim Mansur, Atiyye es-Savvalihi, Muhammed Halefullah Ahmed, **el-Mu'cemü'l-Vesît,** 2 c., İstanbul, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 't.y.', C: II, s. 892; Muhammed Başa, **el-Kâfî: Mu'cemu Arabi hadis,** 1. bs., Beyrut, Şeriketü'l-Matbuat, 1992, s. 885.
[66] El-Askerî, **el-Furûkü'l-luğaviyye,** Kahire, Mektebetü'l-Kudsi, 1353, s. 143.
[67] El-Askerî, **Kitâbü't-telhîs fî ma'rifeti esmâi'l-eşya,** I, 95.
[68] İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab,** XIII, 223.
[69] Ebü's-Seadât Mecdüddin Mübarek b. Muhammed İbnü'l-Esir, **en-Nihâye fî garibi'l-hadis ve'l-eser,** thk. Mahmûd Muhammed Tahani, 5 c., 1. bs., Kahire, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1963, C: IV, s. 373; Zebîdî, **Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs,**VIII, 121.
[70] Cevherî, **es-Sıhâh tacü'l-lüğa ve sıhâhi'l-Arabiyye,** V, 1821.
[71] İbn Nüceym, **el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik,** V, 431.

gerçekleştirilebildiği mevcut olan şey"[72], "insan tabiatının meylettiği ve kendisine ihtiyaç duyulduğunda kullanılmak üzere biriktirilmesi mümkün olan şey" [73] anlamlarına gelir. Mecelle de malı, "insan tabiatının meylettiği ve ihtiyaç vakti için biriktirilmesi mümkün olan menkul ve gayri menkuller"[74] şeklinde tanımlayarak Hanefî fukahasının mal kavramına dair görüşlerine ek olarak menkul ve gayri menkule vurgu yapmıştır.

Görüldüğü üzere Hanefî fukahası mal kavramını açıklarken her ne kadar farklı lafızlar kullanmışlarsa da maldan kastettikleri şey hususunda ihtilaf mevcut değildir. Hanefîlere göre mal niteliğine sahip olma şartları şunlardır:

1. "İnsan tabiatının meyletmesi": Bu ifadeye göre örfen ihtiyacı giderecek bir menfaate sahip olmayan bu sebeple de insanların kendisini arzulamadığı meyte, kan, bozulmuş yiyecekler mal değildir.[75] Alkollü içecek (hamr) ve domuz eti gibi Müslümanlar açısından faydalanılması caiz olmayan ancak diğer dinlerce kendisinden faydalanılması mübah görülen şeyler ise maldır.[76] Bunlar Müslümanlar tarafından telef edildiğinde kıymeti ile tazmin edilir.[77] Bununla beraber hukuki işlem bakımından asıl değere sahip olanlar mütekavvim mallardır.[78]

2. Malda "tasarrufta bulunma, başkasının tasarrufuna sınır koyabilme gibi fiillerin gerçekleştirilebilmesi" şartlarının aranması malın insanlar arasında maddi bir kıymete sahip olmasını gerektirir. Bu sebeple tek bir buğday, pirinç ve hurma tanesi mal sayılmaz.[79] Bu konu riba ile ilgili tartışmalarda mala konu olan miktar meselesinde de gündeme gelir. Hanefîler bir hurma tanesinin iki hurma tanesi karşılığında değiştirilmesini riba olarak değerlendirmezler.[80]

---

[72] Alaeddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed Dımaşki Haskefî, **Dürrü'l-muhtar şerhu tenvîri'l-ebsâr ve câmiü'l-bihâr,** thk, Abdulmenam Halil İbrahim, 1. bs., Beyrut-Lübnan, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002, s. 413.
[73] İbn Âbidîn, **Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerh-i Tenvîri'l-ebsâr,** VII, 10.
[74] **Mecelle,** md., 126.
[75] Muhammed Osman Şübeyr, **el-Medhal ilâ fıkhi'l-muâmelati'l-mâliyye; el-mal el-milkiyye el-akd,** 1. bs., Amman, Dârü'n-Nefâis, 2004, s. 68.
[76] Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi',** VI, 556.
[77] Serahsî, **el-Mebsût,** XI, 53.
[78] Kâsânî, **a.g.e.,** VI, 553-560.
[79] Şübeyr, **a.g.e.,** 68.
[80] Serahsî, **a.g.e.,** XII, 113.

Bilindiği gibi fıkıhta köle de genel olarak mal kapsamında değerlendirilir. Malda ise tasarruf edilebilir olma özelliği mevcuttur. Tasarrufta bulunma özelliklerinden birisi de helak etmektir. Ancak köle üzerinde helak etme şeklinde bir tasarruf caiz değildir. Bu sebeple İbn Nüceym köleyi gerçek manada mal kabul etmez.[81]

3. Malda "biriktirilebilir yani fiziki bir yapıya sahip olma ve ihraz edilebilirlik" gibi aranan şartlar sebebiyle menfaat, güneş ısısı, ay ışığı ve bir takım soyut haklar Hanefîlerce maldan sayılmamıştır.[82] Mal için ihraz edilebilir olma şartı açık arazideki hayvan, yer altındaki madenler, havadaki kuş gibi henüz ihraz edilmemiş şeylerin de mal tanımı kapsamına gireceğini gösterir.[83]

Hanefîlere göre mal, ayn ve menfaat olmak üzere iki ayrı unsurdan oluşur. Ayn, malın faydası düşünülmeksizin bizzat kendi özüne yani cevherine denir. Renk, tat, koku gibi soyut olarak cevherde bulunan ve cevherin kullanılmasıyla ortaya çıkan şeye ise araz denir. Menfaatler de aynın kullanılmasıyla ortaya çıkan arazlardır. Âyanlar varlıklarını devam ettirebilirler. Arazlar da sadece aynın kullanıldığı süre boyunca varlıklarını sürdürebildiklerinden ma'dûmdurlar. Bu sebeple Hanefîler menfaati mal kabul etmezler.[84] Ancak buna rağmen Hanefîler menfaatlerin icâre gibi bir akdin konusu olmasına insanların ona ihtiyaç duymasından dolayı istihsânen caiz demişlerdir.[85] Menfaat konusu icâre akdinde gündeme geldiği gibi ribada da tartışma konusu olmuştur. Menfaati mal kabul etmeyen Hanefîler, bir evin başka bir eve karşılık kiraya verilmesini cinsi cinsle vadeli satmak gibi olacağından caiz görmemişlerdir.[86]

Cumhur fukahanın terim anlamda kullandığı mal kavramı ise Hanefîlerdeki mütekavvim mal ile benzerlik göstermektedir. Hanbelî fukahası malı "herhangi bir zarurete bağlı olmaksızın kendisinden faydalanılması mübah olan şey"[87] şeklinde

[81] İbn Nüceym, **el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik,** V, 431.
[82] Abdullah Lam b. İbrâhim, **Ahkâmü'l-ağniya,** 1. bs., Amman, Dârü'n-Nefâis, 2003, s. 25.
[83] Abdülkerim Zeydân, **el-Medhal li dirâseti'ş-şerîati'l-İslâmiyye,** 1. bs., Dımaşk, Müessesetü'r-Risâleti Nâşirûn, 2006, s. 206; el-Hafîf, **Ahkâmü'l-muamelati'ş-şer'iyye,** 25.
[84] Serahsî, **mebsût,** XI, 79-80.
[85] İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethü'l-Kadîr,** IX, 60.
[86] İbn Âbidîn, **Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerh-i Tenvîri'l-ebsâr,** VII, 14.
[87] Buhûtî, **Keşşâfü'l-kınâ' an metni'l-İknâ',** II, 464; Buhûtî, **Şerhu Müntehe'l-irâdât: Dekaiku ûli'n-nühâ li-şerhi'l-müntehâ,** II, 142; İbn Ebû Tağlib, **Neylü'l-mearib bi-şerhi Delîli't-tâlib,** I,

tanımlarken, Şâfiîler de "kendisinden faydalanılabilen şey"[88] veya "satım akdinde kendisine bir kıymet atfedilen ve telef edildiğinde tazmini gereken şey"[89] şeklinde tanımlamışlardır. Mâlikî fukahası da malın "insanlarda kendisine karşı talep uyandıran, kendisinden faydalanılmasının da âdeten ve şer'an mümkün olduğu şey"[90] ya da "üzerinde mülkiyet kurulabilen ve mâlikin de başkasına karşı meşru yollarla hak talep edebildiği şey"[91] olduğunu söylemişlerdir.

Yapılan bu tanımlamalara baktığımızda cumhur fukahanın açık bir mal tanımı yaptıklarını görmekteyiz. Ancak bununla beraber cumhur fukahanın kimi zaman da mal tanımını, alım satıma konu olacak şeyin sahip olması gereken "tahâret ve menfaat" şartları üzerinden dolaylı olarak yaptıkları görülmektedir. Tahâretten kasıt şeriatın kendisinden faydalanılmasını caiz kılmasıdır. Menfaatten kasıt ise bir şeyin öz itibariyle bir menfaati barındırması ve şeriatın da bu menfaatten faydalanılmasına izin vermiş olmasıdır. Bu sebeple alkollü içecekler, meyte, içerisine necis karışan ve temizlenmesi mümkün olmayan sıvı yağlar, böcekler, çalgı aletleri gibi şeyler mal kabul edilmemiştir.[92]

Görüldüğü üzere cumhur fukaha mal tanımını yaparken Hanefîler gibi "iddihâr ve ihrâz" şartlarını aramadıklarından menfaati mal kabul ederler.[93]

333; Nablusî, **Hâşiyetü'l-lebedi ala neyli'l-mearib fi'l-fıkhi'l-hanbeli,** 169; İbrahim Muhammed Salim Duveyyân, **Menârü's-sebîl fi şerhi'd-delîl,** thk. Ebû Kuteybe Nazır Muhammed Farabi, 3 c., 11. bs., Beyrut, Dârü'l-Farabi, 2010, C: II, s. 437.

[88] Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah Zerkeşi, **el-Mensur fi'l-kavâid,** thk. Teysir Faik Ahmed Mahmûd, 3 c., 1. bs., Kuveyt, Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuunni'l-İslâmiyye, 1982, C: III, s. 222.

[89] Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, **el-Eşbâh ve'n-nezâir fi kavâidi ve füru'i fıkhi'ş-şâfi'iyye,** 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1987, s. 533.

[90] İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kur'ân,** II, 107.

[91] Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Gırnati eş-Şâtîbî, **el-Muvâfakât,** 6 c., 1. bs., Huber, Dâru İbn Affân, 1997, C: II, s. 32.

[92] Nevevî, **Minhâcü't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn,** 2. bs., Cidde, Dârü'l-Minhac, 2011, s. 211; Ebü'l-Fazl Bedreddin Muhammed b. Ebi Bekr b. Ahmed b. Muhammed İbn Kâdî Şühbe, **Bidâyetü'l-muhtâc fi şerhi'l-minhâc fi'l-fıkhi'ş-şâfii,** 7 c., 1. bs., Dımaşk, Beyrut, Dârü'n-Nevâdir, 2012, C: III, s. 13-15; Ruaynî, **Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtasarı Halîl,** VI, 57-69; Buhûtî, **Şerhu Müntehe'l-irâdât: Dekaiku ûli'n-nühâ li-şerhi'l-müntehâ,** II, 142-143; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Mâlikî Haraşî, **el-Haraşî alâ Muhtasari Seyyidî Halîl,** 8 c., Beyrut, Dâru Sâdır, 't.y.', C: V, s. 15.

[93] Ebü'l-Hayr b. Salim İmrânî, **el-Beyân fî mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî,** VII, 80; İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesıd,** V, 513-515; Buhûtî, **a.g.e.,** III, 303-305.

B. Mal Çeşitleri

1. Mütekavvim ve Gayri Mütekavvim Mallar

Mütekavvim sözlükte, "değerli, kendisine belirli bir kıymet verilen şey" anlamlarına gelir.[94]

Terim olarak Hanefîlere göre mütekavvim mal, "mali olma özelliğini taşıyan ve şeriatın kendisinden faydalanılmasını mübah kıldığı mallara" denir. Bu tanıma göre buğday ve arpa tanesi, su damlası, bir avuç toprak gibi şer'an faydalanılması mübah olup mali değeri olmayanlar mütekavvim mal kabul edilmez.[95]

Burada görüldüğü üzere bir malın mütekavvim olup olmayacağı konusu onun miktarıyla ilintilidir. İşte bu sebepten dolayı tek bir tane, su damlası vb. şeyler mütekevvim mal kabul edilmemektedir. Mal ile ilgili diğer bir konu da malların satışı meselesidir. Malların değiş tokuş edilebilmesi için ölçülmesi ve tartılması gerekir. Dolayısıyla malın mütekavvim olup olmadığının ölçütlerinden birisi de onun miktarını belirleme kriteridir. Bu da fıkıhta ölçek ve tartıyla olmuştur.[96] İşte bu nokta ribevi malların tespitine dair yapılan tartışmalar açısından önemlidir. Çünkü fıkıhta miktarı az olan bir malın ribevi mal olup olmayacağı tartışması vardır. Bu konuyla ilgili tartışmaları ileride göreceğiz.

Havadaki kuş, denizdeki balık, boş bir arazideki sahipsiz hayvan gibi henüz ihraz edilmemiş ve domuz eti, alkollü içecek (hamr), meşru yollarla boğazlanmamış hayvan gibi şeriatın ancak zaruri durumlarda kendisinden faydalanılmasını mübah kıldığı mallara da gayri mütekavvim mallar denir.[97] Görüldüğü üzere bir malın gayri mütekavvim olmasının temel sebeplerinden birisi mülkiyet şartının

[94] Feyyûmî, **el-Misbâhü'l-münir,** 198-199; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît,** 1487.
[95] İbn Nüceym, **el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik,** V, 430; İbn Âbidîn, **Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerh-i Tenvîri'l-ebsâr,** VII, 10.
[96] Serahsî, **el-Mebsût,** XII, 113.
[97] Bilmen, **Hukukı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu,** VI, 10; Mısrî, **Usûlü'l-iktisadi'l-İslâmî,** 1. bs., Dımaşk, Dârü'l-Kalem, 1989, s. 36; Ahmed İbrahim Bek, **El-Muâmelâtü'ş-şer'iyyeti'l-maliyye, '**y.y.', 1936, s. 7; Hayreddin Karaman, **Anahtarlarıyla İslâm Hukuku,** 3 c., 15. bs., İstanbul, Ensar Neşriyat, 2001, C: II, s. 238.

sağlanamamasıdır. İşte bu nokta ribevi mallar üzerinde mülkiyetin sağlanmış olması şartını gündeme getirmiştir.[98]

Mütekavvim mal kriterlerinden birisi de malın ma‘sûm yani hukuken şeriatın kendisini koruma altına almış olmasıdır. Dârü’l-harpte ise mal ma‘sûm değildir. Bundan dolayı dârü’l-harpteki mallar üzerinde riba işleminin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği tartışılmıştır. [99]

2. Mislî ve Kıyemî Mallar

Mislî sözlükte, “birbirine benzeyen, birbirinin yerine geçebilen şey” anlamındaki misl kelimesinden türemiştir.[100]

Terim olarak mislî mal, “piyasada benzerleri bulunan ve benzerleri arasında fiyatı etkileyen fark ya da fark sayılabilecek bir şeyin bulunmadığı malı ifade eder”. [101] Bu sebeple mislî mallar kendi cinsleriyle miktar bakımından eşitlendiklerinde birbirlerinin yerine geçebilirler. Miktarlarını belirleme şekillerine göre ise mislî mallar; hurma, buğday, pirinç gibi miktarı ölçek ile belirlenenler (*keylî*); demir, bakır, altın gibi miktarı tartı ile belirlenenler (*veznî*); kumaş gibi miktarı uzunluk ölçüsü ile belirlenenler (*zer’î, mezrûât*); ceviz, yumurta gibi miktarları sayı ile belirlenip birimleri arasında büyüklük, küçüklük, şekil gibi sahip oldukları sıfatları nedeniyle kendilerinde kıymet bakımından bir farklılık bulunmayanlar (*adediyyât-ı mütekâribe*) olmak üzere dört gruba ayrılır.[102]

Kıyemî mala gelince kıyemî sözlükte, “bir şeyin gerçek değeri” anlamına gelen kıymetten türeyen ism-i mensub bir kelimedir.[103]

Terim olarak kıyemî mal, “piyasada misli bulunmayan bulunsa da benzerleri arasında fiyatça farklılığa sebep olacak bir etkenin bulunduğu mala denir. [104] Bu

---

[98] Kâsânî, **Bedâi’u’s-Sanâi‘ fî tertîbi’ş-şerâi‘,** VII, 82; Merğinânî, **el-Hidâye şerhu bidâyeti’l-mübtedi,** III, 1011.
[99] Kâsânî, **a.g.e.,** VII, 80-81.
[100] İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab,** XIII, 21-24; Feyyûmî, **el-Misbâhü’l-münir,** 215; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü’l-Muhît,** 1364-1365.
[101] İbn Âbidîn, **Reddü’l-muhtâr ale’d-Dürri’l-muhtâr şerh-i Tenvîri’l-ebsâr,** VII, 388; **Mecelle,** md., 126; Elmalılı, **Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh Istılahları Kamusu,** III, 423; Bilmen, **Hukukı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu,** VI, 9; Ahmed İbrahim Bek, **El-Muâmelâtü’ş-şer’iyyeti’l-maliyye,** 6.
[102] Karaman, **Anahtarlarıyla İslâm Hukuku,** II, 239-240.
[103] İbn Manzûr, **a.g.e.,** XI, 357; Feyyûmî, **a.g.e.,** 198-199.

tanıma göre ev ve arazi gibi gayri menkuller, sanatsal niteliğe sahip el emeği ürünleri, hayvan, elbise, karpuz, lahana gibi birimleri arasında fiyata etki eden bir farklılığın bulunmasından dolayı tane ile alınıp satılan ve bu sebeple kendisine adediyyât-ı mütefâvît denen malların tümü kıyemî mal grubuna girer.[105]

Malın mislî ve kıyemî şeklinde ikiye ayrılması bizim tezimiz açısından önem arz etmektedir. Çünkü riba genelde deyn özelde ise karz işleminde gündeme gelir. Karz ise ancak mislî mallarla yapılır. Kıyemî mallar zimmette sabit olmayacaklarından karza konu olmazlar.[106]

3. Menkul ve Gayri Menkul Mallar

Menkûl, nakl kökünden türemiş ism-i mef'ûl bir kelime olup sözlükte, "taşınması mümkün olan şey" anlamına gelmektedir.[107]

Fıkıh literatüründe ise menkul mal, "bir yerden başka bir yere taşınması mümkün olan mala" denir.[108] Bu tanıma göre hayvanlar, altın ve gümüş gibi miktarı tartıyla belirlenenler ile buğday, arpa, pirinç gibi miktarı ölçekle belirleneler menkul mal kapsamına girer.

Malın bir diğer kısmı da gayri menkullerdir. Terim olarak gayri menkul mal, "bir yerden başka bir yere taşınması mümkün olmayan mal" için kullanılmıştır. Buna akar da denmektedir.[109] Binaların ve araziye bitişik olan ağaçların menkul veya gayri menkul mallardan olup olmadığı hususunda fukaha ihtilaf etmiştir. Cumhur fukaha bunlara gayri menkul derken[110] Hanefîler arazi üzerindeki binaları ve ağaçları iki

---

[104] İbn Âbidîn, **Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerh-i Tenvîri'l-ebsâr,** VII, 388; **Mecelle,** md., 146; Elmalılı, **Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh Istılahları Kamusu,** III, 307; Ahmed İbrahim Bek, **El-Muâmelâtü'ş-şer'iyyeti'l-maliyye,** 6.
[105] el-Hafîf, **Ahkâmü'l-muamelati'ş-şer'iyye,** 34.
[106] Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi',** X, 596; İbn Âbidîn, **a.g.e.,** VII, 388.
[107] İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab,** XIV, 269; Feyyûmî, **el-Misbâhü'l-münir,** 238; Zebîdî, **Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs,** VIII, 143-144.
[108] **Mecelle,** md., 128; el-Hafîf, **a.g.e.,** 32.
[109] **A.g.e.,** md., 129; el-Hafîf, **a.g.e.,** 32; Ahmed İbrahim Bek, **a.g.e.,** 5.
[110] Şirbînî, **Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meanî elfazi'l-Minhac,** II, 71-73; Buhûtî, **Keşşâfü'l-kınâ' an metni'l-İknâ',** III, 5; el-Haraşî, **el-Haraşî alâ Muhtasari Seyyidî Halîl,** VI, 164.

farklı açıdan ele alarak onlara tek başına menkul, araziye bitişik olduklarında gayri menkul demişlerdir.[111]

Gayri menkuller piyasada misli bulunup iade edilmesi mümkün olmayan kıyemî mal kapsamına girdikleri için bunlar ribaya konu olmazlar. Dolayısıyla tezimiz açısından fazla önem arz etmemektedir.

4. Tüketilen ve Tüketilmeyen Mallar

Istılâhta, kendisinden istifade edilmesi ancak aynını tüketmekle mümkün olan mallara tüketilen mallar denir.[112] Bu tür mallar hakiki anlamda tüketilen mallar ve hukuki anlamda tüketilen mallar olmak üzere ikiye ayrılır. Yiyecek, içecek, yakacak gibi gerçekten tüketme yoluyla kendisinden faydalanılabilen mallar hakiki anlamda tüketilen mallardır. Para gibi temlik yoluyla kendisinden faydalanılabilen mallar da hukuki anlamda tüketilen mallardır.[113]

Tüketilmeyen mallara gelince bunlar ıstılâhta, aynı baki kalmakla beraber kendisinden faydalanılabilen mallar[114] için kullanılmıştır. Tüketilmeyen mallara isti'mâlî (*kullanılan "uzun ömürlü"*) mallar da denir.[115] Bu tarife göre ev, arazi, hayvan, elbise, araba, mobilyalar, kitaplar gibi malları tüketilmeyen mallara örnek verebiliriz.

Malların tüketilen mal ve tüketilmeyen mal şeklinde bir ayrıma tabi tutulması ribevi malları belirleme açısından önem arz etmektedir. Nitekim tüketilmeyen mallarla tüketilmeksizin sadece malın menfaatinden faydalanmaya yönelik kira ve âriyet gibi akitler yapılırken buna karşılık tüketilen mallar üzerinde kişinin zimmetinde misliyle sabit olan ve tüketilme yoluyla kendisinden faydalanılan karz akdi gerçekleşmektedir.[116] Riba meselesi de işte bu noktada gündeme gelir.

---

[111] İbn Âbidîn, **Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerh-i Tenvîri'l-ebsâr,** VI, s. 552; **Mecelle,** md., 1019, 1020.
[112] Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi',** VI, 332; İbn Âbidîn, **a.g.e.,** VII, 388.
[113] Karaman, **Anahtarlarıyla İslâm Hukuku,** II, 241.
[114] İmrânî, **el-Beyân fî mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî,** VIII, 60; Mevsılî, **el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr,** II, 553; Karâfi, **ez-Zahîre,** VI, 313.
[115] Şübeyr, **el-Medhal ila fıkhi'l-muamelati'l-maliyye; el-mal el-milkiyye el-akd,** 96.
[116] Serahsî, **el-Mebsût,** XI, 133-134; Damad Abdurrahman Gelibolulu Şeyhizâde, **Mecmaü'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur,** thr. Halil İmran el-Mansûr, 4 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998, C: III, s. 479-480; İbn Âbidîn, **a.g.e.,** VII, 388-389.

Çünkü bir malda ribadan söz edilebilmesi için zimmette sabit olabilmesi ve tüketilip ödeme günü geldiğinde benzerinin (*misli*) iade edilebilmesi gerekir.[117]

5. Emtia Nitelikli Mallar ve Finansal Nitelikli Mallar

Mal, emtia nitelikli ve finansal/parasal nitelikli olması bakımından hem klasik dönemde hem de günümüzde farklı tasniflere tabi tutulmuştur. Daha önce temas edildiği üzere klasik dönemde finansal/parasal nitelikli mal olan altın ve gümüş gibi şeyler ayn, parasal nitelikli olmayanlar da arz olarak isimlendirilmiştir.[118]

Günümüze gelince iktisatçılara göre mal, "yöntemi ne olursa olsun kendisinden faydalanılabilen, pazarda sunulabilmesinden dolayı da çeşidi ve kıymeti ne olursa olsun kendisine bir değer biçilen şeye" denir.[119]

Finansal literatürde ise, finansal piyasalarda yer alan hisseler, bono ve tahviller, mevduat serfitikaları, senetler gibi nakdi yönü bulunan şeyler finansal nitelikli mal olarak adlandırılır.[120]

Finansal litaretürde mal kavramı para ve paranın türevlerini içeren finansal mal, para dışında iktisadi değeri olan eşyaları kapsayan emtia mal ve gayri menkul mal şeklinde ele alınmaktadır. Finansal nitelikteki varlıklarlar nakitler, hisse senetleri, bono ve tahviller ve diğer menkul kıymetlerden oluşur. Emtia nitelikteki varlıklar ise kendi içerisinde beş kısma ayrılır. Bunlar; enerji, endüstriyel metaller, değerli metaller, tarımsal ve hayvansal ürünlerden oluşur. Enerjinin içerisine ham petrol ve gaz; endüstriyel metallerin içerisine alüminyum, bakır, nikel, çinko; değerli metallerin içerisine altın ve gümüş; tarımsal ürünlerin içerisine buğday, mısır, soya fasulyesi, pamuk, şeker, kahve, kakao; hayvansal ürünlerin içerisine inek, domuz gibi hayvanlar girer.[121]

---

[117] İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethü'l-Kadîr,** VII, 7.
[118] Cevherî, **es-Sıhâh tacü'l-lüğa ve sıhâhi'l-Arabiyye,** III, 1083.
[119] Şevki Abduh Sahi, **el-Mal: Turuku istismarihi fi'l-İslâmi,** 1. bs., Kahire, Matbaatü'd-Devle, 1981, s. 16.
[120] Mübarek b. Süleyman b. Muhammed Al-i Süleyman, **Ahkâmü't-teâmül fi'l-esvâki'l-mâliyyeti'l-muâsıra,** 2 c., 1. bs., Riyad, Dâru Künûzi İşbiliyâ, 2005, C: I, s. 33.
[121] Frank Armstrong, "Commodities As An Asset Class", 'çevrimiçi', http://**investorsolutions.com**/knowledge-center/investing-for-keeps-article-series/commodities-as-an-asset-class-4/, 15 Temmuz 2017; Daniela Pylypczak-Wasylyszyn, "How to Invest in Commodities", 'çevrimiçi', http://**commodityhq.com**/investing-ideas/ultimate-guide-to-commodity-investing/, 15

Finansal piyasalarda gerek finansal gerek emtia nitelikli mallar hatta gayri menkul varlıklar standardize edilmiş halde menkul kıymete dönüştürülerek finansal işlemlere konu olabilmektedir. Bu işlemlerden birisi de ribadır. Çünkü riba mislî (standardize edilebilen) mallar üzerinde söz konusu olur.

Temmuz 2017; Feriederike Erhorn, **Commodities as an Asset Class İn Portfolio Management,** University of Applied Sciences Essen, Diploma Thesis, 2008, s. 32-60.

İKİNCİ BÖLÜM

İLGİLİ NASLARDAN HAREKETLE RİBEVİ MALLAR

Tezin bu bölümünde ribaya konu mallara dair delil olarak ileri sürülen ayet ve hadisler kısaca ele alınacaktır. İleride görüleceği üzere fukahanın ribevi mallar konusundaki görüşlerinin ayet ve hadislere dayandığı ileri sürülmektedir. Bu sebeple ilgili ayet ve hadislerde ribevi malların nasıl işlendiği konusu önem arz etmektedir.

I. İLGİLİ AYETLER

Fukaha arasında mal kavramı ve hangi tür malların ribaya konu olacağı meselesi tartışmalıdır. Kur'an-ı Kerim'de de hem mal ile hem de riba ile ilgili ayetler vardır. Ribevi malların tespit edilebilmesi için mal kavramı üzerinde de durmak gerekir. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'e göre mal kavramının ne olduğu konusu önemlidir.

Kur'an-ı Kerim'de riba konusu doğrudan Bakara süresinde beş, Âl-i İmrân, Nisâ ve Rûm surelerinde bir yer olmak üzere dört farklı surede sekiz yerde ele alınır. Bu ayetler tefsirlerde belirtilen nüzûl sırasına göre hem çeşitli başlıklar altında incelenecek hem de mal kavramıyla ilgili bazı ayetlere temas edilecektir.

A. Zekâtla İlintilendirilmiş Ribevi Mallar

Ribayı yasaklayan ayetlerin ilki Rûm suresi 39. ayette yer alır. Bu ayette ribanın haramlığı belirtilmekle birlikte zekâtla da mukayese edildiğini görmekteyiz:

وَمَآ اٰتَيْتُمْ مِنْ رِبًا لِيَرْبُوَا فِى اَمْوَالِ النَّاسِ فَلاَ يَرْبُوا عِنْدَ اللهِ وَ مَا اٰتَيْتُمْ مِنْ زَكٰوةٍ تُرِيدُونَ وَجْهِ اللهِ فَأُولئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ.

"İnsanların malları içinde artsın diye ribaya verdiğiniz şey Allah katında artmaz. Allah'ın hoşnutluğunu isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte onlar (sevaplarını ve mallarını) kat kat artıranlardır."[122]

Ayette riba ve zekâtın birbiriyle mukayese edilmiş olması bu iki kavramın hem farklı hem de ortak yönlerinin olduğuna işaret eder. Dolayısıyla bu noktalar üzerinde durmamız gerekir. Bir mal ribada fazlasıyla geri alınmak zekâtta ise geri alınmamak üzere bir başkasına verilir. Ribada amaç belirli bir malın farklı miktarlarda değişimi işlemi üzerinden gelir etmektir**.** Zekât ve sadakada ise Allah'ın rızasını gözeten kişi malını bir başkasına verirken hem Allah katında sevaplarının

[122] Rûm, 30/39.

artmasını hem de dünyada mallarının bereketlenmesini arzu eder. İşte burası bize riba ve zekâtın farklı yönlerini gösterir.

Riba ve zekâtın benzer yönlerine gelince, sözlük açısından ribada[123] da zekâtta[124] da "artma ve çoğalma" manalarının bulunması, ıstılâhî açıdan da her ikisinde malın mülkiyetini bir başkasına aktarma işleminin amaçlanması benzer yönlerdendir. Tezimizin ana konusu açısından önemli olan benzer yön Rûm 39. ayette hem ribaya hem de zekâta verilen malın "ما" ism-i mevsulü ile ifade edilmiş olmasıdır. Ayette yer alan "insanların malları içinde artsın diye verilen şey" yani "ما" ifadesine bakıldığında mal içerisinde artma özelliğine sahip olan şeyin sadece mal olacağı anlaşılır. Zekât da sadece maldan verilir ve bu da ayette aynı "ما" ile ifade edilir.[125] Bu sebeple ayette geçen "ما" ile hangi tür malların kast edildiğinin tespiti önem arz eder.

Malın riba ve zekât gibi bir akdin konusu olması onun insanlık açısından bir değeri olduğunu gösterir**.** Malı insanlık açısından değerli kılan şey ise bir ihtiyacı karşılamasıdır. İnsanın bu dünyadaki temel ihtiyaçları yeme, içme, giyinme, barınma gibi şeylerdir. Bu ihtiyaçları karşılama özelliğine malın menfaati denir. Kur'an-ı Kerim'de malın doğrudan ya da dolaylı olarak menfaat yönüne dikkat çeken çok sayıda ayet vardır. Nisâ suresi 5. ayette "malların insanlar için geçim kaynağı kılınıp onun aklı ermezlere verilmemesine ve mallardan yeme, içme, giyinme yoluyla faydalanmaya vurgu yapılması"[126], En'âm suresi 142. ayette "hayvanların yük taşıma, yününden faydalanma ve rızık olma yönlerine işaret edilmesi"[127], Hac suresi 28. ayette "Allah'ın rızık olarak verdiği hayvanlardan fakirlerin de doyurulmasına teşvik edilmesi"[128], Mü'minûn suresi 21. ayette "hayvanların hem etlerinin hem de

[123] İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab,** V, 126.
[124] İbn Manzûr, **a.g.e.,** VI, 65.
[125] Bayındır, "Faiz Meselesine Kur'an ve Sünnet Çerçevesinde Farklı Bir Bakış", **VII. İslâm Hukuku Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı Mezheplerde Tutarlılık: Tebliğler Metni,** 243-244.
[126] *"Allah'ın sizin için geçim kaynağı kıldığı mallarınızı aklı ermezlere vermeyin. O mallarla onları rızıklandırın, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin." (Nisâ, 4/5)*
[127] *"Hayvanlardan yük taşıyanı ve tüyünden döşek yapılanları yaratan O'dur. Allah'ın size rızık olarak verdiği şeylerden yiyin, şeytanın adımlarına uymayın. Muhakkak ki; o, sizin için apaçık bir düşmandır." (En'âm, 6/142)*
[128] *"Kendileri için orada bulunan menfaatleri görsünler. Onlara rızık olarak verdiğimiz hayvanları belli günlerde kurban ederken Allah'ın ismini zikretsinler. Siz de bu hayvanlardan yiyin ve yoksullara da yedirin." (Hac, 22/28)*

sütlerinin insanlara rızık olarak verildiğinin belirtilmesi"[129], Nahl suresi 69. ayette "arıların yapmış olduğu balda insanlar için bir şifanın bulunduğuna işaret edilmesi" [130] , İbrâhîm suresi 32. ayette "meyvelerin insanlara rızık olarak verilmesinin ve gemilerin insanların hizmetine sunulduğunun belirtilmesi"[131] Kur'an-ı Kerim'de malın doğrudan menfaat yönüne dikkat çeken ayetlerden bir kısmına örnektir. Malın dolaylı olarak menfaat yönüne dikkat çeken ayetlerden bazıları ise şöyledir:

"O gün ne mal fayda verir ne de oğullar. Ancak Allah'a temiz bir kalple gelenler müstesna."[132]

"Allah'a karşı onlara malları da çocukları da fayda sağlamaz. Onlar cehennemliktir, orada sürekli kalacaklardır."[133]

"Malım bana hiçbir fayda sağlamadı."[134]

"(Ateşe) yuvarlandığı zaman malı ona fayda vermedi."[135]

"Ona malı ve kazandıkları fayda vermedi."[136]

Malın hem doğrudan hem de dolaylı olarak menfaat yönüne dikkat çeken bu ayetlerin tümüne bakıldığında maldan asıl beklentinin menfaat olduğu anlaşılır. Demek ki ister dünyada ister ahirette olsun insanoğlunun maldan beklentisi menfaattir. Malın bu dünyadaki menfaati yeme, içme vb. şekillerde olurken ahirette ise hasenatlardan faydalanmak şeklinde olur. Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere malın en temel özelliği bir menfaati barındırması ve dolayısıyla ihtiyacı gidermesidir. Bu sebeple meyte, kan gibi şeyler fıkıhta mal kabul edilmemiştir.[137] Güneş ısısı, ay

---

[129] *"Hayvanlarda sizin için alınacak bir ders vardır. Onların karınlarından çıkan şeyden sizi içiririz. Onlarda sizin için birçok fayda vardır. Onlardan da (etlerinden de)yersiniz." (Mü'minûn, 23/21)*
[130] *"Sonra her çeşit meyveden ye, Rabbinin sana kolay kıldığı yollara gir. Onların karınlarından insanlara şifa olan farklı renklerde içecek çıkar. Düşünen toplum için bunda bir ders vardır." (Nahl, 16/69)*
[131] *"Gökleri ve yeri yaratan, gökten suyu indirip onunla rızık olarak sizin için türlü meyveler çıkaran, emri ile denizde yürüyüp gitmeleri için gemileri emrinize veren, nehirleri de sizin için akıtan Allah'tır." (İbrâhîm, 14/32)*
[132] Şuarâ, 26/88-89.
[133] Mücâdele, 58/17.
[134] Hâkka, 69/28.
[135] Leyl, 92/11.
[136] Tebbet, 111/2.
[137] İbn Âbidîn, **Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerh-i Tenvîri'l-ebsâr,** VII, 12-13.

ışığı gibi şeylere gelince bunlardan her ne kadar faydalanılsa da üzerinde hüküm sürülemediği, infak edilemediği ve hem dünya da hem de ahirette başkasına karşı hak talep edilemediği için mal sayılmazlar.[138] İnsanın, menfaat barındırması ve bu yüzden ihtiyacını gidermek için üzerinde çeşitli tasarruflar yapabilmesinden dolayı bir şeye sahip olmak istemesi onun aynı zamanda iktisadi bir değeri olduğuna da işaret eder. Bir buğday veya arpa tanesi, tek bir su damlası gibi şeylerde iktisadi bir değer görülmediğinden bunlar da genelde mal sayılmazlar. Çünkü menfaati belirleyen kriterlerden birisi de miktardır.[139]

Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere Kur'an-ı Kerim'e göre mal, insanların kendisine değer vermesinden dolayı iktisadi değer kazanan şey olduğundan ribaya konu olan malın da iktisadi bir değeri olması gerekir. İşte burada fukaha arasında ribevi mallarda miktar meselesine dair tartışmalar başlar. Ancak Rûm suresi 39. ayette hem ribaya hem de zekâta verilen mal için kullanılan "ما" ism-i mevsulüne bakıldığında bununla kastedilen şeyin maddi bir menfaati barındıran şey olduğu anlaşılır. İşte burası ribaya verilen mal ile zekâta verilen malın benzer özellikler taşıyıp taşımadığı sorusunu akla getirmiş ve fukaha arasında tartışma konusu olmuştur. Rebîa'ya (ö. 136/753) göre ribanın illeti, zekâta tabi mal cinsinden olmaktır.[140] Dolayısıyla Rebîa, ribevi malların zekâta tabi olan mallarda gündeme geleceğini söyler. Bilindiği üzere zekâta tabi olan mallar hem arpa, buğday gibi mislî mallardan hem de koyun, deve, inek gibi kıyemî mallardan olur.[141] Ribada amaç verilen malın fazlasıyla geri alınması olduğundan zekâta verilen mallardan ancak mislî olanlarında ribanın söz konusu olabileceği söylenebilir. Rebîa'nın bu görüşüne çeşitli itirazlar da olmuştur. Bu konuya daha sonra temas edilecektir.

B. Kat Kat Artma Özelliği ile İlintilendirilmiş Ribevi Mallar

Tefsirlerde belirtilen nüzûl sırasına göre ribaya konu ikinci ayet Âl-i İmrân suresi 130. ayettir. Ayette ribanın haramlığı belirtilmekle beraber ribaya verilen malın özelliğine de işaret vardır.

---

[138] Abdullah Lam b. İbrâhim, **Ahkâmü'l-ağniya,** 25.
[139] İbn Âbidîn, **Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerh-i Tenvîri'l-ebsâr,** VII, 10.
[140] Mâverdî, **el-Hâvi'l-kebîr,** VI, 96; İmrânî, **el-Beyân fî mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî,** V, 166; Kudâme, **el-Muğnî,** VI, 57; Nevevî, **el-Mecmû' şerhi'l-mühezzeb li'ş-Şîrâzî,** IX, 402.
[141] Bkz. Merğinânî, **el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedi,** I, 257-281; İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesıd,** II, 238-248.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ.

"Ey iman edenler! Ribayı kat kat arttırılmış olarak yemeyin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz."[142]

Bu ayete bakıldığında ayette geçen "اَضْعَافًا" (kat kat arttırılmış) ifadesiyle artma özelliğine sahip olan şeyden kastın mal olduğu görülür. Nitekim malın özelliği olarak Rûm suresi 39. ayette "ضَعْفَ" kökünden türemiş "مُضْعِفُونَ", Bakara suresi 261. ve Hadîd suresi 11. ayetlerde "يُضَاعِفُ" ifadeleri de kullanılmıştır. Bu da gösteriyor ki kimi mallar kat kat artma özelliğine sahiptir. Ribaya da ancak mal konu olabilir. İşte burada ribaya verildiğinde kat kat fazlalaşma özelliğinin hangi tür malların değişiminde ortaya çıkacağı sorusu akla gelir. Ribada amaç verilen malın mislinin fazlasıyla geri alınması olduğundan fazlalık ancak aynı tür malların değişiminde gündeme gelir. Farklı cinsler arasında fazlalıktan bahsedilemez.[143] Bir mal başkasına verildiğinde harcandıktan sonra misli ile geri alınabiliyorsa bu onun mislî mal olduğunu gösterir.[144] Buradan anlaşılacağı üzere riba işlemi aynı nitelikli mislî malların değişiminde söz konusu olur. Hangi tür mislî mallar üzerinde riba işleminin gerçekleşeceğine dair tartışmalar da burada başlar. Bu konuyla ilgili fukahanın görüşlerine daha sonraki bölümlerde yer verilecektir.

C. Karşılıksız Gelir Elde Etme Bakımından Ribevi Mallar

Nisâ suresi 161. ayette ribanın haramlığı, riba yoluyla kazanç elde etmeye çalışan Yahudiler örnek verilerek ifade edilir. Ayete göre Allah'ın yasaklamasına rağmen ribayı terk etmeyen Yahudiler Allah'ın gazabını hak etmişlerdir. Müslümanlar da riba işlemi yapan Yahudilerin durumu üzerinden uyarılır.

وَأَخْذِهِمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا.

"Yasaklandıkları halde riba almaları ve karşılığı olmayan yollarla insanların mallarını yemelerinden dolayı onların (Yahudilerin) küfre sapanlarına elem verici bir azap hazırladık."[145]

---

[142] Âl-i İmrân, 3/130.
[143] İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kur'ân,** I, 320; İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethü'l-Kadîr,** VII, 7.
[144] İbn Âbidîn, **Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerh-i Tenvîri'l-ebsâr,** VII, 388.
[145] Nisâ, 4/161.

Bu ayette ribanın karşılıksız yolla gelir elde etme aracı olduğuna işaret edilir. Karşılıksız yolla gelir elde etme rüşvet, gasp vb. durumlarda ortaya çıkacağı gibi karşılıklı yapılan akitlerde bedellere ek olarak bir malın karşılıksız olarak alınması işleminde de gündeme gelir. İşte riba da böyle bir işlemdir.[146] Ayette mal kelimesinin geçmesi karşılıksız yollarla gelir elde etme işleminin ancak bir mal üzerinde gerçekleşeceğini gösterir. İşte burada karşılıksız yollarla gelir elde etme yöntemlerinden birisi olan ribanın hangi tür mallar üzerinde söz konusu olabileceği meselesine dair tartışmalar başlar.

Nisâ suresi 161. ayette riba yolunu tercih edenlerin azapla cezalandırılacağına işaret edilmesinden hareketle ayetin mefhûm-i muhâlifine bakıldığında Allah'ın razı olduğu yollarla mal kazanılmasının tercih edilmesi gerektiği sonucu da ortaya çıkar. Nisâ suresi 161. ayette geçen batıl yolun karşısında aynı suresinin 29. ayetinde ticaret kelimesinin kullanılması bu durumu destekler. Bu ayet şöyledir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا.

"Ey iman edenler! Birbirinizin mallarını aranızda batıl yollarla değil, ancak karşılıklı rızaya dayanan ticaretle yiyin ve kendinizi öldürmeyin. Muhakkak ki Allah size karşı çok merhametlidir."[147]

Nisâ suresi 29. ve 161. ayetler beraber değerlendirildiğinde hem riba hem de ticaret için mal kelimesinin kullanılmış olması bu iki işlemin ortak noktasını gösterir. Ancak daha önce geçtiği üzere riba işlemi aynı cins malların değişiminde gerçekleşirken ticaret farklı cins malların değişiminde söz konusu olur. Alkollü içecekler (hamr) ve domuz eti gibi mütekavvim olmayan mallar üzerinde ise fıkhen herhangi bir akit yapılamacağından bu tür mallar üzerinde riba akti de gerçekleşmez.[148]

[146] İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kur'ân,** I, 321.
[147] Nisâ, 4/29.
[148] İbnü'l-Arabî, **a.g.e.,** I, 321.

D. Bey‘ ile İlintilendirilmiş Ribevi Mallar

Riba konusunun önemli bir bölümü Bakara suresinde işlenir. Bu sebeple özellikle Bakara suresinde ribanın hangi tür işlemlerle mukayese edildiği üzerinde durmak gerekir. Söz konusu surede riba konusunun işlendiği ayetlerin bir kısmı şöyledir:

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَ يُرْبِي الصَّدَقَاتِ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ.

“Faiz yiyenler, şeytanın peşine takılıp aklını çeldiği kimsenin davranışından farklı davranmazlar. Bu durum onların ‘alım satım tıpkı faizli işlem gibidir’ demeleri sebebiyledir. Allah, alım satım işlemini helal, riba işlemini haram kılmıştır. Kime, Rabbinden bir öğüt ulaşır da faize son verirse geçmişte olan şeyler kendisinindir. Onun durumu Allah’a aittir. Kim de devam ederse, işte onlar cehennemliktirler. Onlar orada ebedi kalacaklardır. Allah faizi daraltır, sadakaları ise bereketlendirir. Allah küfürde ve günahta ısrar eden hiç kimseyi sevmez.”[149]

Bakara suresi 275. ayette Allah riba ile bey‘i birbiriyle kıyaslar. Bu iki kavramın birbiriyle kıyaslanmış olması ve insanların ‘alım satım tıpkı faizli işlem gibidir’ demeleri bunlar arasında hem ortak ve hem de farklı yönlerin bulunduğunu gösterir. Daha önce geçtiği üzere bey‘de kişi bir mal verip karşılığında başka bir mal aldığı için mübadele edilen mallar arasında karşılığı olmayan fazlalıktan söz edilemez.[150] Cahiliye ribasında yapılan arttırma eylemiyle ortaya çıkan fazlalık ise karşılığı olmayan bir fazlalık olduğundan insanlar ‘alım satım da bir tür ribadır’ diyerek alım satım işlemini riba işlemine benzetmekteydi.[151] Ancak onların bu sözleri “Allah, alım satım işlemini helal, riba işlemini haram kılmıştır”[152] ayetiyle reddedilmiştir. İşte burası bize riba ve bey‘in farklı işlemler olduğunu gösterir.

[149] Bakara, 2/275-276. Bu ayet meallerde çok farklı şekillerde tercüme edilmektedir. Biz burada Abdulaziz Bayındır, **Ticaret ve Faiz,** 1. bs., İstanbul, Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2007, s. 48-49’daki tercümeyi tercih ettik.
[150] Mısrî, **Masrifü’t-tenmiyeti’l-İslâmî,** 81.
[151] İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kur’ân,** I, 321.
[152] Bakara, 2/275.

Riba ve bey‘in tezimizin ana konusu açısından önem arz eden ortak noktası, her iki işlemde söz konusu olan şeyin “mal” olmasıdır. Yani riba ve bey‘ işlemlerinin yapılabilmesi için ortada bir malın bulunması gerekir. Bu sebeple Bakara suresi 275. ayette bey‘ ve ribanın kıyaslanmasından yola çıkılarak bey‘e konu olan malların ribaya da konu olabileceği düşünülebilir. Bir şeyin bey‘e konu olabilmesi için de menfaate sahip olması gerekir. Bozulmuş yiyecekler, kan, meyte gibi şeylerden fıkhen menfaatlenilemeyeceği için bunlar üzerinde bey‘ akdi yapılmaz.[153] Bu durum güneş ısısı, ay ışığı gibi insanoğluna menfaat sağlayan şeylerin de bey‘ akdine konu olup olmayacağı sorusunu akla getirebilir. Bu tür şeylerin mülkiyete geçirilebilmesi mümkün olmadığından fıkıhta mal sayılmazlar ve akde konu olamazlar. Çünkü malın bir diğer temel özelliği de sahip olduğu menfaatin mülkiyete geçirilebilmesidir.[154] Dolayısıyla bir şeyin bey‘ akdine konu olabilmesinin temel kriteri ortada mülkiyete geçirilebilen bir menfaatin söz konusu olmasıdır. İşte burada Bakara suresi 275. ayette bey‘ ve ribanın kıyaslanmasından yola çıkılarak bey‘e konu olan şeyde aranan mülkiyete geçirilebilen bir menfaate sahip olma kriterinin ribaya konu olan mallarda da aranması şartı gündeme gelir. Bir kısım ulema da ribanın illeti konusunda bu nokta üzerinde durmuştur. Nitekim Saîd b. Cübeyr’e göre ribanın illeti menfaatlerin birbirine yakın olmasıdır. Yani darı ile mısırın, arpa ile buğdayın mübadelesinde olduğu gibi menfaatleri yakın olan iki şeyin fazla olarak değiştirilmesinde riba ortaya çıkar. [155] Buna göre menfaatlenme bakımından birbirine yakın malların mübadelesinde dikkatli olunması gerekir. Birbirine yakınlıkta temel kriter menfaattir**.** Bir şey sahip olduğu menfaatten dolayı mübadele işlemine konu olabiliyorsa bu o şeye aynı zamanda iktisadi bir değer biçer. Dolayısıyla Saîd b. Cübeyr’e göre ribevi mal iktisadi değere sahip olmalıdır. Bunun sonucunda riba iktisadi değere sahip ve menfaati birbirine yakın malların fazla olarak mübadele edilmesinde söz konusu olur. Hasan el-Basrî ribanın illeti cins birliği ve menfaattir,[156] Ebû Bekr Abdurrahmân b. Keysân el-Esamm da (ö. 200/816) faydalanılabilen şey olmaktır[157] diyerek Saîd b. Cübeyr gibi menfaat konusuna vurgu yaparlar. Mâlikî fakihi İbnü’l-Mâcişûn’un (ö.

[153] Kâsânî, **Bedâi’u’s-Sanâi‘ fî tertîbi’ş-şerâi‘,** VI, 553.
[154] Zeydân, **el-Medhal li dirâseti’ş-şerîati’l-İslâmiyye,** 206.
[155] Mâverdî, **el-Hâvi’l-kebîr,** VI, 96; İmrânî, **el-Beyân fî mezhebi’l-İmam eş-Şâfiî,** V, 166; İbn Kudâme, **el-Muğnî,** VI, 54; Nevevî, **el-Mecmû‘ şerhi’l-mühezzeb li’ş-Şîrâzî,** IX, 402.
[156] Mâverdî, **a.g.e.,** VI, 96; Nevevî, **a.g.e.,** IX, 401.
[157] Nevevî, **a.g.e.,** IX, 401.

212/827) da ribanın kendisinden faydalanılabilen bütün mallarda gerçekleşeceğini savunduğu bildirilir.[158]

Bakara suresi 275. ayette bey‘ ve ribanın kıyaslanmasından hemen sonra aynı suresinin 276. ayetinde riba ve sadakanın, Rûm suresi 39. ayette de yine riba ile zekâtın bir arada zikredilmesi riba, bey‘ ve zekât arasında sıkı bir bağ olduğuna işaret eder. İşte bu üç farklı işlemin birleştiği nokta mal konusudur. Rebîa da ribanın illetinin zekâta tabi mal cinsinden olduğunu söylerken[159] aslında o da diğerleri gibi menfaate dikkat çeker. Nitekim insanoğlunu varlıklı kılan her mal zekâta tabi olur. Bu durum zekâta tabi olan malların iktisadi bir değeri olduğunu gösterir. Dolayısıyla bu mallardan mislî olanlar ribaya konu olurlar.

E. Karzla İlintilendirilmiş Ribevi Mallar

İnsanoğlunun fıtratında daima bir mala sahip olma arzusu vardır. Bu sebeple insanlar sahip oldukları malı artırabilme yollarını ararlar. Bulmuş oldukları yollardan birisi de verdikleri borç üzerinden bir kazanç sağlamaktır. Ancak Allah böyle bir kazanç yolunu kesin olarak yasaklar ve şöyle buyurur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ.

“Ey iman edenler! Allah’tan sakının ve ribadan geriye kalan alacaklarınızı terk edin. Şayet inanmış kişilerseniz (böyle yaparsınız). Böyle yapmazsanız biliniz ki; Allah ve Elçisi’ne savaş açmış olursunuz. Eğer tevbe ederseniz ana mallarınız sizindir. Böylece ne haksızlık yapmış ne de haksızlığa uğramış olursunuz.”[160]

Bakara suresi 278. ayete bakıldığında ribadan kalan alacakların da Rûm suresi 39. ayette olduğu gibi “ما” ism-i mevsulü ile ifade edildiği görülür. Bununla kastedilen şey de maldır. Bakara suresi 279. ayette “ana mallarınız sizindir” denilirken de mal kelimesi ön plana çıkar. Aynı zamanda bu ayette sadece ana malın geri alınması gerektiğinin vurgulanması karz-ı hasen işlemini akla getirir. Ribada, verilen ana malın fazlasıyla geri alınmak şartıyla bir başkasına verilmiş olması riba

[158] İbn Rüşd, **Bidâyetü’l-müctehid ve nihâyetü’l-muktesıd,** IV, 406.
[159] Mâverdî, **el-Hâvi’l-kebîr,** VI, 96; İmrânî, **el-Beyân fî mezhebi’l-İmam eş-Şâfiî,** V, 166; Kudâme, **el-Muğnî,** VI, 57; Nevevî, **el-Mecmû‘ şerhi’l-mühezzeb li’ş-Şîrâzî,** IX, 402.
[160] Bakara, 2/278-279.

ve karzın malın nakil yöntemi bakımından benzer bir işlem olduğuna işaret eder. Ancak daha önce geçtiği üzere karzı ribadan ayıran nokta ana malın sadece misliyle geri alınmak üzere bir başkasının mülkiyetine nakledilmiş olmasıdır. Karzda, verilen ana mala ek bir fazlalığın talep edilmesi durumunda işlem ribaya dönüşür.[161] Ribada da verilen ana mal geri alındığı için bu malın da karzdaki gibi mislî mal olması gerekir. Dolayısıyla burası karz ve riba arasında hem işlem hem de bu işlemlere konu olan mallar açısından ortak bir noktanın bulunduğunu gösterir.

Riba kelimesinin geçtiği altı ayetin[162] beşinde[163] bu kelime marife, birinde ise[164] nekra olarak geçer. Riba kelimesinin marife olarak geçmesi bu ribanın cahiliye döneminde bilinen ve uygulanan bir işlem olduğunu gösterir. Kur'an-ı Kerim'de geçen ribanın cahiliye ribası olduğu konusunda ulema arasında ihtilaf yoktur.[165] Cahiliye ribası ise ister karz[166] ister başka bir sebeple ortaya çıksın[167] borç işleminden doğmaktadır. Bu da gösteriyor ki Kur'an-ı Kerim'de zikredilen riba, karza çok yakın bir işlemdir. Karza ve bey'e sadece mal aktarma işlemi açından bakıldığında karzın ilk bakışta bey' olduğu söylenebilir. Ancak bu iki işlemi birbirinden ayıran çok önemli bir fark vardır. Bey' iki farklı malın değiştirilmesine denir.[168] Karzda ise aynı cins iki mislî mal değiştirilir.[169] İşte burası iki işlemi birbirinden ayıran tek noktadır. Her iki işlemin gerçekleştirilebilmesi için de ortada bir malın olması gerekir. Bakara suresi 278. ve Rûm suresi 39. ayetlerde malın "ما" ism-i mevsulü ile zikredilmiş olması ve Rûm suresinde ribanın zekâtla, Bakara suresinde ise karzla bir arada zikredilmiş olması zekâta tabi mal ile karza konu olan malın arasında da bir ilişki olduğuna işaret eder. Ancak burada önemli olan nokta karzın aynı cins iki mislî mal arasında olmasıdır. İşte bu sebeple insanı zekât ile

[161] Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Muhammed es-Sugdî, **en-Nütef fi'l-fetâvâ,** thk. Selahaddin Abdüllatif en-Nâhî, 2 c., 2. bs., Beyrut, Müessesstü'r-Risâle, 1984, C: I, s. 484-485; İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethü'l-Kadîr,** VII, 4.
[162] Bakara, 2/275, 276, 278; Âl-i İmrân, 3/130; Nîsa, 4/161; Rûm, 30/39.
[163] Barara, 2/275, 276, 278; Âl-i İmrân, 3/130; Nîsa, 4/161.
[164] Rûm, 30/39.
[165] Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'an,** II, 184; Mâverdî, **el-Hâvi'l-kebîr,** VI, 83-84; İbn Kayyim el-Cevziyye, **İ'lâmü'l-muvakkiin an rabbi'l-alemîn,** II, 135-136.
[166] Fahreddîn er-Râzi, **et-Tefsîrü'l-kebir: Mefâtîhü'l-ğayb,** VII, 75.
[167] İbn Rüşd, **el-Mukaddimâtü'l mümehhedât,** II, 8.
[168] Mısrî, **Masrifü't-tenmiyeti'l-İslâmî,** 81.
[169] Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi',** X, 596; İbn Âbidîn, **Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerh-i Tenvîri'l-ebsâr,** VII, 388.

mükellef kılan yani insanoğlunu varlıklı yapan bir mal karza konu olabiliyorsa bu malın ribaya da konu olacağı ileri sürülebilir.

II. İLGİLİ HADİSLER

Hadis kitaplarında ribayı konu edinen çok sayıda rivâyet mevcuttur. İleride bahsedileceği üzere fukaha ribevi mallara dair görüşlerini ortaya koyarken hadisleri de esas alır. Bu sebeple hadislerde ribevi malların nasıl işlendiği konusu önemlidir. Biz de çeşitli başlıklar altında ribayı konu edinen ilgili hadislerden hareketle ribevi malların özelliklerini ortaya koymaya çalışacağız. Riba işleminin mal üzerinde gerçekleşmesinden dolayı malın özelliklerini konu edinen hadislerden bazılarına da yer verilecektir.

A. Riba İşlemini Kınayan Hadislerde Ribevi Mallar

Riba, çok eski tarihlerden beri insanların herhangi bir emek sarf etmeden fazla gelir elde etmek amacıyla yaptığı bir işlem olmuştur. Ancak ribayı kınayan çok sayıda hadis mevcuttur. Bu hadislerden bazıları şöyledir:

Ebû Hureyre Allah'ın Elçisi'nin şöyle dediğini nakletmiştir:

"Mahvedici yedi günahtan sakının! Bunlar nedir Ey Allah'ın Elçisi? Diye sorulunca o da buyurdu ki; Allah'a şirk koşmak, sihir yapmak, Allah'ın dokunulmaz kıldığı bir cana kıymak, yetim malı yemek, faiz yemek, düşmana saldırılacağı zaman savaştan kaçmak, namuslu mümin kadınlara zina iftirası atmaktır."[170]

Câbir b. Abdullah Allah'ın Elçisi'nden şu sözü aktarmıştır:

"Allah'ın Elçisi ribayı yiyene, yedirene, şâhitlik ve kâtiplik yapana lanet etti."[171]

Abdullah b. Mesûd'un rivâyet ettiğine göre Allah'ın Elçisi şöyle dedi:

"Riba işlemi yaparak malını çoğaltan kişinin sonunda malı azalır."[172]

Abdullah b. Hanzale Allah'ın Elçisi'nden şu sözü nakletmiştir:

[170] Buhârî, **Vasâyâ,** 23; Müslim, **İman,** 145 (89).
[171] Müslim, **Müsâkât,** 106 (1598).
[172] İbn Mâce, **Ticaret,** 58 (et-Tağlîd fi'r-ribâ).

"Bir kişinin bilerek yediği bir dirhem riba, otuz altı zinadan daha kötüdür."[173]

Ribayı kötüleyen bu hadislere bakıldığında daha önce ayetlerde geçtiği gibi hadislerde de ribaya konu olabilecek şeyin ancak mal olduğu anlaşılır. Bilindiği üzere insanı varlıklı kılan ve insanın yeme, içme gibi yollarla kendisinden faydalanabildiği şey ancak maldır. Yukarıdaki hadisler de buna işaret eder. Dolayısıyla bu hadisler malın en önemli özelliğinin içerisinde bir menfaati barındırmış olması gerektiğini vurgular. Malın menfaat yönüne dikkat çeken çok sayıda başka hadisler de vardır. Bu hadislerden bazıları şöyledir:

Mutarrif'in babasından rivâyet ettiğine göre o şöyle dedi: Ben Nebi'nin (s.a.v.) yanına geldim. O da Tekâsür suresini okuyordu ve dedi ki:

"Âdemoğlu malım malım der. Ey Âdemoğlu! Senin yiyip tükettiğin, giyip eskittiğin ve sadaka olarak verip önden gönderdiğin şey dışında neyin var?"[174]

Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Allah'ın Elçisi şöyle buyurdu:

"Bir dinar var Allah yolunda harcadın, bir dinar var köle âzat etmede harcadın, bir dinar var fakirler için harcadın, bir dinar var onu da ailen için harcadın. İşte (hayırda harcanan) bu dinarlardan en çok sevap getirecek olanı ailen için harcadığındır."[175]

Enes b. Mâlik'ten rivâyet edildiğine göre Allah'ın Elçisi şöyle dedi:

"Âdemoğlunun iki vadi dolusu altını olsa üçüncü vadinin de kendisine ait olmasını ister. Ne var ki onun ağzını ancak toprak doldurur. Ancak Allah tevbe edenin tevbesini kabul eder."[176]

Yukarıda zikredilen hadislerin tümünde malın menfaat yönü üzerinde durulmasından hareketle ribevi malın en önemli özelliklerinden birinin insana menfaat sağlama özelliğine sahip olması sonucu ortaya çıkar.

[173] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** c. 8, s. 223.
[174] Müslim, **Zühd,** 3 (2958).
[175] Müslim, **Zekât,** 39 (995).
[176] Tirmizî, **Zühd,** 27 (2337).

B. Ribe'l-Cahiliye ile İlgili Hadislerde Ribevi Mallar

Ribanın haram olduğunu bildiren ilgili hadislere baktığımızda bu haramlığın kimi zaman da işlem bakımından borçla ilişkilendirilerek ortaya konulduğunu görmekteyiz. Bu hadislerden bazıları şöyledir:

Süleyman b. Amr babasından şöyle rivâyet etmiştir: Allah'ın Elçisi'ni Veda Haccı'nda dinledim. O şöyle diyordu:

أَلَا وَإِنَّ كُلَّ رِبًا مِنْ رِبَا الْجَاهِلِيَّةِ مَوْضُوعٌ، لَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ، لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ.

"Haberiniz olsun! Cahiliye ribasının her çeşidi kaldırılmıştır. Sadece ana mallarınız sizindir. Böylece ne zulmetmiş ne de zulme uğramış olursunuz."[177]

Allah'ın Elçisi Veda Hutbesi'nde şöyle dedi:

وَرِبَا الْجَاهِلِيَّةِ مَوْضُوعٌ، وَأَوَّلُ رِبًا أَضَعُهُ رِبَانَا رِبَا عَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَإِنَّهُ مَوْضُوعٌ كُلُّهُ.

"Cahiliye ribası kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk riba, bizim ribamız, Abbas b. Abdulmuttalib'in ribasıdır. Onun hepsi kaldırılmıştır."[178]

Yukarıda zikredilen hadislere baktığımızda bu hadislerde "cahiliye ribasından" bahsedildiğini görmekteyiz. Bu sebeple cahiliye döneminde uygulanan ribanın nasıl bir işlem olduğu üzerinde durmak gerekir. Daha önce zikredildiği üzere cahiliye ribası bazen karz işleminden doğan borçlar üzerinde[179] bazen de vadeli bir satış işlemi sonucunda[180] gerçekleşmekteydi. Yani cahiliye ribası hem karzda hem de deynde olur. Deynin karza göre daha üst bir kavram olduğuna daha önce temas etmiştik.[181] Bu da gösteriyor ki cahiliye ribası işlem bakımından genelde deyn, özelde ise karzla ilintilidir. Ribanın işlem bakımından borç işlemi olduğuna işaret eden diğer hadisler de şöyledir:

"Ebû Bürde şöyle anlatıyor: Medine'ye gelmiştim orada Abdullah b. Selâm ile karşılaştım. Bana şöyle dedi: Sen ribanın yaygın olduğu bir yerdesin; bir

[177] Ebû Dâvûd, **Büyû'**, 50 (3334); İbn Mâce, **Menâsik,** 76 (3055).
[178] Ebû Dâvûd, **Menâsik,** 56 (1905).
[179] el-Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'an,** II, 184; Fahreddîn er-Râzi, **et-Tefsîrü'l-kebir: Mefâtîhü'l-ğayb,** VII, 75.
[180] İbn Rüşd, **el-Mukaddimâtü'l mümehhedât,** II, 8; İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kur'ân,** I, 320.
[181] Bkz., **Tez,** s. 11.

kimseden borçtan dolayı bir alacağın olsa, o da sana bir yük saman veya arpa ya da kuru bir yonca hediye etse bunu asla alma, çünkü bu ribadır."[182]

İbn Abbas'ın Üsâme b. Zeyd'den haber verdiğine göre Allah'ın Elçisi şöyle buyurmuştur:

إِنَّمَا الرِّبَا فِي النَّسِيئَةِ.

"Riba yanlızca vadede (borçta) olur."[183]

لاَ رِبًا إِلَّا فِي النَّسِيئَة.

"Riba ancak vadede olur."[184]

إِنَّمَا الرِّبَا فِي الدَّيْنِ.

"Riba sadece borçta olur."[185]

لَا رِبًا فِيمَا كَانَ يَدًا بِيَدٍ.

"Peşin işlemde riba olmaz."[186]

Bu hadislere bakıldığında işlem bakımından birbirine benzeyen borç ve ribanın bu işlemlere konu olabilecek mal bakımından da benzerlik göstermesi gerektiği söylenebilir. İşte bu nokta üzerinde durmak gerekir. Ribanın sadece veresiyede gerçekleştiğini ve peşin işlemlerde ribanın olmayacağını bildiren hadislere baktığımızda da dolaylı olarak mala işaret edildiğini söyleyebiliriz. Vadeli olarak verilen mal süresi dolunca misliyle geri alınacağına göre vadeye konu olan mallar ancak mislî mallardır. Bu durum ribanın mislî mallarda gündeme geleceğini gösterir.

C. Ribe'l-Büyû' ile İlgili Hadislerde Ribevi Mallar

Fukaha tarafından ribevi malların tespitinde başvurulan en meşhur iki rivayet Ubâde b. es-Sâmit ve Ebû Saîd el-Hudrî'ye aittir. Ebû Saîd el-Hudrî Allah'ın Elçisi'nin şöyle dediğini nakletmiştir:

---

[182] Buhârî, **Menâkıbü'l-Ensar,** 19.
[183] Müslim, **Müsâkât,** 102 (1596); Nesâî, **Büyû',** 50 (Beyu'l-fıddah b'iz-zeheb v'ez-zeheb b'il-fıddah).
[184] Buhâri, **Büyû',** 79 (Bey'ud-dinâr b'id-dinâr nesâen).
[185] Dârimî, **Büyû',** 42 (Lâ riba illa fi'n-nesîeh).
[186] Müslim, **Müsâkât,** 103 (1596).

الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ، وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ، وَالْبُرُّ بِالْبُرِّ، وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ، وَالتَّمْرُ بِالتَّمْرِ، وَالْمِلْحُ بِالْمِلْحِ، مِثْلًا بِمِثْلٍ، يَدًا بِيَدٍ، فَمَنْ زَادَ، أَوِ اسْتَزَادَ، فَقَدْ أَرْبَى، الْآخِذُ وَالْمُعْطِي فِيهِ سَوَاءٌ.

"Altın altınla, gümüş gümüşle, buğday buğdayla, arpa arpayla, hurma hurmayla, tuz tuzla misli misline ve peşin olur. Her kim artırır ya da fazlasını isterse riba yapmış olur. Bu konuda alan da veren de birdir".[187]

Ubâde b. Sâmit'ten rivâyet edilen hadisin sonunda ise el-Hudrî'nin hadisinin sonuna ek olarak "vasıflar farklı olduğu zaman peşin olmak şartıyla dilediğiniz gibi değiştirebilirsiniz"[188] ifadesi yer almaktadır.

Bu hadislere bakıldığında ribevi mal olarak altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuz olmak üzere altı sınıf malın sayıldığını görmekteyiz. Bu altı sınıf malın en önemli özelliği ise mislî mal olmasıdır. Nitekim daha önce geçtiği üzere mislî malların miktarını belirleme kriterleri arasında keylîlik ve veznîlik yer alır.[189] Altı sınıf malda da keyl ve vezn olma özelliğine dikkat çeken çok sayıda hadis vardır. Bu hadislerden bazıları şöyledir:

Ebû Saîd el-Hudrî, Allah'ın Elçisi'nden şu sözü nakletmiştir:

لَا تَبِيعُوا الذَّهَبَ بِالذَّهَبِ، وَلَا الْوَرِقَ بِالْوَرِقِ، إِلَّا وَزْنًا بِوَزْنٍ، مِثْلًا بِمِثْلٍ، سَوَاءً بِسَوَاءٍ.

"Altını altınla, gümüşü gümüşle; vezni veznine, misli misline, dengi dengine olmadıkça satmayın."[190]

Ebû Hureyre de Allah'ın Elçisi'nden şu sözleri aktarmıştır:

الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ وَزْنًا بِوَزْنٍ، مِثْلًا بِمِثْلٍ، وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ وَزْنًا بِوَزْنٍ، مِثْلًا بِمِثْلٍ، فَمَنْ زَادَ أَوِ اسْتَزَادَ فَهُوَ رِبًا.

"Altına karşılık altın vezni veznine, misli misline, gümüşe karşılık gümüş vezni veznine misli misline olur. Kim artırır veya fazlasını isterse riba olur."[191]

Fadâle b. 'Ubeyd şunları söyledi:

---

[187] Müslim, **Müsâkât,** 82 (1584).
[188] Müslim, **Müsâkât,** 81 (1587).
[189] Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi',** X, 596.
[190] Müslim, **Müsâkât,** 77 (1584).
[191] Müslim, **Müsâkât,** 84 (1588); Nesâî, **Büyû',** 46 (Bey'ud-dirhem bi'd-dirhem).

Hayber'de, satılığa çıkarılmış ganimetlerden, boncuk ve altın dizili bir gerdanlık Allah'ın Elçisi'ne getirildi. Bu, satılık ganimet mallarındandı. Allah'ın Elçisi de sadece gerdanlıktaki altının çıkarılmasını emretti ve şöyle dedi:

الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ وَزْنًا بِوَزْنٍ.

"Altına karşılık altın tartıya tartıdır."[192]

Hayber günü Allah'ın Elçisi'yle beraberdik. Yahudilerle okka işi alışveriş yapıyor, iki üç dinar karşılığında altın alıyorduk. Bunun üzerine Allah'ın Elçisi de şöyle dedi:

لَا تَبِيعُوا الذَّهَبَ بِالذَّهَبِ، إِلَّا وَزْنًا بِوَزْنٍ.

"Tartıya karşılık tartı (aynı ağırlıkta) olmadıkça altını altınla satmayınız."[193]

Allah'ın Elçisi'nden şöyle nakledilmiştir:

Hayber valisi Allah'ın Elçisi'ne cenîb hurması getirmişti. Bunu üzerine Allah'ın Elçisi, "Hayber'in bütün hurmaları böyle mi?" Diye sordu. Vali de: "Hayır, vallahi Ey Allah'ın Elçisi! Biz o hurmadan iki sâ' verip karşılığında bundan bir sâ' satın alıyoruz." Dedi. Bunun üzerine Allah'ın Elçisi şöyle buyurdu:

لَا تَفْعَلُوا، وَلَكِنْ مِثْلًا بِمِثْلٍ، أَوْ بِيعُوا هَذَا وَاشْتَرُوا بِثَمَنِهِ مِنْ هَذَا، وَكَذَلِكَ الْمِيزَانُ.

"Böyle yapmayın! Ama misli misline alın. Yahut bunu satın ve onun bedeliyle ötekinden alın. Tartıyla işlem görenler de böyledir."[194]

Altı sınıf malı ihtiva eden bu hadislerin tümüne bakıldığında aynı cins ribevi malların değişiminde peşinlik ve şer'î ölçülerde eşit olma şartlarının konulduğunu görmekteyiz. Aynı cins ribevi malların değişiminde aralarında şer'î ölçülerde bir farklılığın olması durumunda "ribe'l-fadl: ربا الفضل" veya "ribel'l-büyû': ربا البيوع" (*fazlalıktan kaynaklanan riba*) olarak adlandırılan bir riba türü ortaya çıkar. Ancak İbnü'l-Kayyim'e (ö. 751/1350) göre bu tür ribanın yasaklanmasının altında yatan temel sebep bunun gerçekte bir riba olması değil, ribaya düşme ihtimalinden dolayı

[192] Müslim, **Müsâkât,** 89 (1591).
[193] Müslim, **Müsâkât,** 91 (1591).
[194] Müslim, **Müsâkât,** 94 (1593).

bu kapının kapatılmak istenmesidir. Yani ribe'l-fadlın yasaklanmasının temel gerekçesi sedd-i zerâi'dir. Bu sebeple İbnü'l-Kayyim cahiliye döneminde uygulanan ve Kur'an-ı Kerim'de yasaklanan cahiliye ribasını ribe'l-celî (açık riba), hadislerde yasaklanan ribayı ise cahiliye ribasına götüren yolların kapatılması amacıyla yasaklanmasından dolayı ribe'l-hafî (kapalı riba) olarak isimlendirir.[195] Bu durumu destekleyen hadislerden bazıları da şöyledir:

İbn Ömer, Allah'ın Elçisi'nden şu sözleri nakletmiştir:

لا تبيعوا الدينار بالدينارين ولا الدرهم بالدرهمين ولا الصاع بالصاعين فإني أخاف عليكم الرما.

"Bir dinarı iki dinara, bir dirhemi iki dirheme, bir sâ'ı iki sâ'a satmayınız. Çünkü ben ribaya düşmenizden korkuyorum."[196]

لا تبيعوا الذهب بالذهب والورق بالورق إلا مثلا بمثل ولا تشفوا بعضها على بعض ولا تبيعوا شيئا غائبا منها بناجز فإني أخاف عليكم الرما.

"Altını altınla, gümüşü gümüşle satmayın; misli misline olursa başka. Birini diğerinden farklı yapmayın. Bunlardan birini peşin diğerini veresiye olarak da satmayın. Çünkü ben sizin ribaya düşmenizden korkuyorum."[197]

Bu hadislere bakıldığında 'bu şekilde satmak ribadır' denmek yerine ribaya düşülmesinden korkulduğunun ifade edildiğini görmekteyiz. Dolayısıyla bu hadisler aslında ribe'l fadl denilen uygulamanın özünde riba olduğunu göstermez. Fakat içerisinde ribaya düşme tehlikesinin barındığını gösterir. Bu sebeple aynı cins malların peşin olarak farklı miktarlarda satılması da yasaklanmıştır.[198] Ribevi mallara dikkat çeken bir diğer hadis de şöyledir:

Mamer b. Abdullah'ın naklettiğine göre Allah'ın Elçisi şöyle buyurdu:

الطَّعَامُ بِالطَّعَامِ مِثْلًا بِمِثْلٍ.

"Taama karşılık taam misli misline olur."[199]

Bu hadis ile buğday, arpa, hurma ve tuzun zikredildiği hadislere beraber

[195] İbn Kayyim el-Cevziyye, **İ'lâmü'l-muvakkiin an rabbi'l-alemîn,** II, 135-136.
[196] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** c. 2, s. 442.
[197] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** c. 4, s. 10.
[198] İbn Kayyim el-Cevziyye, **a.g.e.,** II, 136-137.
[199] Müslim, **Müsâkât,** 93 (1592).

bakıldığında riba işleminin kimi zaman da gıda maddeleri üzerinden gerçekleştiğini görmekteyiz. İşte bu durum fukaha arasında ribevi mallarda aranan şartlardan birinin tu'miyyet olup olmayacağı tartışmasına neden olmuştur. Fukaha arasındaki bu tartışmalara daha sonraki bölümde ayrıntısıyla yer verilecektir. Ribanın mahiyetini açıklayan ve dolayısıyla ribevi mallara dikkat çeken başka çok sayıda hadis de mevcuttur.[200]

[200] - Ebû Saîd el-Hudrî, Allah'ın Elçisi'nden şu sözü aktarmıştır:
"Misli misline olmadıkça altına karşılık altını satmayın. Birini diğerinden farklı yapmayın. Misli misline olmadıkça gümüşü gümüşle satmayın. Birini diğerinden farklı yapmayın. Bunlardan birini peşin diğerini veresiye olarak da satmayın." (Buhârî, **Büyû',** 78 (Beyu'l-fıdda bi'l-fıdda); Müslim, **Müsâkât,** 75 (1584); Nesâî, **Büyû'** 47 (Bey''uz-zeheb b'iz-zeheb).
- Ubâde b. es- Sâmit, Allah'ın Elçisi'nden şu sözleri nakletmiştir:
"Altının karşılığı altındır dinarı olsun külçesi olsun; gümüşün karşılığı gümüştür dirhemi olsun külçesi olsun; buğday buğdayla ölçeğe ölçektir. Hurma hurmayla ölçeğe ölçektir. Tuz tuzla ölçeğe ölçektir. Kim artırır ya da fazlasını isterse riba yapmış olur. Altın gümüşle peşin olarak satılırsa gümüşün fazla olmasının bir sakıncası yoktur ancak veresiye olmaz. Buğday arpayla peşin olarak satılırsa arpanın fazla olmasının bir sakıncası yoktur ancak veresiye olmaz." (Ebû Dâvud, **Büyû' ve'l-icârât,** 12; hadis no 3349).
- *"Allah'ın Elçisi bize, altını gümüşle, gümüşü altınla, buğdayı arpayla, arpayı buğdayla peşin olmak şartıyla dilediğimiz gibi satabileceğimizi emretti."*(Nesâî, **Büyû'** 43 (Beyul'-burr b'il-burr-Rivayetin ikinci bölümü).
- Ebû Hureyre de Allah'ın Elçisi'nden şu sözleri nakletmiştir:
"Dinara karşılık dinar olursa arada fazlalık olmaz. Dirheme karşılık dirhemde de arada fazlalık olmaz."(Müslim, **Müsâkât,** 85 (1588).
- *"Hurmaya karşılık hurma, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, tuza karşılık tuz eşit miktarda ve peşin olur. Kim artırır ya da fazlasını isterse, riba yapmış olur. Ancak cinsler farklı olursa o başka."* (Müslim, **Müsâkât,** 83 (1588).
- Abdurrahman b. Ebî Berke, babasının (r.a.) şöyle dediğini bildirmiştir:
Allah'ın Elçisi şöyle dedi: *"Altını altın karşılığında dengi dengine olmadıkça satmayın. Gümüşü gümüş karşılığında dengi dengine olmadıkça satmayın. Altını gümüş karşılığında, gümüşü de altın karşılığında dilediğiniz gibi satabilirsiniz."*(Buhârî, **Büyû',** 77 (Bey'uz-zeheb b'iz-zeheb).
- Abdullah b. Ömer anlatıyor: Ben Bakî'de deve satardım. Onu dinar karşılığında satar yerine dirhem alırdım, dirhem karşılığında satar yerine dinar alırdım. Allah'ın Elçisi'ne geldim, o Hafsa'nın evindeydi; "Ey Allah'ın Elçisi, izninle bir şey sormak istiyorum; ben Bakî'de deve satıyorum; dinar karşılığında satıp yerine dirhem alıyorum. Dirheme karşılığında satıp yerine dinar alıyorum. Ona karşılık onu alıyor, buna karşılık bunu veriyorum." Bunu üzerine Allah'ın Elçisi şöyle dedi: *"O günün fiyatıyla almanda bir sakınca yoktur, yeter ki aranızda bir şey bırakarak ayrılmayın."* (Ebû Dâvud, **Büyû' ve'l icârât,** 14; hadis no 3354).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FIKIH KAYNAKLARINDA RİBEVİ MALLAR

Tezin bu bölümünde fukahanın ribevi mallara dair görüşleri dayandıkları delilleriyle ele alınmaya çalışılacaktır. Ribevi malların kapsamını en geniş tutan görüşlerden bu kapsamı daraltan görüşlere doğru bir sıralama yapılarak yer verilecektir.

I. KLASİK MEZHEP FUKAHASI DIŞINDA KONUYA İLİŞKİN GÖRÜŞLER

Bu başlık altında ribevi mallar konusunda klasik mezhep fukahası dışında erken dönemlerde görüş bildiren ulemanın dayandıkları deliller ele alınacaktır. Bu ulemadan bir kısmı ribevi mallarda menfaat kriterine odaklanarak meselenin çerçevesini çok geniş tutmuşlardır. Osman el-Bettî (ö. 145/760) ise diğerlerinden ayrışarak ribevi malların kapsamını dar tutmuştur. Burada öncelikle ribevi malların kapsamını geniş tutanların görüşlerine yer verilecektir. Bunlardan Saîd b. Cübeyr 94/713, Hasan el-Basrî 110/728, Muhammed b. Sîrîn 110/729, Rebîa b. Ebî Abdirrahmân 136/753, Ebû Bekr Abdurrahmân b. Keysân el-Esamm 200/816 ve İbnü'l-Mâcişûn 212/827 yıllarında vefat etmişlerdir. Bu ulemanın görüşlerine yer verilirken de vefat tarihleri esas alıncaktır.

A. Saîd b. Cübeyr'in Görüşü

Saîd b. Cübeyr'e göre ribanın illeti, cinslerde menfaatlerin birbirine yakın olmasıdır. Dolayısıyla ribevi mallarda aranan kriter de menfaat şartı olur. Bu sebeple yaş hurmanın kuru hurma ile, mısırın darı ile, arpanın buğdayla ile mübadelesinde olduğu gibi menfaatleri yakın iki malın fazla miktarlarda değiştirilmesinde riba ortaya çıkar.[201] Çünkü Saîd b. Cübeyr'e göre iki cinsin menfaatleri birbirine yakın olursa hükümde de birbirine yakın olurlar. Hükümde birbirine yakın olan iki şey ortak özelliklere sahip demektir.[202] Ribanın illeti olarak menfaatlerde yakınlık esas alınırken, aslında menfaatleri birbirine yakın iki mal cinsi değiştirildiğinde riba tehlikesi sebebiyle dikkatli olunması gerektiği vurgulanır. Bir şeye mal özelliği kazandıran kriterin menfaat olduğu ve bu özelliğin de mala iktisadi bir değer biçtiği

[201] Mâverdî, **el-Hâvi'l-kebîr,** VI, 96; İmrânî, **el-Beyân fî mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî,** V, 165; İbn Kudâme, **el-Muğnî,** VI, 54; Nevevî, **el-Mecmû' şerhi'l-mühezzeb li'ş-Şîrâzî,** IX, 402.
[202] Mâverdî, **a.g.e.,** VI, 98.

daha önce geçmişti.[203] Saîd b. Cübeyr, ribada illetin menfaatlerde yakınlık olduğunu söylerken ribanın iktisadi değere sahip bir malda gündeme geleceğine işaret eder. Ancak Şâfiî fukahası Saîd b. Cübeyr'in bu görüşüne, buğday ve arpa gibi menfaatleri birbirine yakın olan malların fazla miktarlarda mübadele edilmesinin caiz olduğunu söyleyen rivâyetle[204] Nebi'nin (s.a.v.) bir köleyi iki köle karşılığında satın aldığını bildiren rivâyeti[205] delil getirerek itiraz eder.[206]

B. Hasan el-Basrî'nin Görüşü

Hasan el-Basrî'ye göre ribanın illeti, cinsteki menfaattir. Ribanın haram kılınmasındaki maksat ise aynı cins iki mal arasında fazlalığa yol açıcı şekilde mübadelenin yapılmamasıdır. Dolayısıyla aynı cins iki mal mübadele edildiğinde miktardaki fazlalık ne kadar somut halde ortaya çıkarsa kıymetteki fazlalık da o kadar somut olur. Miktardaki fazlalık haram olduğuna göre kıymetteki fazlalığın da haram olması gerekir. Bu sebeple değeri bir dinar olan bir elbisenin toplam değeri bir dinar olan iki elbise ile değiştirilmesi caizdir. Ancak değeri bir dinar olan bir elbisenin toplam değeri iki dinar olan bir elbise ile değiştirilmesi caiz olmaz. Çünkü arada kıymet farkı vardır.[207]

Hasan el-Basrî'nin ribevi mallara dair bu görüşüne Şâfiî fukahası Nebi'nin (s.a.v.) bir deveyi iki deve karşılığında sattığını[208] bildiren hadisi delil getirerek karşı çıkar. Onlara göre bir devenin iki deve ile değiştirilmesi meselesinde kıymetteki fazlalık miktardaki fazlalık gibi somut olmuştur. İnsanların alışverişten gayesi de kendisince daha değerli olduğunu düşündüğü şeyi elde etmektir. İnsanların alışverişteki gayesi böyle iken bu gayenin alışverişin haram kılınması için illet kabul

---

[203] Bkz., **Tez,** 29-31.
[204] Ubâde b. es- Sâmit, Allah'ın Elçisi'nden şu sözü nakletmiştir:
"Altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma, tuza karşılık tuz misli misline dengi dengine ve peşin olur. Bu vasıflar değiştiği zaman onları peşin olmak şartıyla dilediğiniz gibi satın." (Müslim, **Müsâkât,** 81 (1587)).
[205] Câbir b. Abdullah şöyle rivâyet etti:
"Nebi (s.a.v.) bir köleyi iki köle karşılığında satın aldı." (Ebû Dâvud, **Büyû',** 17).
[206] İmrânî, **el-Beyân fî mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî,** V, 165.
[207] Mâverdî, **el-Hâvi'l-kebîr,** VI, 96-98; Nevevî, **el-Mecmû' şerhi'l-mühezzeb li'ş-Şîrâzî,** IX, 401, 403.
[208] Abdullah b. Amr'dan rivâyet edildiğine göre;
"Allah'ın Elçisi, ona bir ordu hazırlamasını emretti. Ancak develer tükenmişti.(tüm askerlere yetmemişti.) Bunun üzerine Allah'ın Elçisi, genç zekât develeri karşılığında (deve) almasını emretti. O da zekât develeri gelinceye kadar bir deve karşılığında iki deve aldı." (Ebû Dâvûd, **Büyû',** 16).

edilmesi caiz değildir. Aksi takdirde alım satımlar haram olmuş olur. Miktarlar eşitken cinslerin birinde ortaya çıkan kıymetteki fazlalığı haram kılmak, miktarlar farklıyken kıymetlerin eşit olmasının helal olduğu sonucunu ortaya çıkarır. Bu da nassa aykırıdır. Çünkü altı mal hadisinde kıymete değil miktara vurgu vardır. Tüm bunlardan hareketle Şâfiîler, Hasan el-Basrî'nin görüşünü kabul etmezler.[209]

Şâfiî fukahasının delillerine baktığımızda riba eylemiyle ortaya çıkan ve bu sebeple haram olan fazlalık ile alım satımdaki kârın birbirine karıştırıldığı görülür. Ancak bilindiği üzere insanlar alışveriş yaparken farklı malların değişimi ile fazlalığı elde etme gayesine ulaşmak isterler. Riba işlemi ise mislî malların verilip fazlasıyla geri alınmasında olur. [210] Dolayısıyla Şâfiî fukahasının Hasan el-Basrî'nin ribanın illeti konusundaki görüşüne karşılık getirdikleri deliller tartışmaya açıktır.

C. Muhammed b. Sîrîn'in Görüşü

Muhammed b. Sîrîn'e göre ribanın illeti cinsteki birliktir. Bu sebeple toprağın toprak ile, buğdayın buğday ile, bir hayvanın iki hayvan ile, bir elbisenin iki elbise ile mübadelesinde olduğu gibi cins birliği olan iki şeyin fazla miktarda mübadele edilmesinde riba ortaya çıkar.[211] Dolayısıyla Muhammed b. Sîrîn malda sadece cinsi ve kadri esas almakta kıymeti kriter olarak almamaktadır. Muhammed b. Sîrîn bu görüşünü Ubâde b. es-Sâmit'e ait rivâyetin sonunda geçen *"bu vasıflar değiştiği zaman onları dilediğiniz gibi satın"*[212] ibaresini delil getirerek savunur. Ona göre bu rivâyet fazlalığın orta çıkma şartının cins birliği olduğuna işaret eder.[213] Cins ile mal cinsi kast edilmektedir. Yani mal kapsamına giren her şey kendi cinsiyle mübadele edileceği zaman riba söz konusu olabilir. Malın en önemli özelliklerinden birisi de iktisadi bir değeri barındırması olduğuna göre Muhammed b. Sîrîn'nin ribevi malda, mutlak olarak mal olma özelliğini esas aldığı söylenebilir. Bir Şâfiî alimi olan Ebû Bekr el-Evdenî (ö. 385/995) de ribada illetin cinsteki birlik olduğu

[209] Mâverdî, **el-Hâvi'l-kebîr,** VI, 98.
[210] İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethü'l-Kadîr,** VII, 7.
[211] Mâverdî, **a.g.e.,** VI, 96; Nevevî, **el-Mecmû' şerhi'l-mühezzeb li'ş-Şîrâzî,** IX, 401.
[212] Müslim, **Müsâkât,** 81 (1587).
[213] Mâverdî, **a.g.e.,** VI, 97.

görüşünü benimsemiştir.[214] Ancak Ebû Bekr el-Evdenî dışındaki Şâfiî fukahası Muhammed b. Sîrîn'nin görüşüne şu delilleri getirerek itiraz eder:

Abdullah b. Amr'dan rivâyet edildiğine göre;

"Allah'ın Elçisi, ona bir ordu hazırlamasını emretti. Ancak develer tükenmişti. (Tüm askerlere yetmemişti.) Bunun üzerine Allah'ın Elçisi, genç zekât develeri karşılığında (deve) almasını emretti. O da zekât develeri gelinceye kadar bir deve karşılığında iki deve aldı."[215]

Ali b. Ebî Tâlib'den rivâyet edildiğine göre; " O, Usayfîr denilen büyük bir devesini belli bir süre sonra alacağı yirmi yük devesine karşılık sattı."[216]

Nâfi'den rivâyet edildiğine göre; "Abdullah b. Ömer (r.a.) Rebeze'de teslim edeceği dört deve karşılığında bir yük devesi satın aldı."[217]

Câbir b. Abdullah şöyle rivâyet etti:

"Nebi (s.a.v.) bir köleyi iki köle karşılığında satın aldı."[218]

Şâfiî fukahası işte bu rivâyetlerden hareketle ribada illetin cins olması durumunda Nebi'nin bir devenin birkaç deve ya da bir kölenin iki köle karşılığında satılmasına izin vermeyeceğini ve bu sebeple cinsin ribada illet sayılamayacağını savunur. Nebi'nin *"cinsler farklılaştığı zaman onları dilediğiniz gibi satın"*[219] sözüne gelince Şâfiî fukahasına göre bu ifade nasta yer alan altı cinse atfen söylenmiştir. Sadece bu altı mal arasında cinsler farklılaştığında fazlalık caiz olur. Bu sebeple bu hadis cins birliği olan her malda fazlalığın haram olduğunu göstermez.[220]

D. Rebîa b. Ebî Abdirrahmân'ın Görüşü

Rebîa'ya göre ribanın illeti, zekâtın söz konusu olduğu mal cinsinden olmaktır.[221] Zekâta konu mallar müsâvâtın (denkliğin) söz konusu olduğu mallardır.

[214] Nevevî, **el-Mecmû' şerhi'l-mühezzeb li'ş-Şîrâzî,** IX, 401.
[215] Ebû Dâvûd, **Büyû',** 16.
[216] İmam Mâlik, **el-Muvatta', Büyû',** bab 25, hadis no 59.
[217] İmam Mâlik, **el-Muvatta', Büyû',** bab 25, hadis no 60.
[218] Ebû Dâvud, **Büyû',** 17.
[219] Müslim, **Müsâkât,** 81 (1587).
[220] Mâverdî, **el-Hâvi'l-kebîr,** VI, 97.
[221] Mâverdî, **a.g.e.,** VI, 96; İmrânî, **el-Beyân fî mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî,** V, 165; Kudâme, **el-Muğnî,** VI, 57; Nevevî, **a.g.e.,** IX, 402.

Müsâvât (denklik) ise mislî mallarda cereyan eder. Dolayısıyla riba zekâta konu olan mislî mallarda gündeme gelir. Ribanın haram kılınmasının sebebi de mislîyâtta denkliği sağlamak ve bu denkliği insanlara teşvik etmektir.[222] Ancak Rebîa'nın ribada mislîyâtı savunmasına rağmen Şâfiî kaynaklarında onun görüşüne hayvanlar gibi zekâta tabi olan kıyemî mallarda da ribanın gündeme geleceği örnek olarak verilir.[223] Bu sebeple Şâfiî fukahası Rebîa'nın görüşüne itiraz amacıyla Hasan el-Basrî ve Muhammed b. Sîrîn'e yönelik itirazlarında olduğu gibi Nebi'nin (s.a.v.) bir deveyi iki deve karşılığında sattığını bildiren rivâyeti[224] delil olarak kullanırlar.[225]

Görüldüğü üzere Şâfiî fukahası bu rivâyete dayanarak devenin zekâta tabi bir mal olmasına rağmen Nebi'nin bir deveyi iki deve karşılığında satılmasına izin vermesinden hareketle Rebîa'nın görüşünü kabul etmezler. Oysa deve mislî mal değildir. Rebîa ise ribada zekâtın söz konusu olduğu mallarda mislîlik ve müsâvât üzerinde durur. Bu görüşü savunan birine karşılık hayvanlar gibi kıyemî mallar örnek olarak verilemez. Bu sebeple Şâfiî fukahasının Rebîa'nın görüşüne karşılık develerin satımı ile ilgili rivâyeti delil getirmelerinin isabetli olmadığı söylenebilir. Şafiîler aynı zamanda tuzda ribanın sabit olduğunu ancak tuzun zekâta tabi mal cinsinden olmadığını ileri sürerek de Rebîa'nın ribevi mallara dair görüşüne karşı çıkarlar.[226] Hanefîlere[227] ve Hanbelîlere göre de tuz zekâta tabi bir mal değildir. Hatta Hanbelîler Şâfiî fukahası gibi aynı gerekçeyi ileri sürerek Rebîa'nın görüşünü kabul etmezler.[228]

E. Ebû Bekr Abdurrahmân b. Keysân el-Esamm'ın Görüşü

Ebû Bekr Abdurrahmân b. Keysân el-Esamm, ribanın illetinin faydalanılabilen şey olduğunu söylemiştir. Ona göre ribada amaç insanları mali haksızlıklar karşısında korumaktır. Bu özellik de her türlü malda mevcuttur. Bu sebeple kendisinden faydalanılabilen her mal ribevi mal kapsamına girer.[229] Şâfiî

[222] Mâverdî, **el-Hâvi'l-kebîr,** VI, 98; Nevevî, **el-Mecmû' şerhi'l-mühezzeb li'ş-Şîrâzî,** IX, 403.
[223] Mâverdî, **a.g.e.,** VI, 96; İmrânî, **el-Beyân fî mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî,** V, 165; Nevevî, **a.g.e.,** IX, 402.
[224] Ebû Dâvûd, **Büyû',** 16.
[225] Mâverdî, **a.g.e.,** VI, 98; İmrânî, **a.g.e.,** V, 165-166.
[226] Mâverdî, **a.g.e.,** VI, 98.
[227] Serahsî, **el-Mebsût,** II, 216.
[228] İbn Kudâme, **el-Muğnî,** VI, 57.
[229] Nevevî, **a.g.e.,** IX, 402.

fukahası ise bir kölenin iki köle,[230] bir devenin iki deve[231] karşılığında satılmasının caiz olduğuna dair rivâyetler ile menfaatin illet kabul edilmesi durumunda ticaretin de haram kılınacağı görüşünü ileri sürerek Keysân el-Esamm'ın görüşünü kabul etmezler.[232] İşte burada riba ile bey' arasındaki farkın önemi ortaya çıkar. Çünkü Şafiî fukahasının, Keysân el-Esamm'ın ribanın illeti konusundaki görüşüne karşılık getirdikleri delil bey' mantığı ile ilgilidir. Riba ve bey' işlemlerinin birbirinden farklı işlemler olduklarını daha önce söylemiştik.[233] Bu da gösteriyor ki Şâfiî fukahasının Keysân el-Esamm'ın ribanın illeti konusundaki görüşüne karşılık getirdikleri deliller tartışmaya açıktır.

F. İbnü'l-Mâcişûn'un Görüşü

Mâlikî fakihi olan İbnü'l-Macişûn'a göre ribanın illeti mal olma özelliğine sahip olmaktır.[234] Buna göre mal kapsamına giren her şey ribaya konu olur. Daha önce zikredildiği üzere malın en önemli özelliği içerisinde bir menfaati barındırmasıdır.[235] Dolayısıyla İbnü'l-Mâcişûn da ribevi malların özelliklerini ortaya koyarken menfaat kriteri üzerinde durur. Mallar da hem mislî hem de kıyemî olabilirler. Ancak ribada amaç verilen malın fazlasıyla geri alınması olduğu için İbnü'l-Mâcişûn'un ribaya konu mal hakkındaki görüşünü mislî mal açısından değerlendirmek gerekir.

G. Osman el-Bettî'nin Görüşü

Mutekaddimûn fakihlerinden olan Osman el-Bettî kıyasın delil olarak kullanılacağı görüşünü benimseyenlerdendir. Ancak kıyası ribevi malların tespiti konusunda delil olarak kullanmamıştır. Çünkü ona göre, aslın (ayet ve hadisin) meseleye kıyas edilebilmesi için her asılda (ayet ve hadiste) kendisine kıyasın yapılabileceğine dair bir delilin olması gerekir. Riba konusunda ise böyle bir delil bulunmamaktadır.[236]

---

[230] Ebû Dâvud, **Büyû',** 17.
[231] Ebû Dâvûd, **Büyû',** 16.
[232] Nevevî, **el-Mecmû' şerhi'l-mühezzeb li'ş-Şîrâzî,** IX, 402.
[233] Bkz., **Tez,** 13, 34.
[234] İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesıd,** IV, 406.
[235] Bkz.,**Tez,** 29-32, 39.
[236] Serahsî, **el-Mebsût,** XII, 112; İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethü'l-Kadîr,** VII, 5.

Tâvûs (ö. 106/724), Katâde (ö. 117/735) ve Hanbelî'lerden İbn Akîl'in (ö. 513/1119) de Osman el-Bettî gibi ribevi mallar konusunda kıyası kabul etmeyerek ribanın altın, gümüş, arpa, buğday, hurma ve tuz olmak üzere ilgili hadislerde geçen sadece bu altı malda söz konusu olacağı görüşünü benimsemişlerdir.[237]

II. KLASİK MEZHEPLERE GÖRE RİBEVİ MALLAR

Hanefî, Hanbelî, Şâfiî, Mâlikî ve Zâhirî mezheplerinin konuyla ilgili görüşleri ribevi malların kapsamının genişliği açısından ikinci kısmı oluşturmaktadır. Ancak onların arasında da görüş farklılığı söz konusudur. Biz de bu başlık altında bu mezheplerin ribevi malların kapsamına dair görüşlerini en geniş tutan mezhepten en dar tutan mezhebe doğru bir sıralama yaparak ileri sürdükleri delilleriyle ele almaya çalışacağız. Bu delillere de nakli delil ve akli delil olmak üzere iki temel başlık altında yer verilecektir.

A. Hanefî Mezhebine Göre Ribevi Mallar

Mezhepler arasında ribevi malların kapsamını en geniş tutan Hanefî mezhebidir. Hanefî fukahasının bu konuda ileri sürdükleri nakli ve akli deliller şöyledir:

1. Nakli Delil

Hanefî fukahasına göre ribanın illeti cins ve kadr birliğidir. Kadr birliğinden kasıt ölçek ile miktarı belirlenen mallarda ölçekteki birlik, tartı ile miktarı belirlenen mallarda tartıdaki birliktir. Dolayısıyla miktarı tartı ve ölçek ile belirlenen mallar kendi cinsleriyle mübadele edildiklerinde fazlalık ortaya çıkarsa riba olur.[238] Hanefî fukahasının, ribanın bu illetini ve dolayısıyla ribevi mallar konusundaki görüşlerini belirlerken esas aldıkları en temel hadis Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a.) gelen şu rivâyettir:

---

[237] İbn Kayyim el-Cevziyye, **İ'lâmü'l-muvakkiin an rabbi'l-alemîn,** II, 137; İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethü'l-Kadîr,** VII, 5.

[238] Kudûrî, **Mevsûatü'l-kavâidi'l-fıkhiyyeti'l-mukârene: et-Tecrîd,** thk. Muhammed Ahmed Sirac, Ali Cum'a Muhammed, 12 c., 1. bs., Kahire, Dârü's Selâm, 2004, C: V, 2287; Serahsî, **el-Mebsût,** XII, 113; Merğinânî, **el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedi,** III, 1002; Ali el-Haddâd, **el-Cevheretü'n-neyyire: Şerh li-Muhtasari'l-İmam Kudûrî fi'l-fıkhi'l-Hanefî,** III, 119; İbnü'l-Hümâm, **a.g.e.,** VII, 8.

الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ، وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ، وَالْبُرُّ بِالْبُرِّ، وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ، وَالتَّمْرُ بِالتَّمْرِ، وَالْمِلْحُ بِالْمِلْحِ، مِثْلًا بِمِثْلٍ، يَدًا بِيَدٍ، فَمَنْ زَادَ، أَواسْتَزَادَ، فَقَدْ أَرْبَى، الْآخِذُ وَالْمُعْطِي فِيهِ سَوَاءٌ.

"Altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma, tuza karşılık tuz misli misline ve peşin olur. Her kim artırır ya da fazlasını isterse riba yapmış olur. Bu konuda alan da veren de birdir".[239]

Hanefî fukahasına göre hadiste "altına karşılık altın, buğdaya karşılık buğday…" şeklinde aynı cins iki malın mübadelesinden bahsedilmesi ribanın illetlerinden birinin cins birliği olduğunu gösterir.[240] Hadiste yer alan "مثلا بمثل" ibaresi de eşitliği ifade eder. Bu sebeple hadise bakıldığında altı malın kendi cinsiyle eşit olarak mübadele edilmesine dair emirden miktar bakımından eşitlik anlaşılacağı gibi nitelik bakımından da eşitlik anlaşılabilir. Ancak Hanefî fukahasına göre buradaki eşitlikten kasıt miktar bakımından eşitliktir. Nitekim onlara göre bu hadisin sarf konusundaki rivâyetinde "مثلا بمثل" yerine altın ve gümüş için "وزنا بوزن", buğday, arpa, hurma ve tuz için de "كيلا بكيل" ibarelerinin kullanılması buradaki eşitliğin nitelik bakımından değil miktar bakımından olması gerektiğini gösterir. Bu da ribanın diğer illetinin kadr olduğunun delildir.[241]

Hadiste yer alan "buğdaya karşılık buğday…" ibaresi ise tek bir buğday tanesini de içerir. Ancak hiç kimse bir buğday tanesini alıp satmaz. Bir şeyin alım satıma konu olması onun mal olduğunu gösterir. Tek bir tane de mütekavvim mal olmadığı için onun satılması caiz değildir. Zorunlu olarak buradaki buğdaydan kastın mütekavvim mal olan buğday olduğu anlaşılır. Onun mal olduğu da ancak kîle ile bilinir. Böylece kîle ile işlem görme özelliği hadisle sabit olmuştur. Hadiste geçen "altına karşılık altın…" ibaresi de böyledir. Çünkü zerre miktarı olan altına da altın denir. Ancak hiç kimse onu alıp satmaz. Hadisteki altının mal olduğu da tartı ile bilinir. Böylece tartı özelliği de hadisle sabit olur. Dolayısıyla Allah'ın Elçisi sanki "tartılmış altın karşılığında altının, ölçülmüş buğday karşılığında buğdayın…"

[239] Müslim, **Müsâkât,** 82 (1584).
[240] Serahsî, **el-Mebsût,** XII, 113.
[241] Serahsî, **a.g.e.,** XII, 110-111.

satılmasını emretmiştir.[242] Bu sebeple Hanefî fukahasına göre ribevi mal olmasına rağmen miktarı sayı ile belirlendiği için bir hurma tanesinin iki hurma tanesi karşılığında mübadele edilmesinde riba söz konusu olmaz.[243] Hadiste altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuz olmak üzere sadece altı malın zikredilmesinin sebebi kaynaklarda o dönemdeki işlemlerin genellikle bu mallarla yapılması olarak gösterilir.[244]

Hanefî fukahasının ribanın illetlerinden birinin keyl ve vezn olduğuna dair delil olarak ileri sürdükleri diğer rivâyetler de şöyledir:

Ebû Hureyre, Allah'ın Elçisi'nden şu sözleri nakletmiştir:

"Buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma, tuza karşılık tuz kilesi kilesine, tartısı tartısına olur. Kim artırır ya da fazlasını isterse riba yapmış olur; renkler[245] farklı olursa başka."[246]

"Altına karşılık altın vezni veznine, misli misline, gümüşe karşılık gümüş vezni veznine misli misline olur. Kim artırır veya fazlasını isterse riba olur."[247]

Ebû Saîd el-Hudrî, Allah'ın Elçisi'nden şu sözü nakletmiştir:

"Altını altınla, gümüşü gümüşle; vezni veznine, misli misline, dengi dengine olmadıkça değiştirmeyin."[248]

Enes b. Mâlik Nebi'den (s.a.v.) şöyle rivâyet etti:

"Tartılan şeyler aynı nev' (tür) olduğunda misli mislinedir. Kîle ile ölçülen şeyler de böyledir. Bu iki nev' farklı olursa bir sakınca yok."[249]

Mamer b. Abdullah'ın naklettiğine göre:

O, kölesine bir sâ' buğday verdi ve şöyle dedi: Onu sat, karşılığında arpa al. Köle gitti onu sattı ve karşılığında bir sâ'dan biraz fazla arpa aldı. Daha sonra

---

[242] Serahsî, **el-Mebsût,** XII, 116.
[243] Merğinânî, **el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedi,** III, 1007; İbrahim el-Halebi, **Multeka'l-ebhur,** II, 38.
[244] İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethü'l-Kadîr,** VII, 5.
[245] Renk farklılığından kasıt cins farklılığıdır. (Bayındır, **Ticaret ve Faiz,** 57).
[246] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** c. 3, s. 12.
[247] Müslim, **Müsâkât,** 84 (1588); Nesâî, **Büyû',** 46 (Bey'ud-dirhem bi'd-dirhem).
[248] Müslim, **Müsâkât,** 77 (1584).
[249] Ali b. Ömer ed-Darekutnî (ö. 306/385), **sünen'ud-Darekutni,** c. III, s. 407, Büyû', 58.

Mamer'in yanına arpayla geldi. Bunun üzerine Mamer dedi ki: Niçin böyle yaptın; git onu geri ver, misli misline olmadıkça sakın alma. Çünkü ben Allah'ın Elçisi'ni dinlemiştim, O şöyle diyordu:

"Taama karşılık taam misli misline olur."

O gün taamımız arpaydı.

"Bu onun dengi değil" denilince şöyle dedi: "Benzemesinden korkuyorum."[250]

İşte Hanefî fukahası bu rivâyetleri kullanarak ribada keyl ve vezn illeti üzerinde durur. Bununla beraber onlar keyl ve vezn illetinin sadece altı mal ile sınırlı olmayıp kıyas yoluyla bu illetin ölçülebilen ve tartılabilen diğer mallar için de geçerli olacağını savunurlar. Onların bu konuyla ilgili getirdikleri delil ise Mâlik b. Enes ve İshak b. İbrahim el-Hanzâlî'nin rivâyet ettikleri hadisin sonunda "ölçülen ve tartılan her şey böyledir" ilavesinin yer almasıdır. Bu ifade ölçülebilen ve tartılabilen malları ribevi mal kapsamına dahil eder.[251] Hanefî fukahasının miktarı ölçek ve tartı ile belirlenen her malın ribevi mal kapsamına girdiğine dair delil olarak ileri sürdükleri diğer rivâyetler de şöyledir:

Abdullah b. Ömer Allah'ın Elçisi'nden şu sözü nakletmiştir:

"Bir dinarı iki dinara, bir dirhemi iki dirheme, bir sâ'ı iki sâ'a satmayınız. Çünkü ben ribaya girmenizden korkuyorum."[252]

Hanefî fukahasına göre Allah'ın Elçisi'nin buradaki sâ'dan kastı o ölçeğin bizzat kendisi değil o ölçeğe giren bütün mallardır. Bu da keyl ile işlem gören bütün malların ribevi olduğunu gösterir.[253]

Miktarı tartı ile belirlenen her şeyin ribevi mal kapsamına girdiğine dair getirdikleri delil ise şöyledir:

Allah'ın Elçisi'nden şöyle nakledilmiştir:

---

[250] Müslim, **Müsâkât,** 93 (1592).
[251] Serahsî, **el-Mebsût,** XII, 112; Mevsılî, **el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr,** II, 71-72.
[252] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** c. 2, s. 442.
[253] Serahsî, **a.g.e.,** XII, 112; Mevsılî, **a.g.e.,** II, 72.

Hayber valisi Allah'ın Elçisi'ne cenîb hurması getirmişti. Bunu üzerine Allah'ın Elçisi, "Hayber'in bütün hurmaları böyle mi?" Diye sordu. Vali de: "Hayır, vallahi Ey Allah'ın Elçisi! Biz o hurmadan iki sâ' verip karşılığında bundan bir sâ' satın alıyoruz." Dedi. Bunun üzerine Allah'ın Elçisi şöyle buyurdu:

"Böyle yapmayın! Ama misli misline alın. Yahut bunu satın ve onun bedeliyle ötekinden alın. Tartıyla işlem görenler de böyledir."[254]

Hanefîlere göre bu hadis miktarı tartı ile belirlenen her şeyin ribevi mal kapsamına girmesi konusunda delil olmakla beraber hadiste, Allah'ın Elçisi'nin bir sâ' kaliteli hurmanın iki sâ' kalitesiz hurma karşılığında satılmasına itiraz etmesi ribada kalite farkının esas alınmaması gerektiğini gösterir.[255] Ribevi malların mübadelesi esnasında eşitlikten kastın nitelik değil miktar olduğuna dair getirdikleri diğer deliller ise şöyledir:

Ubâde b. es- Sâmit, Allah'ın Elçisi'nden şu sözleri nakletmiştir:

الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ تِبْرُهَا وَعَيْنُهَا، وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ تِبْرُهَا وَعَيْنُهَا، وَالْبُرُّ بِالْبُرِّ مُدْيٌ بِمُدْيٍ، وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ مُدْيٌ بِمُدْيٍ، وَالتَّمْرُ بِالتَّمْرِ مُدْيٌ بِمُدْيٍ، وَالْمِلْحُ بِالْمِلْحِ مُدْيٌ بِمُدْيٍ، فَمَنْ زَادَ أَوِ ازْدَادَ فَقَدْ أَرْبَى، وَلَا بَأْسَ بِبَيْعِ الذَّهَبِ، بِالْفِضَّةِ وَالْفِضَّةُ أَكْثَرُهُمَا يَدًا بِيَدٍ، وَأَمَّا نَسِيئَةً فَلَا، وَلَا بَأْسَ بِبَيْعِ الْبُرِّ بِالشَّعِيرِ، وَالشَّعِيرُ أَكْثَرُهُمَا يَدًا بِيَدٍ، وَأَمَّا نَسِيئَةً فَلَا.

"Altının karşılığı altındır dinarı olsun külçesi olsun; gümüşün karşılığı gümüştür dirhemi olsun külçesi olsun; buğday buğdayla ölçeğe ölçektir. Hurma hurmayla ölçeğe ölçektir. Tuz tuzla ölçeğe ölçektir. Kim artırır ya da fazlasını isterse riba yapmış olur. Altın gümüşle peşin satılırsa gümüşün fazla olmasının bir sakıncası yoktur, ancak veresiye olmaz. Buğday arpayla peşin olarak satılırsa arpanın fazla olmasının bir sakıncası yoktur ancak veresiye olmaz."[256]

Hanefîlere göre bu hadiste geçen "تِبْرُهَا وَعَيْنُهَا" ibaresi dinar halinde olanla külçe halinde olanın eşit olduğunu gösterir. Ancak bunlar kalite bakımından birbirine eşit değildir. Dolayısıyla buradaki eşitlikten kasıt miktar bakımından eşitliktir.[257]

[254] Müslim, **Müsâkât,** 94 (1593).
[255] İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethü'l-Kadîr,** VII, 8.
[256] Ebû Dâvud, **Büyû' ve'l-icârât,** 12; (hadis no 3349).
[257] Serahsî, **el-Mebsût,** XII, 111.

Ribada kalitenin esas alınmaması gerektiği konusundaki görüşlerini dayandırdıkları diğer rivâyet de Ubâde b. es-Sâmit'ten nakledilen şu ifadedir:

جَيِّدُهَا وَ رَدِيؤهَا سَوَاءٌ .

"Onun iyisi ve kötüsü denktir."[258]

Hanefî fukahasına göre ribevi mallarda kalitenin değil, miktarın esas alınmasının başka bir açıklaması olan bu hadis sadece ribevi mallar için geçerlidir. Bu sebeple ribevi mallar dışındaki aynı cins malların iyisi kötüsüyle mübadele edilebilir.[259] Ancak İbnü'l-Hümam eserinde bu hadisi zikrettikten sonra "eğer doğru ise" ifadesini kullanmıştır.[260] Bu ifade onun bu hadisin sahihliği konusunda şüphe ettiğini gösterir.

Bir malın keylî ya da veznî olma özelliğine gelince, Hanefîlere göre Allah'ın Elçisi'nin buğday, arpa, hurma, tuz gibi kîle ile satılmasını söylediği mallar daima keylîdir. Altın ve gümüşte olduğu gibi vezn ile satılmasını söylediği mallar da daima veznîdir. İnsanlar bu ölçüleri kullanmayı bıraksalar bile hüküm sabittir. Keyl veya vezn ile işlem gördüğüne dair nas bulunmayan mallarda ise örfe itibar edilir.[261] Ancak Hanefîlerin bu görüşüne baktığımızda Allah'ı Elçisi'nin buğday, arpa, hurma ve tuz için keyl, altın ve gümüş için vezn ifadelerini kullanmış olmasının temelinde o dönemde bu malların bu ölçü birimleriyle işlem görmesinden dolayı olduğu düşünülebilir. Çünkü Allah'ın Elçisi altı mal için sadece bu ölçü birimlerinin kullanılması gerektiğini söylememiştir. Bu sebeple hadislerde yer alan keyl ve vezn ifadelerinin bir emir değil yapılan bir işlemi ifade etmek için kullanıldığı da söylenebilir.

Hanefîlere göre mübadele edilen mallar arasında ölçek veya tartı illeti bulunur da cins birliği bulunmazsa onların fazla miktarlarda mübadele edilmeleri

[258] Serahsî, **el-Mebsût,** XII, 111; Merğinânî, **el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedi,** III, 1003; İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethü'l-Kadîr,** VII, 8.
[259] Mevsîli, **el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr,** II, 74.
[260] İbnü'l-Hümâm, **a.g.e.,** VII, 8.
[261] Kudûrî, **Muhtasarü'l-Kudûrî fi'l-Fıkhi'l-Hanefî,** 87; Merğinânî, **a.g.e.,** III, 1004-1005; Mevsılî, **a.g.e.,** II, 74; Molla Hüsrev, **Dürerü'l-hükkâm, fî şerhi Gureri'l-ahkâm,** II, 187-188; İbrahim el-Halebi, **Multeka'l-ebhur,** II, 38.

caiz olur ancak veresiye işlem görmeleri caiz olmaz.[262] Bu görüşe dair ileri sürülen delil de şöyledir:

Ubâde b. es- Sâmit, Allah'ın Elçisi'nden şu sözü nakletmiştir:

"Türler değiştiği zaman onları peşin olmak şartıyla dilediğiniz gibi satın."[263]

2. Akli Delil

Hanefî fukahasına göre ribanın yasaklanmasındaki temel amaç insanların mallarını sömürüden korumaktır.[264] Bu amaç aynı cins malların mübadele edilmesi durumunda ancak eşitliğe dikkat edilmesiyle gerçekleşir. Nitekim bir mal kendi cinsiyle mübadele edildiğinde her bir cüz diğer bir cüze karşılık gelir. O cüzlerden birinde bir fazlalık olursa fazlalığı veren kişi zarar görmüş olur. Farklı mallar mübadele edildiğinde bir cüz diğer bir cüzün karşılığı olmaz. Dolayısıyla burada karşılığı olmayan bir fazlalıktan da bahsedilmez.[265] Çünkü riba bir mal olarak ivazlı işlemlerde taraflardan birisi için şart koşulan karşılıksız fazlalıktır. Karşılığın var olup olma durumu aynı cinsler mübadele edildiğinde gündeme gelir.[266] Hanefî fukahasının bu görüşüne baktığımızda bey' ile riba arasındaki farkının net bir şekilde ortaya konulduğu görülür. Ancak Hanefî kaynaklarında riba konusu hem "Kitabu'l-büyû' (كتاب البيوع)" başlığı altında[267] hem de "Kitabu'l-büyû'" bölümünde "Bâbü'r-riba (باب الربا)" başlığı altında [268] ele alınmıştır. Sadece Suğdî (ö. 461/1068) riba konusunu farklı bir başlık altında borçtan, ödünçten ve rehinden kaynaklanan riba olmak üzere üç kısımda ele alır.[269] Bu durumda her ne kadar riba ile bey' arasındaki fark ortaya konulmaya çalışılmışsa da ribaya genellikle bey' merkezli yaklaşıldığı görülür.

---

[262] Mevsılî, **el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr,** II, 73.
[263] Müslim, **Müsâkât,** 81 (1587).
[264] Merğinânî, **el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedi,** III, 1003; Mevsılî, **a.g.e.,** II, 72-73; İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethü'l-Kadîr,** VII, 7.
[265] İbnü'l-Hümâm, **a.g.e.,** VII, 7.
[266] İbnü'l-Hümâm, **a.g.e.,** VII, 8.
[267] Serahsî, **el-Mebsût,** XII, 108; Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi',** VII, 80.
[268] Kudûrî, **Muhtasarü'l-Kudûrî fi'l-Fıkhi'l-Hanefî,** 87; Ebû Bekr Alaeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed Semerkandî, **Tuhfetü'l-fukaha,** 3 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlimiyye, 1984, C: II, s. 25; Merğinânî, **a.g.e.,** III, 1002; Mevsılî, **a.g.e.,** II, 69; İbnü'l-Hümâm, **a.g.e.,** VII, 3; İbrahim el-Halebi, **Multeka'l-ebhur,** II, 38.
[269] Bkz. Sugdî, **en-Nütef fi'l-fetâvâ,** I, 484-486.

Hanefî fukahasına göre iki mal arasındaki mümâselet ancak cins ve kadr ile sağlanır. Kadrden kasıt ölçek ve tartıdır. Ölçek ve tartı suret yani şekil bakımından denkliği sağlarken, cinsiyet mana yani öz bakımından denkliği sağlar.[270] Miktar belirleme kriterlerinin ölçek ve tartı olmasının sebebi iki mal arasındaki gerçek eşitliğin yani standartlığın bu iki ölçü birimiyle sağlanabiliyor olmasıdır.[271] Bu sebeple kadr, adediyyâtı ve mezrûâtı kapsamaz. Miktarları adediyyât ve mezrûâtla belirlenen mallar da ribevi mallardan sayılmamıştır.[272] Dolayısıyla bir elmanın iki elma, bir cevizin iki ceviz karşılığında mübadele edilmesinde müsâvâtı sağlayan ölçü kriteri mevcut olmadığından böyle bir mübadele işlemi caiz olur. Bunlar telef edildiğinde de kıymeti ile tazmin edilirler.[273] Hanefîlerin keyl ve vezn konusundaki görüşünü Mâlikî fakihi olan İbn Abdülber (ö. 463/1071) İstizkâr adlı eserinde şöyle açıklar: Riba mislî mallarda (hacim ve ağırlık ölçüsü ile standardize edilebilen mallarda) ortaya çıkar. Hayvan, ev gibi kıyemî mallarda riba olmaz. Bu sebeple bir koyun iki koyun karşılığında mübadele edilebilir.[274] İşte bütün bunlar keyl ve vezn grubuna girmeyen malların Hanefîler tarafından mislî mal olarak değerlendirilmediğini gösterir. Onlara göre ölçekte en alt sınır da yarım sa‘dır. Yarım sa‘dan daha küçük ölçek birimi kullanıldığında riba kapsamında değerlendirilen fazlalıktan bahsedilmez. Ancak bedellerden birisi yarım sa‘ya ulaşırsa o zaman fazlalıktan bahsedilir.[275] Şâfiî fukahası ise ribanın illeti keyl ve vezn olmuş olsaydı Allah'ın Elçisi'nin altı malı saymak yerine bu iki ölçü birimiyle işlem gören mallardan sadece bir tanesini örnek vermesinin yeterli olacağını ileri sürerek Hanefî fukahasının bu görüşüne itiraz ederler.[276]

Hanefîlere göre ribevi malların götürü usulü satılması da caiz değildir. Çünkü böyle bir akit fâsittir ve bunda riba ortaya çıkar. Ancak buğdaya karşılık buğdayda olduğu gibi iki ribevi mal götürü usulü mübadele edilir de aynı mecliste

---

[270] Serahsî, **el-Mebsût,** XII, 118; Merğinânî, **el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedi,** III, 1006; Mevsılî, **el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr,** II, 73; İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethü'l-Kadîr,** VII, 7; Molla Hüsrev, **Dürerü'l-hükkâm, fî şerhi Gureri'l-ahkâm,** II, 186.
[271] Mevsılî, **a.g.e.,** II, 72.
[272] İbnü'l-Hümâm, **a.g.e.,** VII, 4.
[273] Merğinânî, **a.g.e.,** III, 1003; İbnü'l-Hümâm, **a.g.e.,** VII, 9.
[274] Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubi İbn Abdülber Nemerî, **İstizkâr,** thk. Abdülmu'ti Emin Kal'aci, 28 c., Beyrut, Dâru Kuteybe, 1993, C: XIX, s. 187.
[275] İbnü'l-Hümâm, **a.g.e.,** VII, 9.
[276] Nevevî, **el-Mecmû‘ şerhi'l-mühezzeb li'ş-Şîrâzî,** IX, 101.

bunların birbirine denk oldukları ortaya çıkarsa bu işlem caiz olur. Buğday ve arpa gibi miktarı ölçek ile belirlenen mallar arasında denkliğin tartıyla sağlanıp mübadele işleminin yapılması durumunda böyle bir işlem caiz değildir. Çünkü buğday ve arpanın miktarları sadece ölçek ile belirlenir ve miktarlarının ölçek ile belirlenmesi şart olan mallarda denklik ancak ölçek ile sağlanır. Denkliğin vezn ile sağlanması durumunda bu buğdayın buğdayla ya da arpanın arpayla götürü usulü satılması olur. Bu da ribadır.[277]

Hanefî fukhasının kadr konusundaki görüşlerine baktığımızda sadece keyl ve vezn ölçü birimlerinin esas alınmasının temelinde ortaya çıkabilecek herhangi bir haksızlığın engellemek amacıyla standartlığın sağlanmak istendiğini görmekteyiz. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında Hanefîlerin aslında keyl ve vezn dışında standartlığı sağlayan tüm ölçü birimlerini de esas almak istedikleri ancak kendi dönemlerinde standartlığı sağlayabilen başka ölçü birimlerine sahip olmadıklarından ölçü birimlerini keyl ve vezn ile sınırlı tuttukları düşünülebilir. Hanefîlerin ribevi malların götürü usulü satılmaması konusundaki hassasiyetleri de her türlü haksızlığın engellenmek istenmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Hanefilerin haksızlığın tespitinin mümkün olduğu her türlü ölçü birimini ilkesel olarak kabul edebilecekleri söylenebilir. Bu sebeple Hanefîlerin kadr kriterinin bu açıdan yeniden değerlendirilmesi gerekir.

Hanefîlere göre ribevi mallar arasında misliliği (standartlığı) sağlama unsurlarından birisi de kabzdaki denkliktir. Çünkü şimdinin değeri geleceğe göre daha fazladır. Bu sebeple ribevi mallar mübadele edilirken kabzın karşılıklı yapılması gereklidir. Zamanın dikkate alınmasındaki amaç ise insanların mallarını koruma noktasındaki hassasiyettir.[278] Bu durumda Hanefî fukahasının vadeyi de bir ölçü birimi olarak kabul ettikleri söylenebilir.

Ribevi mallarda kalite farkının esas alınıp alınmayacağı meselesine gelince, Hanefîlere göre ribevi mallar arasında mümâselet sağlanırken kalite farklılığına itibar edilmez. Onlara göre bunun birinci sebebi insanların kaliteyi örfen bir farklılık saymamasıdır. Ancak insanların kaliteye itibar etmemesi de çok nadir bir durumdur.

[277] Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi',** VII, 83-84.
[278] İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethü'l-Kadîr,** VII, 7.

İkinci sebep ise kalitenin esas alınması durumunda alım satımın engellenmesidir. Kalitenin esas alınmamasının temel sebebi de budur.[279] Dolayısıyla ribevi mallarda kalitenin bir değeri olmadığı için aynı cins ribevi malın kaliteli olanı ile kalitesiz olanı ancak eşit miktarda mübadele edilebilir. Bir kişi kaliteli buğday satın alsa ve daha sonra buğdayın kalitesiz olduğu orta çıksa bu durumda bir itirazda bulunamaz. Çünkü buğdaydaki kalite ya da kalitesizlik durumu onun yaratılışı ile ilgilidir. Buğdayın böceklenmesi gibi sonradan meydana gelen bir durum varsa o zaman kişi buğdayı geri verebilir. Ribaya konu olmayan mallarda ise kalitenin bir değeri vardır. Ancak buna rağmen ribevi mallarda kaliteye sadece dört durumda itibar edilir. Bunlar; vakıf malı, yetim malı, hasta kişinin malı ve kırılan gümüş bileziklerdir. Bu dört meselede kalitenin dikkate alınmasındaki amaç kul hakkını korumaktır. Bu sebeple vâsînin yetime ait bir ölçek kaliteli buğdayı bir ölçek kalitesiz buğdayla değiştirmesi caiz değildir.[280]

Hanefîlerin bu görüşüne baktığımızda, onların kul hakkı konusunda çok hassas davranmaya çalıştıklarını söyleyebiliriz. Oysa kul hakkı sadece bu dört meselede ortaya çıkmaz. Daha önceden geçtiği üzere Hanefîler, ribanın yasaklanmasındaki amacın insanların mallarının sömürüden korunmak olduğunu söylerler. Dolayısıyla kul hakkını korumak için asıl ribevi mallarda kalite farkının daha çok dikkate alınması gerektiği düşünülebilir. Aynı zamanda insanların mallar arasındaki kalite farkına itibar ettiğinin söylenilip diğer taraftan örfün buna itibar etmediğinin söylenmesi de bir çelişki arz etmektedir. Kalitenin esas alınması durumunda alım satımın engellenmesi konusundaki görüşe gelince, bilindiği üzere insanların alım satımdaki amacı bir mal verip karşılığında kendisince daha değerli olan başka bir malı almaktır. Bu da haram değildir. Burada riba ile bey'in birbirine karıştırılması durumu söz konusudur. Oysa bey' ve ribanın birbirinden farklı işlemler olduğu daha önce geçmişti.[281] Bu sebeplerden dolayı kalite farkının bazı durum ve mallarla sınırlı tutulması görüşünün isabetli olmadığı ileri sürülebilir. İstizkâr adlı eserde Hanefîlerin kaliteyi esas almamasının sebebi olarak, kalitenin esas alınması durumda kimin kimden daha fazla aldığının bilinememesi durumu gerekçe olarak

[279] İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethü'l-Kadîr,** VII, 8.
[280] İbn Âbidîn, **Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerh-i Tenvîri'l-ebsâr,** VII, 412-413.
[281] Bkz.,**Tez,** 13, 34.

gösterilmiştir. [282] Hanefîlerin bu gerekçesine bakıldığında kalitenin esas alınmamasının nedeni olarak onun tespit edilememiş olması ancak tespit edilebilmesi durumunda kalitenin esas alınması gerektiğini düşündükleri söylenebilir. Hanefîlere göre ribevi mallarda aranan diğer kriterler de mülkiyet ve mütekavvim olma şartlarıdır. Mütekavvim mal olmasından kasıt ise tazmine konu olan bir mal olmasıdır. Bedellerden birisi mütekavvim mal değilse burada riba söz konusu olmaz. Mülkiyet konusu açısından ribevi mallara gelince, her iki bedelin de anlaşma yapan taraflardan birinin mülkiyetinde olmaması gerekir. Bu sebeple me'zûn bir köle efendisiyle bir dirheme karşılık iki dirhem üzerinde anlaşma yapsa bunda riba ortaya çıkmaz. İki kişinin ortak olduğu bir şirket malı üzerinde bire karşılık iki alınması şeklinde bir anlaşma yapılırsa bedeller her iki tarafın malı olduğu için burada da riba gerçekleşmez.[283]

Ribevi malların değiştirilmesi konusuna gelince, Hanefî fukahasına göre miktarları ölçek ve tartı ile belirlenen aynı cins mallar değiştirileceği zaman arada vadenin ve fazlalığın bulunmaması gerekir. Bir ölçek buğdayın iki ölçek arpayla mübadelesinde olduğu gibi illetlerden birisi bulunursa fazlalık caiz olurken vade haram olur. Cins ve kadr illetlerinin her ikisinin de bulunmaması durumunda hem vade hem de fazlalığın olmasında bir sakıncası yoktur.[284] Tu'm ise ancak kıtlık gibi zor bir durum ortaya çıktığında insanların en çok ona ihtiyaç duymasından dolayı illet olabilir.[285]

Hanefî fukahasının ribevi malların değişimine dair verdikleri bazı örnekler şöyledir:

- Buğday verilip karşılığında buğday unu veya kavut alınamaz. Bu ikisi buğdayın cüzlerinden olduğu için arasındaki cins birliği bir yönle devam eder. Buradaki ölçü kriteri ölçektir. Ancak bu ikisi ve buğday arasındaki eşitlik ölçek ile sağlanamaz. Çünkü un ve kavut ölçeği tam doldururken buğday tanelerinin arası boş kaldığı için ölçek tam dolmaz. Bu sebeple bunların buğdayla ölçeğe karşılık ölçek

[282] İbn Abdülber, **İstizkâr,** XIX, 187.
[283] Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi',** VII, 81-82.
[284] Merğinânî, **el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedi,** III, 1004; Molla Hüsrev, **Dürerü'l-hükkâm, fî şerhi Gureri'l-ahkâm,** II, 186.
[285] İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethü'l-Kadîr,** VII, 8.

olmalarına rağmen değiştirilmeleri caiz değilken una karşılık un ölçekte eşit olarak değiştirilebilir.[286]

- Zeytin verip karşılığında zeytinyağı almak, susam verip karşılığında susam yağı almak ancak zeytinyağı ve susam yağı fazla olursa caiz olur. Bu durumda yağ, diğer taraftaki yağa karşılık gelir. Fazlalık ise posa karşılığında olmuş olur.[287]

- Yaş hurma ile kuru hurma aynı ölçek karşılığında değiştirilebilir. Yaş hurmanın kuruduğu zaman eksilmesi onun yaratılışı ile ilgili bir durumdur. Bu sebeple yaş hurma ile kuru hurmanın aynı ölçekle değiştirilmesinde bir sakınca yoktur.[288]

- Ekmeği buğday ve un karşılığında fazla olarak değiştirmek caizdir. Çünkü ekmek el yapımıyla aslından çıkıp adet ve vezn ile işlem görmeye başlamıştır. Buğday ise keylîdir.[289]

- Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre et canlı hayvan karşılığında değiştirilebilir. İmam Muhammed'e göre ise hayvanda bulunan et, hazır bulunan etten daha fazla olmadıkça değiştirilemez.[290]

- Farklı etler aralarında fazlalık olmadan mübadele edilebilir. Aynı şekilde inek ve koyun sütleri, hurma sirkesiyle üzüm sirkesi de mübadele edilebilir.[291]

- Aynlarıyla bir felsin iki fels karşılığında değiştirilmesi İmam Muhammed'e göre caiz değildir. Çünkü felsler de gümüş ve altın gibi paradır. Aynlarıyla olmasa da para olarak birbiriyle mübadele edilmeleri caiz değildir. Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre ise aynlarıyla bir feslin iki fels karşılığında değiştirilmesi caizdir. Çünkü felslerin hem para olma özelliği hem de para olmama özelliği karşılıklı yapılan anlaşma ile ortaya çıkar. Aynî niteliği ile mübadele edilen felsler para olarak

[286] Merğinânî, **el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedi,** III, 1007-1008.
[287] Kudûrî, **Muhtasarü'l-Kudûrî fi'l-Fıkhi'l-Hanefî,** 87; Merğinânî, **a.g.e.,** III, 1010; Molla Hüsrev, **Dürerü'l-hükkâm, fî şerhi Gureri'l-ahkâm,** II, 188-189; İbrahim el-Halebi, **Multeka'l-ebhur,** II, 40.
[288] Mevsılî, **el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr,** II, 77-78.
[289] Mevsılî, **a.g.e.,** II, 77.
[290] Kudûrî, **a.g.e.,** 87; Mevsılî, **a.g.e.,** II, 78.
[291] Merğinânî, **a.g.e.,** III, 1010; İbrahim el-Halebi, **a.g.e.,** II, 39.

kullanılmadıklarından fazla olarak birbiriyle mübadele edilebilirler. Ancak felslerin aynları olmadan mübadele edilmeleri caiz değildir.[292]

B. Hanbelî Mezhebine Göre Ribevi Mallar

Ribanın illeti konusunda Ahmed b. Hanbel'den üç farklı görüş nakledilmiştir. Bunlardan birincisi Hanefî mezhebiyle, ikincisi Şâfiî ve Mâlikî mezhepleriyle, üçüncüsü de Şâfiîlerin eski görüşüyle benzerlik gösterir. Bu başlık altında Hanbelîlerin üç farklı görüşünün dayandığı nakli ve akli delillere yer verilecektir.

1. Nakli Delil

Hanbelî mezhebinin ribevi mallar konunda üç farklı görüşünün dayandığı nakli deliller şöyledir:

a) Hanefî Mezhebiyle Benzerlik Gösteren Görüş

Ahmet b. Hanbel'den nakledilen üç rivâyetten en meşhuruna göre ribanın illeti altın ve gümüşte cinsle beraber veznî olmak, diğer dört malda cinsle beraber keylî olmaktır. Yani ribanın illeti cins ve kadrdir (keyl ve vezn). Bu özellikleri taşıyan mallar da ribevi mallardandır. Dolayısıyla hububat, kireç, pamuk, yün, demir, bakır gibi gıda maddesi olsun ya da olmasın miktarları ölçek ve tartı ile belirlenen aynı cins mallar arasında riba söz konusu olur.[293] Bu görüşün dayandığı rivâyetler şöyledir:

Abdullah b. Ömer Allah'ın Elçisi'nden şu sözü nakletmiştir:

"Bir dinarı iki dinara, bir dirhemi iki dirheme, bir sâ'ı iki sâ'a satmayın. Çünkü ben ribaya girmenizden korkuyorum." Bunun üzerine birisi kalktı ve şöyle dedi: Ey Allah'ın Elçisi! Bir at verip karşılığında birkaç at, iyi bir deve verip

[292] Mevsılî, **el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr,** II, 75.
[293] İbn Kudâme, **el-Muğnî,** VI, 54-55; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Abdullah Zerkeşi, **Şerhu'uz-Zerkeşi alâ muhtasari'l-hıraki fi'l-fıkhi ala mezhebi İmam Ahmed b. Hanbel,** thk. Abdullah b. Abdurrahman b. Abdullah el-Cibrin, 7 c., 1. bs., Riyad, Mektebetü'l-Ubeykan, 1993, C: III, s. 414.

karşılığında birkaç deve alan kişinin durumu nedir? Allah'ın Elçisi de buyurdu ki: "Peşin olduğu sürece bir sakıncası yoktur."[294]

Enes b. Mâlik Nebi'den (s.a.v.) şöyle rivâyet etti:

"Tartılan şeyler aynı nev' (tür) olduğunda misli mislinedir. Kîle ile ölçülen şeyler de böyledir. İkisi farklı nev' olursa bi sakınca yok."[295]

Ebû Saîd el-Hudrî ve Ebû Hureyre şöyle rivâyet ettiler:

Allah'ın Elçisi bir kimseyi Hayber üzerine amir tayin etmişti. O da cenîb hurması getirdi. Allah'ın Elçisi, "Hayber'in bütün hurmaları böyle mi?" diye sordu. Bunun üzerine o, "Hayır Ey Allah'ın Elçisi, biz bundan bir sâ' almak için iki sâ', iki sâ' almak için de üç sâ' veririz." dedi. Allah'ın Elçisi, bunun üzerine şöyle dedi: *"Böyle yapma, bunların hepsini dirhemler karşılığında sat ve sonra bu dirhemlerle cenîb hurmasını al."* [296]

Hanbelîlere göre kaliteli olan ile kalitesiz olan, külçe halinde olan ile basılmış olan, sağlam olan ile kırık olan birbirine denktir. Bunlar arasında fazlalığın ortaya çıkması haramdır. Kabul edilen yaygın görüş de budur. Ancak Ahmet b. Hanbel'in ashabından bazı kimseler ondan, el emeğinin (sınaa't) bir değeri olduğu ve bundan dolayı sağlam olan ile kırık olanın eşit miktarlarda mübadele edilmesinin caiz olmadığı görüşünü de aktarmıştır. Çünkü sanatın bir değeri vardır. El emeği ürünü olan bir malın telef edilmesi durumunda onun tazmin edilmesi gerekir. İşte bu durum sanatın bir değeri olduğunun delilidir. Nitekim kırılmış olanda kıymetin telef edilmesi söz konusudur. O kıymet de el ürününün yapımındaki kıymete eklenmiş olur.[297] Ancak Hanbelîler bu görüşü, altının ve gümüşün hem külçesinin hem de basılmış olanının aynı olduğunu söyleyen rivâyeti[298] delil getirerek reddederler.[299] Bu konuda delil getirilen diğer rivâyet şöyledir:

Ebu'l-Eş'as'dan şöyle rivâyet edilmiştir:

---

[294] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** c. 2, s. 442.
[295] Ali b. Ömer ed-Darekutnî, **sünen'ud-Darekutni,** c. III, s. 407, Büyu' 58.
[296] Buhâri, **Vekâle,** 3 (Bâbu'l-vekâleti fi's-sarfi ve'l-mîzân).
[297] İbn Kudâme, **el-Muğnî,** VI, 60.
[298] Ebû Dâvud, **Büyû' ve'l-icârât,** 12; hadis no 3349.
[299] İbn Kudâme, **a.g.e.,** VI, 60.

Muaviye'nin emrindeki bazı kimseler altın ve gümüş kapları atiyye zamanına kadar veresiye satmaya kalktılar. Bunun üzerine Ubâde b. Sâmit ayağa kalktı ve şöyle dedi: *"Allah'ın Elçisi altına karşılık altının, gümüşe karşılık gümüşün, buğdaya karşılık buğdayın, arpaya karşılık arpanın, tuza karşılık tuzun misli misline ve eşit miktarda olması dışında satılmasını yasakladı. Kim artırırsa veya artırmak isterse riba yapmış olur.*[300]

b) Mâlikî ve Şâfiî Mezhepleriyle Benzerlik Gösteren Görüş

Ahmet b. Hanbel'den nakledilen ikinci görüşe göre ribanın illeti altın ve gümüşte semen, diğer dört malda gıda maddesi olmaktır.[301] Bu görüş Mamer b. Abdullah'ın Allah'ın Elçisi'nin, taama karşılık taamın misli misline olması dışında satılmasının yasakladığını bildiren rivâyetine[302] dayanır.

c) Şâfiî Mezhebinin Eski Görüşüyle Benzerlik Gösteren Görüş

Ahmed b. Hanbel'den nakledilen üçüncü rivâyete göre ribanın illeti altın ve gümüşte semeniyet, bu ikisi dışındakilerde ise miktarı ölçek ve tartı ile belirlenen gıda maddesi olmaktır.[303] Bu özellikleri taşıyan bütün mallar da ribevi mallardandır. Elma, karpuz, yumurta gibi miktarları ölçek ve tartı ile belirlenmeyen gıda maddeleriyle demir, kurşun gibi gıda maddesi olmayan mallar ribevi mallardan değildir. Bu aynı zamanda Şâfiî'nin önceki görüşüdür.[304] Ahmet b. Hanbel'den nakledilen bu üçüncü görüş şöyle bir rivâyete dayandırılır:

Saîd b. el-Müseyyeb'den rivâyet edildiğine göre Allah'ın Elçisi şöyle dedi:

"Riba ancak ölçülen veya tartılan yiyecek veya içeceklerde olur."

Bu hadisi tahric eden ed-Darekutnî bu sözü Allah'ın Elçisi'ne dayandırmanın hatalı olduğunu söylemiştir.[305]

---

[300] Dârimî, **Büyû',** 41.
[301] İbn Kudâme, **el-Muğnî,** VI, 56; İbn Kayyim el-Cevziyye, **İ'lâmü'l-muvakkiin an rabbi'l-alemîn,** II, 138; Zerkeşi, **Şerhu'uz-Zerkeşi alâ muhtasari'l-hıraki fi'l-fıkhi ala mezhebi İmam Ahmed b. Hanbel,** III, 416.
[302] Müslim, **Müsâkât,** 93 (1592).
[303] İbn Kudâme, **a.g.e.,** VI, 56; İbn Kayyim el-Cevziyye, **a.g.e.,** II, 138; Zerkeşi, **a.g.e.,** III, 417.
[304] İbn Kudâme, **a.g.e.,** VI, 56.
[305] İbn Kudâme, **a.g.e.,** VI, 56.

2. Akli Delil

Hanbelî mezhebinin ribevi mallar konunda üç farklı görüşünün dayandığı akli deliller şöyledir:

a) Hanefî Mezhebiyle Benzerlik Gösteren Görüş

Bey'in konusu denkliktir. Denkliğin gerçekleşmesi için en somut kriteri de ölçek, tartı ve cinstir. Ölçek ve tartı şekil bakımından denkliği sağlarken cins ise özde (manada) denkliği sağlar. Bu sebeple tatta ortaya çıkan fazlalığa bakılmazsızın ölçekte ortaya çıkan fazlalık haramdır. Yaş hurmanın kuru hurma karşılığında eşit ölçekte değiştirilmesinin caiz olması durumunda olduğu gibi ağır olanın hafif olanla eşit miktarda değiştirilmesi bu duruma delildir.[306] İşte Hanbelîlerin ribayla ilgili bu görüşleri bazı ayrıntılar dışında Hanefî mezhebinin görüşleriyle benzerlik gösterir. Hanbelîlerin Hanefî mezhebinden ayrışan görüşlerinden bazıları da şöyledir:

- Bir avuç dolusunun iki avuç dolusu, bir tanenin iki tane karşılığında değiştirilmesi Hanefîlere göre caiz, Hanbelîlere göre caiz değildir. Çünkü riba çok olanda da az olanda da ortaya çıkar.

- Hanbelîlere göre aynlarıyla bir felsin iki fels karşılığında değiştirilmesi caiz değildir. Çünkü bunların miktarları aslı itibariyle tartı ile belirlenmektedir. Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre ise bu felsler ölçek veya tartı ile değil sayı ile işlem görürler. Bu sebeple bir felsin iki fels karşılığında değiştirilmesinde bir sakınca yoktur.

Hanbelîlere göre ipek, yün, bakır, kurşun gibi önceden veznî olup ancak bir takım işlemlere tabi tutulmasından dolayı artık miktarı sayı ile belirlenen mallar da ribevi mallardan değildir. Bu sebeple bir elbisenin iki elbise karşılığında değiştirilmesinde bir sakınca yoktur.[307] Buğday ve arpada olduğu gibi ölçek ile miktarı belirlenen bir malı tartı ile değiştirmek ya da tartı ile miktarı belirlenen bir malı ölçek ile değiştirmek caiz değildir.[308]

---

[306] İbn Kudâme, **el-Muğnî,** VI, 55-56.
[307] İbn Kudâme, **a.g.e.,** VI, 59.
[308] Duveyyân, **Menârü's-sebîl fi şerhi'd-delîl,** II, 471.

Aynı cins ribevi malların mübadelesi konusuna gelince böyle bir mübadelede fazlalık, vade ve kabzdan önce meclisten ayrılmak haramdır. Altının gümüş karşılığında mübadelesinde olduğu gibi farklı cins ribevi malların mübadelesinde de fazlalık caiz olup vade caiz değildir.[309]

b) Mâlikî ve Şâfiî Mezhepleriyle Benzerlik Gösteren Görüş

Hanbelîlerin ikinci görüşüne göre altın ve gümüşte ribanın illeti semeniyettir. Bunun nedeni bu özelliğin söz konusu iki malın özünde baskın olarak bulunmasıdır. Buna cevheriyetü's-semen denir. Aynı zamanda semeniyet şerefli bir özelliktir. Malların değeri ancak bunlarla belirlenir.[310] İnsanlar genelde altın ve gümüşe bizâtihi kendilerinden istifade etmek amacıyla sahip olmak istemezler. Onlara ancak başka bir mal alıp satmak amacıyla sahip olmak isterler. Bu sebeple altın ve gümüşteki illetin munzabit (durum ve şartlara göre değişmeyen) olması gerekir. Bu da semen olma özelliğidir.[311] O halde Hanbelîlerin bu görüşüne baktığımızda, altın ve gümüş dışında kendisiyle başka malların alınabildiği, biriktirilebilme özelliğine sahip olup para olarak kullanılabilen diğer malların da ilkesel olarak Hanbelîler tarafından semen kapsamında değerlendirilmesi gerektiği düşünülebilir.

Hanbelîlere göre altın ve gümüşte illet semeniyet olmak yerine veznîlik olarak kabul edilseydi miktarı tartı ile belirlenen malları bu ikisiyle veresiye olarak mübadele etmek caiz olmazdı. Çünkü ribe'l-fadlın iki illetinden birinin bulunması ribe'n-nesienin ortaya çıkması için yeterlidir.[312]

Buğday, arpa, hurma ve tuz için ribanın illeti ise gıda maddesi (tu'm) olma özelliğidir. İşte bu özellik de semeniyet gibi şerefli bir özelliktir. Çünkü bedenler onunla ayakta durur. Taşıdıkları bu şereften dolayı hemen semeniyetin hem de tu'mun ribanın illeti olması gerekir.[313] Hadislerde sadece dört gıda maddesinin

[309] İbn Kudâme, **el-Muğnî,** VI, 61-62.
[310] İbn Kudâme, **a.g.e.,** VI, 56.
[311] İbn Kayyim el-Cevziyye, **İ'lâmü'l-muvakkiin an rabbi'l-alemîn,** II, 138.
[312] İbn Kudâme, **a.g.e.,** VI, 56.
[313] İbn Kudâme, **a.g.e.,** VI, 56; Zerkeşi, **Şerhu'uz-Zerkeşi alâ muhtasari'l-hıraki fi'l-fıkhi ala mezhebi İmam Ahmed b. Hanbel,** III, 417.

zikredilmesinin sebebi insanların bu dört gıda maddesine diğer gıda maddelerinden daha çok ihtiyaç duymasıdır. Çünkü bunlar dünyanın temel gıda maddeleridir.[314]

Hanbelîlere göre gıda maddesi olma bakımından pirinç, mısır, darı gibi temel gıda maddeleriyle süt ve et gibi katık olarak kullanılan yiyecekler, meyveler ve tedavi amacıyla kullanılan şeyler arasında bir fark yoktur.[315] İşte burada Hanbelî ve Mâlikî mezheplerinin görüşleri birbirinden farklılaşır. Mâlikî mezhebinin bu konudaki görüşlerine daha sonra yer verilecektir.

c) Şâfiî Mezhebinin Eski Görüşüyle Benzerlik Gösteren Görüş

Hanbelîlerin üçüncü görüşüne göre ribanın illetinin altın ve gümüşte semen, diğer dört malda miktarı ölçek ve tartı ile belirlenen gıda maddesi olmaktır. Bunun temel sebebi daha önce geçtiği üzere nastır. Nitekim hüküm nasta yer alan şeylerin hepsiyle ilintilidir. Dolayısıyla hüküm verirken nasta yer alan tek bir şeyi bile göz ardı etmek uygun değildir.

Ribevi mallar mübadele edileceği zaman mümâselet şartına dikkat etmek gerekir. Mümâselet sadece keyl, vezn ve cinsiyet ile sağlanmaz. Bu sebeple sadece bunların illet alınması hükmün varlığını gerekli kılmaz. İllet olarak ölçüden bağımsız şekilde sadece tu'mu esas almakla da mümâselet sağlanmaz. Dolayısıyla ribevi olan gıda maddeleri miktarları ölçek ve tartı ile belirlenenlerdir.[316] Gıda maddelerinde ölçü birimlerinin keyl ve vezn olmasının sebebi bu ikisinin munzabit ölçü birimleri olmalarıdır. [317]

Hanbelîlerin ribanın illeti konusundaki görüşlerine baktığımızda, hem semeniyet hem de ölçü birimleri (keyl ve vezn) için munzabit olma özelliğinden bahsedildiği görülür. Buradan hareketle onların, hem semeniyet dışında munzabit olan diğer özellikleri hem de keyl ve vezn dışında munzabit olan diğer ölçü birimlerini de ilkesel olarak kabul etmeleri gerektiği düşünülebilir.

---

[314] İbn Kayyim el-Cevziyye, **İ'lâmü'l-muvakkiin an rabbi'l-alemîn,** II, 138.
[315] İbn Kudâme, **el-Muğnî,** VI, 58.
[316] İbn Kudâme, **a.g.e.,** VI, 56-57.
[317] Zerkeşi, **Şerhu'uz-Zerkeşi alâmuhtasari'l-hıraki fi'l-fıkhi ala mezhebi İmam Ahmed b. Hanbel,** III, 417.

C. Şâfiî Mezhebine Göre Ribevi Mallar

Şâfiîlerin ribevi mallar konusunda eski ve yeni olmak üzere iki farklı görüşü mevcuttur. Bu görüşler ortaya konulurken dayandıkları nakli ve akli deliller şöyledir:

1. Nakli Delil

Şâfiî fukahası ribevi mallara dair görüşlerini belirtirken esas aldıkları en temel hadis Ubâde b. Sâmit'ten nakledilen şu rivâyettir:

"Altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma, tuza karşılık tuz misli misline dengi dengine ve peşin olur. Bu vasıflar değiştiğinde onları peşin olmak şartıyla dilediğiniz gibi satın."[318]

Bu rivâyete göre ribevi mallar altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuzdur. Ancak ribevi mallar sadece bunlarla sınırlı değildir. Bu altı malın özelliklerini taşıyan diğer mallar da ribevi mallardan kabul edilir. Altın ve gümüşte ribanın illeti semen olma özelliğidir.[319] Diğer dört malda ribanın illeti konusunda eski ve yeni olmak üzere iki farklı görüş vardır. Şâfiîlerin eski görüşüne göre dört malda ribanın illeti ölçülebilen ve tartılabilen tu'm (gıda maddesi) olmaktır. Buna göre armut, karpuz, yumurta gibi miktarı sayı ile belirlenen mallar ribevi mallardan değildir. Şâfiîlerin yeni görüşüne göre dört malda ribanın illeti sadece tu'm olmaktır.[320] Şâfiî fukahasının gıda maddelerinde ribanın illetinin sadece tu'm olduğuna dair delil getirdikleri rivâyet şudur:

Mamer b. Abdullah'tan nakledildiğine göre Allah'ın Elçisi şöyle buyurdu:

"Taama karşılık taam misli misline olur."[321]

Taam, gıda maddesi olan her şeye verilen bir isimdir.[322] Şafiî fukahasının taam kelimesinin bu anlamı kapsadığına dair Kur'an-ı Kerim'den getirdikler deliller şöyledir:

---

[318] Müslim, **Müsâkât,** 81 (1587).
[319] Ebû İshak Cemeleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf Şîrâzî, **el-Mühezzeb fî fıkhi'l-İmam eş-Şâfiî,** thk. Muhammed Zuhayli, 6 c., 1. bs., Dımaşk, Dârü'l-Kalem, 1996, C: III, s. 59; İmrânî, **el-Beyân fî mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî,** V, 163; Nevevî, **el-Mecmû' şerhi'l-mühezzeb li'ş-Şîrâzî,** IX, 391-392.
[320] Şîrâzî, **a.g.e.,** III, 60, 62; İmrânî, **a.g.e.,** V, 164; Nevevî, **a.g.e.,** IX, 397.
[321] Müslim, **Müsâkât,** 93 (1592).

"Tevrat indirilmeden önce İsrail'in (Yakup'un) kendisine yasakladığı şeyler dışındaki bütün yiyecekler (taam) İsrâiloğulları'na helaldi. De ki: Eğer doğru sözlü iseniz, o zaman Tevrat'ı getirip okuyun."[323]

"Kim ondan (sudan) içerse benden değildir. Kim onu (suyu) tatmazsa bendendir."[324]

Burada su tadılan bir şey olmasından dolayı mat'ûm olarak nitelendirilmiştir.[325]

"Bugün size bütün temiz şeyler helal kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği (taam) size helal, sizin yiyeceğiniz (taam) de onlara helaldir."[326]

Taam kelimesinin gıda maddesi olduğuna delil olan hadis de şöyledir:

Hz. Aişe'den şöyle nakledilmiştir:

"Öyle bir zaman yaşadık ki bizim şu iki siyah dışında yiyeceğimiz (taam) yoktu. Bunlar; hurma ve su idi."[327]

Şâfiî fukahasına göre altın ve gümüşte ribanın illeti ise semen olma özelliğidir.[328] Bu iki malda işçiliğin kıymetine itibar edilmez.[329] Onların bu konuda getirdikleri deliler şöyledir:

Ata b. Yesâr'dan şöyle rivâyet edilmiştir:

"Muaviye altından veya gümüşten bir su kabını ağırlığından daha fazlasına satmıştı. Bu durum üzerine Ebu Derdâ şöyle demişti: "Allah'ın Elçisi'nden bunun gibi olan satışların misline karşılık misli dışında satılmasının yasaklandığını işittim." Muaviye de, "bunda bir sakınca görmüyorum" diyince Ebu Derdâ, "Muaviye'yi kınamada bana yardım edecek kimse yok mu? Ben Nebi'den söz ediyorum. O bana kendi görüşünden bahsediyor. Vallahi senin bulunduğun toprakta yaşamam" dedi.

---

[322] Mâverdî, **el-Hâvi'l-kebîr,** VI, 94; Şîrâzî **el-Mühezzeb fî fıkhi'l-İmam eş-Şâfiî,** III, 60; İmrânî, **el-Beyân fî mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî,** V, 166; Nevevî, **el-Mecmû' şerhi'l-mühezzeb li'ş-Şîrâzî,** IX, 393-394.
[323] Âli İmrân, 3/93.
[324] Bakara, 2/249.
[325] İmrânî, **a.g.e.,** V, 166.
[326] Mâide, 5/5.
[327] Müslim, **Zühd,** 28(2972).
[328] Şîrâzî, **a.g.e.,** III, s. 59; İmrânî, **a.g.e.,** V, 163; Nevevî, **a.g.e.,** IX, 392.
[329] İmrânî, **a.g.e.,** V, 173.

Sonra Ebu Derdâ, Ömer b. el-Hattâb'ın yanına geldi ve ona durumu anlattı. O da Muaviye'ye, "misli misline ve aynı ağırlıkta olmadıkça bu satışı yapma" diye bir mektup yazdı.[330]

Mücâhid'den şöyle nakledilmiştir:

"Ben İbn Ömer'le (r.a.) beraberdim. Ona bir kuyumcu gelerek: "Ey Ebû Abdirrahman! Ben altın işliyor ve onu kendi ağırlığından daha fazla altınla satıyorum. Böylece elimin emeğini alıyorum" dedi. İbn Ömer (r.a.) onu bu işten men etti. Kuyumcu ona meseleyi bir daha tekrarladı. İbn Ömer de mescitten çıkıncaya veya atına bininceye kadar bu görüşünü tekrarladı ve ona şöyle dedi: "Dirheme karşılık dirhem, dinara karşılık dinar arasında fazlalık olmaz. Bu Nebi'mizin bana vasiyetidir. Biz de size vasiyet ediyoruz."[331]

2. Akli Delil

Şâfiî mezhebinin ribevi mallar konusunda dayandıkları akli deliller şöyledir:

a) Semeniyet (الثمنية)

Şâfiîlere göre semeniyet özelliği sadece altın ve gümüşün yapısında baskın olarak bulunur. Bu sebeple altın ve gümüşteki illet semen olmaktır. Bu illet altın ve gümüş dışınki diğer mallara geçmeyen kâsır bir illettir.[332] Semeniyet hakkında İmam Şâfiî'nin şöyle dediği nakledilir: "Altın ve gümüş her şeyden farklıdır. Çünkü bu iki mal her şeyin bedeli (semeni) olurlar. Bunlara ne yiyecek ne de başka bir şey kıyas yapılabilir."[333]

Semen olma özelliği altın ve gümüş dışındaki diğer mallarda bulunmuş olsaydı bu ikisiyle diğer mallar vadeli olarak alınıp satılamazdı. Oysa bunlardan biriyle miktarları ölçek, tartı ve diğer ölçü birimiyle belirlenen mallar vadeli olarak alınıp satılabilirler. Bu da gösteriyor ki semeniyet özelliği sadece altın ve gümüşü kapsar.[334]

---

[330] İmam Mâlik, **el-Muvatta, Büyû',** 16, hadis no 33.
[331] İmam Mâlik, **el-Muvatta, Büyû',** 16, hadis no 31.
[332] Nevevî, **el-Mecmû' şerhi'l-mühezzeb li'ş-Şîrâzî,** IX, 392.
[333] Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas eş-Şâfiî, **Kitâbü'l-Ümm: Mevsûatü'l-İmam eş-Şafiî,** thk. Ali Muhammed, Adil Ahmed, 10 c., Beyrut, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 2001, C: III, s. 305.
[334] Şîrâzî, **el-Mühezzeb fî fıkhi'l-İmam eş-Şâfiî,** III, 59; Nevevî, **a.g.e.,** IX, 391.

Şâfiî fukahasına göre semen özelliği sadece altın ve gümüşte baskın olarak bulunduğundan piyasada para olarak bulunan felsler ribevi mallardan değildir.[335] Ancak Şâfiîlerden bir grubun, felslerin de bazı beldelerde mallar için semen ve tazmin durumunda malların kıymetini belirleyen bir kriter olmalarından dolayı ribaya da konu olabileceklerine dair bir görüşü savundukları bildirilmiştir. Bu görüş Şâfiî fukahasının geneli tarafından felslerdeki semen olma özelliğinin nadir bir durum olduğu ileri sürülerek itibar görmemiştir.[336] Şâfiî ulemasından olan Ebû Bekr el-Evdenî de aynı cins iki mal ister gıda maddesi ister nakit isterse bunlar dışında bir şey olsun birinin diğerinden fazla miktarda mübadelesinin caiz olmadığını söylemiştir. Ancak bu diğer Şâfiî fukahası tarafında şâz bir görüş olarak değerlendirilmiş ve kabul görmemiştir.[337]

Şâfiî fukahasına göre altın ve gümüşte işçiliğin kıymetine de itibar edilmez. Bu sebeple ister basılmış ister basılmamış isterse de biri basılmış diğeri basılmamış olsun altın ve gümüşün kendi cinsiyle birinin diğerinden fazla bir miktarda mübadele edilmesi caiz değildir.[338]

b) Tu'm (طعم)

Altın ve gümüş dışındaki dört malda ribanın illeti tu'mdur. Bu özelliği taşıyan diğer mallar da ribevi mallardan kabul edilir. Tu'm; taam, insan yiyeceği olup bozulmadan belli bir süre kalan ve biriktirilebilen yiyeceklerle, bekletilemeyen ve biriktirilemeyen yiyeceklerin tamamını kapsar. Örneğin; hurma kuruduğu zaman bozulmadan belli bir süre kalırken, et ve süt bozulmadan kalamaz. Meyvelerin birçoğu da böyledir. Yenilebilen ve içilebilen şeylerdeki amaç insana fayda vermektir. Bu sebeple yenilebilen ve içilebilen ilaçlar da tu'm kapsamına girerler. Hatta kimi zaman ilaçların insanlara verdiği fayda insanların doymak için yedikleri gıda maddelerinden daha fazla olabilir. Hayvan yiyecekleri, insanların yemedikleri bir takım bitkiler ve odun gibi şeyler de tu'm kapsamına girmediklerinden ribevi mallardan kabul edilmezler.[339] Dolayısıyla tu'm ile kast edilen şeyler; iktiyat (temel

[335] Nevevî, **el-Mecmû' şerhi'l-mühezzeb li'ş-Şîrâzî,** IX, 395.
[336] İmrânî, **el-Beyân fî mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî,** V, 163.
[337] Nevevî, **a.g.e.,** IX, 399.
[338] İmrânî, **a.g.e.,** V, 173.
[339] eş-Şâfiî, **Kitâbü'l-Ümm: Mevsûatü'l-İmam eş-Şâfiî,** III, 306.

gıda maddeleri), katıklar, tefekküh (meyve gibi tatlandırıcılar) ve tedavi amacıyla elde edilen yiyeceklerdir.[340]

Gıda maddesi olma özelliğinin ribanın illeti olarak kabul edilmesinin sebebi daha önce zikredildiği üzere ilgili rivâyette taam kelimesinin geçmesidir. Taam (طعام) sözcüğü ta'm (طعم: yemek) fiilinden türemiştir. Hüküm türemiş (müştak) bir isme bağlandığında ismin kendisinden türediği fiilin anlamı hükmün illeti olur. Nitekim zina edene ve hırsızlık yapana had cezası verilirken zina cezasının illetinin zina yapmak, hırsızlık cezasının illetinin de hırsızlık yapmak olması böyle bir durumdur. Bu sebeple insanların yiyebildiği ve içebildiği her şey ribevi mal kapsamına girer.[341] İlgili hadislerde tek bir gıda maddesinin zikredilmeyip buğday, arpa, hurma ve tuz olmak üzere dört farklı yiyeceğin zikredilmesinin sebebi bu dört gıda maddesinden her birinin yiyecek olma bakımından farklı özelliklere sahip olmasıdır. Örneğin; buğday istenilen her durumda, arpa kıtlık gibi zor durumlarda, hurma tatlandırıcı olarak, tuz yiyeceklere lezzet katmak amacıyla kendisinden istifade edilen gıda maddeleri olabilirler. Bu durumda her bir gıda maddesinin özelliği birbirinden farklı olur. Dolayısıyla Allah'ın Elçisi de bu özelliklerden sadece birine sahip tek bir gıda maddesini zikretmek yerine örnek kabilinden her bir gruba ait bir gıda maddesini zikretmiştir. [342]

Şâfiîlerin önceki görüşüne göre gıda maddelerinde ribanın illeti, miktarı ölçek ve tartı ile belirlenebilen gıda maddesi olmaktır. Çünkü bunlar arasında denklik sadece bu iki ölçü birimiyle belirlenebilir. Ancak daha sonraki Şâfiî fukahası bunu zayıf bir görüş olarak kabul etmiştir. Miktarı ister ölçek ister tartı isterse bu ikisi dışında bir ölçü birimiyle belirleniyor olsun tüm gıda maddelerinde riba söz konusu olur.[343]

Ribevi mallarda kaliteye itibar edilip edilmemesi meselesine gelince, Şâfiîlere göre kaliteli buğdayın kalitesiz buğdayla mübadelesinde olduğu gibi ribevi olan bir şeyin kaliteli olanı ile kalitesiz olanı ancak misli misline mübadele edilebilir.

---

[340] Şîrâzî, **el-Mühezzeb fî fıkhi'l-İmam eş-Şâfiî**, III, 61; Nevevî, **el-Mecmû' şerhi'l-mühezzeb li'ş-Şîrâzî,** IX, 397; Abdülhamid Şirvâni, İbn Kasım Şihabüddin Ahmed b. Kasım el-Abbâdi, **Havâşi alâ Tuhfeti'l-muhtac bi-Şerhi'l-Minhâc,** 10 c., Kahire, Dârü'l-Fikr, 't.y.', C: IV, s. 276.
[341] Mâverdî, **el-Hâvi'l-kebîr,** VI, 100; Nevevî, **a.g.e.,** IX, 395.
[342] Mâverdî, **a.g.e.,** VI, 101.
[343] Nevevî, **a.g.e.,** IX, 397.

İmam Şâfiî'nin şöyle dediği nakledilmiştir: "Biri diğerinden daha değerli ve isim bakımından farklı olsa da buğday tek bir cinstir. Nitekim altınlar da birbirinden farklıdır ve isimlerinde de üstünlük vardır. Ancak altına karşılık altın misli misline, aynı ağırlıkta ve elden ele olursa caiz olur." [344] İmam Şâfiî'nin bu sözüne bakıldığında aslında onun, kalitenin bir değerinin olduğunu kabul ettiği görülür. Bu dikkat çekici bir durumdur.

Şâfiîlere göre hayvanlar, deriler ve kemikler ribevi mallardan değildirler. Meyve çekirdekleri de ot gibi hayvan yiyeceği olduklarından ribevi mallardan kabul edilmezler. [345] Şâfiî fukahasının ribevi mallara dair verdikleri örneklerin bazıları şöyledir:

- Su: Şâfiî fukahasının bu konuda iki farklı görüşü vardır. Bunlardan birincisine göre su diğerleri gibi gıda maddesi olduğundan ribevi mallardan kabul edilir. İkinci görüşe göre su ribevi bir mal değildir. Çünkü o örfen ortak mallardan kabul edilir. [346] Bu da gösteriyor ki Şafiî fukahasının ribevi mallarda aradığı kriterlerden birisi de mülkiyet şartıdır.

- Necis olmayan yağlar: Hardal yağı, zeytinyağı, ceviz yağı gibi gıda maddesi olan yağlar ribevi mallardandır. Balık yağı ve keten yağı gibi aydınlatmada kullanılmak üzere elde edilen yağlar, daha sahih olan görüşe göre ribevi mallardan kabul edilmezler. [347] Acı badem yağı, keten otunun yağı gibi tedavi amacıyla yenilebilen yağlar ribevi mallardan kabul edilirler. Menekşe yağı, zambak yağı, yasemin yağı gibi temizlik amacıyla elde edilen yağlar konusunda ise iki farklı görüş vardır. Bunlardan birincisine göre bu yağlar yenilebilen yağlardan olmadıklarından ribevi mallardan kabul edilmezler. İkinci ve daha sahih olan görüşe göre bu yağlar gıda maddesi olarak da kullanıldıklarından ribevi mallar arasında yer alırlar.[348]

Şâfiî fukahasına göre ribevi mallar kendi cinsleriyle mübadele edildiklerinde şu üç şarta uymak gerekir:

---

[344] eş-Şâfiî, **Kitâbü'l-Ümm: Mevsûatü'l-İmam eş-Şâfiî,** III, 308-309.
[345] Nevevî, **el-Mecmû' şerhi'l-mühezzeb li'ş-Şîrâzî,** IX, 399-340.
[346] Şîrâzî, **el-Mühezzeb fî fıkhi'l-İmam eş-Şâfiî,** III, 61; İmrânî, **el-Beyân fî mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî,** V, 167-168; Nevevî, **a.g.e.,** IX, 395.
[347] Nevevî, **a.g.e.,** IX, 398-399.
[348] İmrânî, **a.g.e.,** V, 168-169.

- Hulûl (الحلول), her iki bedelin de akit esnasında hazır bulunması,

- Mümâselet (المماثلة), bedellerin eşit miktarlarda olması,

- Tekâbuz (التقابض), tarafların akit meclisinden ayrılmadan önce değiştirilecek olan malları karşılıklı teslim etmeleri.[349]

Ribevi mallar, kendisinde riba illeti bulunan farklı cinslerle mübadele edildiklerinde sadece hulûl ve tekâbuz şartı aranır.[350] Riba illetinin bulunmadığı mallara gelince, bunlar hem kendi cinsleriyle hem de farklı bir cins malla istenildiği gibi mübadele edilebilirler.[351]

Bir Şâfiî alimi olan Ebû Bekr el-Evdenî'nin, Şafiîlerin hem önceki hem de sonraki görüşünden farklı olarak ribada illetin cinsteki birlik olduğu görüşünü benimsediğini daha önce ifade etmiştik.[352]

D. Mâlikî Mezhebine Göre Ribevi Mallar

Mâliki mezhebinin ribevi mallar konusundaki görüşleri küçük ayrıntılar dışında Şâfiî mezhebinin sonraki görüşüyle benzerlik gösterir. Mâlikî mezhebinin ribevi mallar konusundaki görüşünün dayandığı nakli ve akli deliller şöyledir:

1. Nakli Delil

Mâlikîler ribevi mallar konusunda nakli delil olarak diğer mezhep fukahasının delil getirdileri rivayetleri esas alırlar. Bu nedenle aynı delilleri burada tekrarlamayacağız. Ancak onlar rivâyetleri değerlendirme konusunda diğerlerinden ayrışırlar. Mâlikîlerin bu değerlendirmelerine akli delil başlığı altında yer verilecektir.

2. Akli Delil

Mâlikîler, Şâfiîler gibi ribanın illetinin semeniyet ve tu'miyet olduğu görüşünü kabul ederler.

---

[349] Nevevî, **Minhâcü't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn,** 213.
[350] Şîrâzî, **el-Mühezzeb fî fıkhi'l-İmam eş-Şâfiî,** III, 64; Nevevî, **el-Mecmû' şerhi'l-mühezzeb li'ş-Şîrâzî,** IX, 405.
[351] İmrânî, **el-Beyân fî mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî,** V, 170.
[352] Bkz., **Tez,** 49-50.

a) Semeniyet

Mâlikîlere göre altın ve gümüşte ribanın illeti semen olmaktır. Bu özellik bunlar dışında başka mallara geçmeyen kâsır bir illettir. Bu illetin sadece altın ve gümüşte ortaya çıkmasının sebebi bu malların semen olarak kullanılmaları ve ziyana uğrayan malların değerlerinin kendileriyle belirlenmeleridir.[353] Bu sebeple Mâlikîler altın ve gümüş için "galibiyettü's-semeniyet" tabirini kullanırlar. Felsler bu kapsama girmediklerinden ribevi mallardan sayılmamışlardır. Yangın olan görüş de budur. Ancak Mâlikîlerin meşhur olmayan görüşüne göre bir şeyin ribaya konu olması için "mutlaku's-semeniyet" vasfını taşıması yeterlidir.[354] Buna göre piyasada para olarak dolaşan bütün mallar ribevi mallardan kabul edilir. Daha önce geçtiği üzere Şâfiîler de Mâlikîlerin meşhur olan görüşünü benimsemişlerdir.

Mâlikîlerin semeniyet hususundaki görüşüne baktığımızda altın ve gümüşte parasal olma özelliğinin diğer özelliklerine göre daha baskın olduğu konusunda haklı olduklarını söyleyebiliriz. Ancak insanlar altın ve gümüş dışında başka şeyleri de para olarak kullanmışlardır. Semen olma özelliğinin altın ve gümüşe has kılınıp sadece bunların ribevi mal kapsamında değerlendirilmesi durumunda insanlar diğer para türlerini faiz aracı olarak kullanabilirler. Oysa Mâlikîlere göre ribanın haram kılınmasının sebebi insanların birbirlerini aldatmalarını önlemek ve onların mallarını korumaktır.[355] Dolayısıyla Mâlikîlerin meşhur olmayan görüşünün daha isabetli olduğu söylenebilir.

b) Taam

Mâlikîlere göre altın ve gümüş dışındaki mallarda ribanın illeti stoklanabilen gıda maddeleri olmaktır (iktiyât ve iddihâr). Bu gıda maddeleriyle; tahıllar, kuru üzüm, hurma, et, süt gibi insanların kendileriyle beslendiğinde bünyesini ayakta tutabilen temel gıda maddeleri veya tuz, sirke, zeytinyağı, baharat gibi temel gıda maddelerini lezzetlendirmek için stoklanabilen şeyler kastedilir. Stoklanabilme

[353] İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesıd,** IV, 405.
[354] Muhammed b. Abdullah el-Mâlikî Haraşî, **el-Haraşî alâ Muhtasari Seyyidî Halîl,** V, 56; Ali b. Ahmed b. Mükerremillah es-Saidi Adevî, **Hâşiyetü'l-Adevî alâ kifâyeti't-tâlibi'r-rabbânî,** 2 c., Beyrut, Dârü'l-Fikr, 't.y.', C: II, s. 130.
[355] İbn Rüşd, **a.g.e.,** IV, 407.

(iddihâr) özelliğinden kasıt da bu malların belli bir süre bozulmadan saklanabilmeleridir. Sürenin en alt ve en üst sınırı örf tarafından belirlenir.[356]

Bu özelliklere sahip aynı cins gıda maddeleri değiştirildiğinde bu işlemin peşin ve eşit miktarlarda olması gerekir. Farklı cinsler değiştirildiğinde eşit miktarlarda olmaları şart değildir. Ancak işlem peşin olmalıdır. Uzun süre saklanamayan gıda maddeleri de kendi cinsleriyle değiştirildiğinde farklı miktarlarda olabilirler ancak işlemin peşin olması gerekir. Bunların farklı miktarlarda değiştirilebilmesinin sebebi uzun süre saklanabilme özelliğine sahip olmamalarıdır. Dolayısıyla stoklanabilsin ya da stoklanamasın tüm gıda maddelerinin veresiye olarak değiştirilmeleri caiz değildir.[357] İlaçlar ise taam (gıda maddesi) kapsamına girmezler.[358] İşte Mâlikîler bu görüşleriyle Şâfiîlerden ayrılırlar.

Mâlikilere göre riba bütün gıda maddelerinde ortaya çıksaydı Allah'ın Elçisi ilgili hadislerde sıralanan dört çeşit gıda maddesi yerine sadece birini zikretmekle yetinirdi. Bu sebeple dört çeşit gıda maddesinin her biriyle aynı özelliğe sahip diğer gıda maddelerine işaret edilmiştir. Bu özellik de her birinde bulunan stoklanabilen ve besleyici özelliği bulunan gıda maddesi olmaktır. Nitekim buğday ve arpa ile stoklanabilen diğer tahıl türlerine, Hurma ile; şeker, bal, kuru üzüm gibi stoklanabilen bütün tatlı maddelerine, tuz ile de; yemeklere lezzet katan ve stoklanabilen bütün baharatlara bir işaret vardır.[359]

Malîkîlere göre ribanın haram kılınmasının sebebi insanların birbirlerini aldatmalarını engellemek ve onların mallarını korumaktır. Bu sebeple ribevi malların buğday, arpa, mısır, yumurta gibi temel gıda maddelerinden olması gerekir.[360] Malîkîlerin bu görüşüne baktığımızda, onların aslında sömürü aracı olarak kullanılabilecek her türlü malı ilkesel olarak ribevi mal kapsamında değerlendirmeleri gerektiği düşünülebilir.

Mâlikîler gıda maderinde aynı grupta olanları tespit ederken "benzerlik" ve "menfaat birliği" kriterlerini dikkate almışlardır. Böylece:

---

[356] İbn Abdülber, **İstizkâr,** XIX, 188-189; Derdîr, **eş-Şerhü'l-kebîr alâ Muhtasari Halîl,** II, 903.
[357] İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesıd,** IV, 405.
[358] Ali el-Adevî, **Hâşiyetü'l-Adevî alâ kifâyeti't-tâlibi'r-rabbânî,** II, 130-136.
[359] İbn Rüşd, **a.g.e.,** IV, 407.
[360] İbn Abdülber, **a.g.e.,** XIX, 189; İbn Rüşd, **a.g.e.,** IV, 407.

- Arpa, buğday, sült (kabuksuz bir arpa çeşidi) tek grup,

- Pirinç, darı ve mısır tek grup,

- Nohut, mercimek, fasulye gibi baklagiller tek grup sayılmıştır.

- Etlerde; kuşların etleri tek grup, balıkların etleri tek grup ve dört ayaklıların etleri de tek grup sayılmıştır.[361]

Mâlikîlere göre ribevi malların kaliteli olanı ile kalitesiz olanı eşittir. Bu sebeple kaliteli olan ribevi bir mal kalitesiz olan aynı cins ribevi bir malla farklı miktarda değiştirilemez. Bilindiği üzere insanlar genellikle her yönden birbirine denk olan iki şeyi değiştirmez. Bir cins aynı cinsle değiştiriliyorsa ikisi arasında mutlaka bir farklılık vardır. Ancak aynı cins iki malın kaliteli olanı ile kalitesiz olanının değiştirilmesine müsaade edilmiş olsaydı ribe'l-fadl denilen bir uygulama türü haram kılınmazdı. Bu sebeple aynı cins ribevi malın kaliteli olanı ile kalitesiz olanının eşit miktarda değiştirilmesi riba şüphesini ortadan kaldırmak için sedd-i zerâi' gereği haram kılınmıştır.[362] İbnü'l-Kayyim'in de aynı görüşte olduğunu söylemiştik.[363] Tüm bunlardan hareketle ribe'l-fadlın riba işleminin bir türü olup olmadığı konusunun iyi değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir. Çünkü bir şeyin bir işlemin türü olması başka bir şey, kötü bir duruma sebep olma ihtimali taşıması başka bir şeydir. Nitekim *"riba ancak vadede olur"*[364] ve *"riba sadece borçta olur"*[365] anlamındaki hadisler de bu durumu destekler.

Bir Şâfiî kaynağı olan el-Beyan adlı eserde İmam Mâlîk'ten altın ve gümüş konusunda basılmış olan ile külçe halinde olanın farklı miktarlarda değiştirilebileceğine dair bir rivâyetin bulunduğu ancak bu rivâyetin ashâbı tarafından kabul edilmediği bilgisi yer almaktadır.[366] Kabul görmeyen bu görüşe göre İmam Mâlîk'in mallar arasındaki kalite farkını dikkate aldığı söylenebilir.

---

[361] Ruaynî, **Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtasarı Halîl,** VI, 199-204.
[362] İbn Abdülber, **İstizkâr,** XIX, 138.
[363] İbn Kayyim el-Cevziyye, **İ'lâmü'l-muvakkiin an rabbi'l-alemîn,** II, 136-137.
[364] Buhâri, **Büyû',** 79 (Bey'ud-dinâr b'id-dinâr nesâen); Müslim, **Müsâkât,** 102 (1596); Nesâî, **Büyû',** 50 (Beyu'l-fıddah b'iz-zeheb v'ez-zeheb b'il-fıddah).
[365] Dârimî, **Büyû',** 42 (Lâ riba illa fi'n-nesîeh).
[366] İmrânî, **el-Beyân fî mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî,** V, 173.

Daha önce de geçtiği üzere Mâlikî fakihi olan İbnü'l-Mâcişûn'a göre ise ribanın illeti mal olma özelliğine sahip olmaktır.[367]

E. Zâhirî Mezhebine Göre Ribevi Mallar

Zâhirîlerin ribevi malların kapsamını en dar tutan mezhep olduğu ileri sürülür. Bu konudaki akli ve nakli delilleri şöyledir:

1. Nakli Delil

Zâhirîler ribevi mallar konusunda nakli delil olarak daha önce zikredilen altı mal hadisini esas alırlar.[368] Bu nedenle aynı hadisleri burada tekrarlamayacağız. Onların ilgili rivâyetleri değerlendirmelerine akli delil başlığı altında yer verilecektir.

2. Akli Delil

Zâhirîler fıkhi kıyasın delil olarak kullanılamayacağını söylemişlerdir. Bu sebeple ribayı konu edinen ilgili ayet ve hadislerde kıyas yoluna gitmemişlerdir. Zâhirîlerden olan İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) bu konuda şöyle dediği nakledilir:

"Riba peşin, veresiye alım satım (selem) ve borçta olur. Peşin ve veresiye alım satımdaki riba; hurma, buğday, arpa, tuz, altın ve gümüş olmak üzere sadece bu altı malda gerçekleşir.

İbn Hazm'ın kıyas yapmamasının nedeni olarak şöyle dediği nakledilir:

Allah, alım satımı helal, ribayı haram kıldı. Dolayısıyla bundan kaçınabilmek için ribanın ne olduğunu bilmek gerekir. Allah da şöyle buyurdu:

"Allah, çaresiz yemek zorunda kaldıklarınız dışında neyi size haram kıldıysa onu açıklamıştır." (En'am 6/119)

Allah'ın Elçisi'nin diliyle bize riba veya haram olarak açıkça bildirdiği şeyler riba ve haramdır. Haram olduğunu açıklamadığı şeyler de helaldir. Çünkü Allah'ın haram kıldığı şeyi kendisinin açıklamaması veya Elçisi'nin bildirmemesi gibi bir durum söz konusu olsaydı Allah'ın şu sözü yalan olurdu:

---

[367] Bkz.,**Tez,** 52.

[368] Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd Zâhirî İbn Hazm, **el-Muhallâ,** thk. Muhammed Münir Dımeşki, 11 c., Kahire, İdaretü't-Tıbaati'l-Müniriyye, 1352, C: VIII, s. 467.

"Allah neyi size haram kıldıysa onu açıklamıştır." (En'am 6/119)

Tüm bunlardan hareketle Zâhirîler tarafından ribevi malların ilgili hadislerde geçen altı mal ile sınırlandırıldığı söylenmiştir."[369]Ancak bu görüşlerin ribe'l-fadl ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü İbn Hazm'dan ribel-karz ile ilgili şöyle bir görüş nakledilmektedir:

"Riba her türlü mal ile borçlanmada olur. Bu sebeple daha azıyla, daha fazlasıyla ya da başka bir cinsten ödeme yapmak şartıyla herhangi bir şeyi borç olarak vermek helal değildir. Sadece borç olarak verdiğin malın cinsinden ve borç olarak verdiğin miktar kadarını geri alabilirsin."[370]

İbn Hazm'dan nakledilen bu görüşe bakıldığında, onun borca konu olabilen bütün mallarda ribanın söz konusu olabileceği görüşünde olduğu anlaşılır.

[369] İbn Hazm, **el-Muhallâ,** VIII, 467-468.
[370] İbn Hazm, **a.g.e.,** VIII, 467-468.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Riba mevcut fıkıh kaynaklarında hem "Kitabu'l-büyû'" hem de "Kitabu'l-büyû'" bölümünde "Bâbü'r-riba" başlığı altında ele alınmıştır. Bu durum riba ile bey'in karıştırılabilir hale gelmesine sebep olmuştur. Oysa riba ile bey' farklı işlemlerdir. Bey'e hem kıyemî mallar hem de mislî mallar konu olurken karz ancak mislî mallarla yapılır.

Mal kavramına bakıldığında malın hem sözlük hem de terim anlamı konusunda farklı görüşlerin bulunduğu, menfaatin mal sayılıp sayılmayacağı hususunda tartışmaların olduğu, bir şeye mal denilebilmesi için mülkiyete geçirilebilme ve iktisadi bir değere sahip olma kriterlerini taşıması gerektiği, malın hem klasik dönemde hem de günümüzde emtia ve finansal/parasal nitelikli olması bakımından farklı tasniflere tabi tutulmuş olduğu sonuçlarına varıldı. Mal kavramı hakkında farklı görüşlerin bulunması toplumların mala olan yaklaşımı ile ilintilidir. Nitekim bir dönem insan tabiatının meyletmediği veya mülkiyete geçirilemediği için mal kapsamına girmeyen bazı şeyler günümüzde bu özelliklere sahip olabilir. Dolayısıyla mal kavramı değerlendirilirken bu durum göz ardı edilmemelidir. İktisadi ve hukuki realite de bunu gerektirir. Menfaati mal kabul etmeyen Hanefîlerin, insanların menfaate olan ihtiyaçlarının bir gereği olarak onu kira akdinde konu kabul etmiş olmaları bu görüşü destekler.

Kur'an-ı Kerim'de ribayı ve malı konu edinen ilgili ayetler gerek kendi içerisinde gerekse ilgili hadislerle beraber incelendiğinde Kur'an'da riba ve mal konularının ayrıntılı olarak ele alındığı, hadislerin de bu durumu desteklediği, ribanın ortaya çıkabilecek her türlü iktisadi haksızlığı engelleme özelliği bakımından değerlendirilmesi gerektiği, malın en önemli özelliğinin de menfaat olduğu ve ribevi mallarda bu özelliğin dikkate alınması gerektiği sonuçlarına ulaşıldı.

Ribevi mallar meselesi ilk dönemlerden itibaren tartışılan fıkhi bir mesele olmuştur. Bu konuda görüş bildirenlerin her biri ilgili hadislerde zikredilen "altı mal"dan hareketle ribevi malların belirlenmesi için illet tespitinde bulunmuştur. Bunun neticesinde ribevi malların kapsamı kimi zaman geniş, kimi zaman dar tutulmuştur. Saîd b. Cübeyr, Hasan el-Basrî, Muhammed b. Sîrîn, Rebîa b. Ebî

Abdirrahmân, Ebû Bekr Abdurrahmân b. Keysân el-Esamm ve İbnü'l-Mâcişûn ribevi mallarda menfaat özelliğine dikkat çekerek ribevi malların kapsamını geniş tutmuşlardır. Malın en önemli özelliği de budur. Hasan el-Basrî diğerlerinden farklı olarak ribevi mallarda kalite farkının da bir değeri olduğuna dikkat çekmiştir. Ribanın işlem bakımında karz olduğu göz önünde bulundurulduğunda aslında onlar ribanın bütün misli (standardize edilebilen) mallarda söz konusu olduğunu söylemişlerdir. Bu açıdan bakıldığında menfaatler de standardize edilebilmeleri durumunda ribaya konu olabilirler. Dolayısıyla ribevi mal konusunun bu bağlamda değerlendirilmesinin gerekliği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Ribevi malların kapsamını diğerlerine nazaran dar tutan Hanefî, Hanbelî, Şâfiî ve Malikî mezheplerinin görüşlerine bakıldığında ribanın haram kılınmasının temelinde her türlü mali haksızlıkların önüne geçilmesinin amaçlandığı ve bu doğrultudan her birinin kendilerince munzabit (*durum ve şartlara göre değişiklik göstermeyen istikrarlı*) gördükleri bir takım kriterleri ileri sürdükleri, çoğunluk tarafından ribevi mallarda kalite farkına itibar edilmediği, bunun altında yatan sebeplerden birinin de kalite farkında standartlığın sağlanamaması olduğu, bu mezheplerin her birinin içerisinde ribevi mallarda kalite farkının da esas alınması gerektiğine dair az da olsa bir takım görüşlerin bulunduğu ancak bu görüşlerin her bir mezhep içerisindeki fukahanın çoğunluğu tarafından kabul görmediği tespit edildi. Tüm bunlardan hareketle menfaatin bir unsuru olan kalite farkı da dahil standardize edilebilen bütün özelliklerin her türlü mali haksızlıkları engelleyici yönü dikkate alınarak ilkesel olarak ribevi malların tespitinde önemli bir kriter kabul edilebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Ribevi malların kapsamını en dar tutanların ribevi malları; altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuz olmak üzere altı mal ile sınırladıkları, bunlar arasından Osman el-Betti, Tâvûs, Katâde ve İbn Akîl'in kıyası delil olarak kabul etmekle birlikte sadece ribevi mallar konusunda kıyas yapılamayacağı görüşünü benimsedikleri, Zâhirî mezhebinin ise ribevi mallar dahil hiçbir konuda kıyası delil olarak kabul etmedikleri, İbn Hazm'ın ribevi malların altı mal ile sınırlı olduğu görüşünün ribe'l-fadl ile ilgili olduğu, borca konu olabilen bütün mallarda ribanın söz konusu olabileceği görüşünü benimsediği tespit edildi.

Tez konumuzla ilgili çok sayıda başka çalışmanın yapılabileceği kanaatindeyiz. Örneğin; "ribevi mallarda kalitenin etkisinin" ve "ribe'l-fadlın riba açısından mahiyetinin" müstakil tez şeklinde ele alınmasının konuya ilişkin olarak ilmi bir katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

BİBLİYOGRAFYA

Abbâd, Ebü'l-Kâsım İsmail b. Abbâd, b. Abbas Talekânî Sâhib b. Abbâd: **el-Muhît fi'l-lüğa,** thk. Muhammed Hasan Âl-i Yasin, 10 c., 1. bs, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 't.y.'.

Abbâdi, Abdülhamid Şirvâni, İbn Kasım Şihabüddin Ahmed b. Kasım: **Havâşi alâ Tuhfeti'l-muhtac bi-Şerhi'l-Minhâc,** 10 c., Kahire, Dârü'l-Fikr, 't.y.'.

Abdullah Lam b. İbrâhim, **Ahkâmü'l-ağniya,** 1. bs., Amman, Dârü'n-Nefâis, 2003.

Adevî, Ali b. Ahmed b. Mükerremillah es-Saidi: **Hâşiyetü'l-Adevî alâ kifâyeti't-tâlibi'r-rabbânî,** 2 c., Beyrut, Dârü'l-Fikr, 't.y.'.

Ali Süleyman, Mübarek b. Süleyman b. Muhammed: **Ahkâmü't-teâmül fî'l-esvâki'l-mâliyyeti'l-muâsıra,** 2 c., 1. bs., Riyad, Dâru Künûzi İşbiliyâ, 2005.

Armstrong, Frank: "Commodities As An Asset Class", 'çevrimiçi', http://**investorsolutions.com**/knowledge-center/investing-for-keeps-article-series/commodities-as-an-asset-class-4/, 15 Temmuz 2017.

Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl: **Kitâbü't-telhîs fî ma'rifeti esmâi'l-eşya,** thk. İzzet Hasan, 2 c., 2. bs., Beyrut, Dâru Sâdır, 1993.

_____ : **el-Furûkü'l-luğaviyye,** Kahire, Mektebetü'l-Kudsi, 1353.

Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa Hanefi: **el-Binâye şerh'ül-Hidâye**, thk. Emin Salih Şa'ban, 13 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

Basrî, Muhammed b. Ali Ebü'l-Hüseyin: **el-Mu'temed fî usûli'l-fıkh,** 2 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 't.y.'.

Başa, Muhammed: **el-Kâfî Mu'cemu Arabi hadis,** 1. bs., Beyrut, Şeriketü'l-Matbuat, 1992.

Bayındır, Abdulaziz: **Ticaret ve Faiz,** 1. bs., İstanbul, Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2007.

Bayındır, Servet: "Faiz Meselesine Kur'an ve Sünnet Çerçevesinde Farklı Bir Bakış", **VII. İslâm Hukuku Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı Mezheplerde Tutarlılık: Tebliğler Metni,** İstanbul, Süleymaniye Vakfı, 2012.

Bek, Ahmed İbrahim: **El-Muâmelâtü'ş-şer'iyyeti'l-maliyye,** 'y.y.', 1936.

Bilmen, Ömer Nasuhi: **Hukukı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu,** 8 c., İstanbul, Bilmen Yayınevi, 1970.

Buhutî, Mansûr b. Yunus b. Salahiddin: **Şerhu Müntehe'l-irâdât Dekaiku ûli'n-nühâ li-şerhi'l-müntehâ,** 3 c., Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 't.y.'.

_____ : **Keşşâfü'l-kınâ' an metni'l-İknâ',** thk. Muhammed Emin Zinnâvî, 5 c., 1. bs., Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1997.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî: **Ahkâmü'l-Kur'an,** thk. Muhammed es-Sâdık, 5 c., Beyrut, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, 1985.

Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammad: **es-Sıhâh tacü'l-lüğa ve sıhâhi'l-Arabiyye,** thk. Ahmed Abdülğafur Attar, 6 c., 4. bs., Beyrut, Dârü'l İlm li'l-Melayîn, 1990.

Cündi, Ebü'l-Mevedde Ziyaeddin Sidi Hlil b. İshak b. Musa:

Muhtasarü'l-allame Halîl fî fıkhi'l-İmam Malik, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1995.

Cürcânî, Eş-Şerif Ali b. Muhammed: **et-Ta'rîfât,** 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

Çetiner, Bedreddin, **el-Kütübü's-sitte ve şüruhuha: Sahîhü Müslîm,** 3 c., İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.

_____ : **el-Kütübü's-sitte ve şüruhuha: Sahîhü'l-Buhârî,** 8 c., İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.

_____ : **el-Kütübü's-sitte ve şüruhuha: Sünenü Ebî Dâvud,** 5 c., İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.

_____ : **el-Kütübü's-sitte ve şüruhuha: Sünenü İbn Mâce,** 2 c., İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.

_____ : **el-Kütübü's-sitte ve şüruhuha: Sünenü'd-Dârimî,** 2 c., İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.

_____ : **el-Kütübü's-sitte ve şüruhuha: Sünenü'n-Nesâî,** 8 c., İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.

_____ : **el-Kütübü's-sitte ve şüruhuha: Sünenü't-Tirmizî,** 8 c., İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.

_____ : **el-Kütübü's-sitte ve şüruhuha: el-Muvatta,** 2 c., İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed: **Sünenü'd-Dârekutnî,** thk. Şuayb el-Arnaut, Hasan Abdülmün'im Şelebî, Muhammed Kamil Karabelli, 5 c., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 2004.

Derdîr, : **Şerhu's-sağîr alâ Akrebi'l-mesâlik ilâ mezhebi'l-İmam Mâlik,** 4 c., Kahire, Dârü'l-Ma'ârif, 1972.

Derdîr, Ebü'l-Berekat Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Adevi: **eş-Şerhü'l-kebîr alâ Muhtasari Halîl,** 2 c., Beyrut, el-Mektebetü'l-Asriyye, 2006.

Duveyyân, İbrahim Muhammed Salim: **Menârü's-sebîl fi şerhi'd-delîl,** thk. Ebû Kuteybe Nazır Muhammed Farabi, 3 c., 11. bs., Beyrut, Dârü'l-Farabi, 2010.

Ebû Tağlib, Abdülkadir b. Ömer eş-Şeybani: **Neylü'l-mearib bi-şerhi Delîli't-tâlib,** thk. Muhammed Süleyman Eşkar, 2 c., 1. bs., Kuveyt, Mektebetü'l-Felah, 1983.

el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim: **İ'lâmü'l-muvakkiin an rabbi'l-alemîn,** thc. Muhammed el- Mu'tasım Billah el-Bağdâdi, 3 c., 2. bs., Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-Arabi, 1998.

el-Haccâvî, Şerefeddîn Mûsâ b. Ahmed b. Mûsâ b. Sâlim Ebü'n-Necâ: **el-İknâ' li-tâlibi'l-intifâ',** thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, 4 c., 1. bs., Cize, Hicr li't-Tıbaa ve'n-neşr, 1997.

el-Haddâd, Ebû Bekr b. Ali: **el-Cevheretü'n-neyyire: Şerh li-Muhtasari'l-İmam Kudûrî fi'l-fıkhi'l-Hanefî,** thk. Said Bekdaş, 6 c., 1. bs., Amman, Evrika, 2015.

el-Halebi, İbrahim b. Muhammed b. İbrahim: **Multeka'l-ebhur,** thk. Vehbi Süleyman Gaveci, 2 c., 1. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1989.

Enis, İ'dad İbrâhim vd.: **el-Mu'cemü'l-Vesît,** 2 c., İstanbul, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 't.y.'.

Erhorn, Feriederike: **Commodities as an Asset Class İn Portfolio Management,** University of Applied Sciences Essen, Diploma Thesis, 2008.

Feyyûmî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevi: **el-Misbâhü'l-münir,** Beyrut, Mektebetu Lübnan, 1987.

Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yusuf: **el-Kâmûsü'l-Muhît,** 2. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 1987.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed: **el-Müstesfâ min ilmi'l-usûl,** 2 c., 1. bs., Bulâk, el-Matbaatü'l-Emiriyye, 1324.

Hafîf, Ali: **Ahkâmü'l-muamelati'ş-şer'iyye,** 3. bs., Kahire, Dârü'l-Fikri'l-Arabi, 't.y.'.

Hali b.Ahmed, el-Ferâhidî: **Kitâbü'l-Ayn,** thk. Mehdi Mahzûmî,, İbrâhim Samerraî, 8 c., 1. bs., Beyrut, Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 1988.

_____ : **Kitâbü'l-Ayn,** thk. Mehdi Mahzûmî, İbrâhim Samerraî, 8 c., 1. bs., Beyrut, Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 1988.

Haraşî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Mâlikî: **el-Haraşî alâ Muhtasari Seyyidî Halîl,** 8 c., Beyrut, Dâru Sâdır, 't.y.'.

Haskefî, Alaeddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed Dımaşki: **Dürrü'l-muhtar şerhu tenvîri'l-ebsâr ve câmiü'l-bihâr,** thk, Abdulmenam Halil İbrahim, 1. bs., Beyrut-Lübnan, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

Haydar, Ali Efendi: **Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm,** 16 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 't.y.'.

İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşki İbn Âbidîn: **Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerh-i Tenvîri'l-ebsâr,** thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, 14 c., Özel Basım, Riyad, Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyin Ahmed: **Mu'cemü'l-mekâyîs'il-lüğa,** thk. Absüsselam Muhammed Harun, 6 c., Beyrut, Dârü'l-Cîl, 't.y.'.

İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd Zâhirî: **el-Muhallâ,** thk. Muhammed Münir Dımeşki, 11 c., Kahire, İdaretü't-Tıbaati'l-Müniriyye, 1352.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâîlî Makdisî: **el-Muğnî,** thk. Abdülmuhsin et-Türkî, Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, 15 c., 4. bs., Riyad, Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1999.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî: **Lisânü'l-Arab,** 18 c., 2. bs., Beyrut, Dârü'l-İhyait't-Türâsi'l-Arabi, 1997.

İbn Nüceym, Zeynüddîn Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed el-Mısrî: **el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik,** 7 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubi: **Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesıd,** thk. Abdülemir el-Verdi, Casim et-Temimi, 7 c., 1. bs., Tahran, el-Mecmaül'l-Alemi li't-Takrib Beyne'l-Mezahibi'l-İslâmiyye, 2010.

_____ : **el-Mukaddimâtü'l mümehhedât,** thk. Muhammed Hacci, 3 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.

İbn Sîde, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail: **el-Muhassas,** 5 c., Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1978.

_____ : **el-Muhkem ve'l-muhitü'l-a'zam fî'l-lüğa,** thk. Mustafa Hicazi, Hamid Abdülmecid, 12 c., 1. bs., Kahire, Câmiatu Devli'l-Arabiyye el-Munazzamatü'l-Arabiyye, 1999.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah: **Ahkâmü'l-Kur'ân,** thr. Muhammed Abdülkadir Ata, 4 c., Beyrut, Dârü'l-Fikr, 't.y.'.

İbnü'l-Esir, Ebü's-Seadât Mecdüddin Mübarek b. Muhammed: **en-Nihâye fî garibi'l-hadis ve'l-eser,** thk. Mahmûd Muhammed Tahani, 5 c., 1. bs., Kahire, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1963.

İbn Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamid: **Şerhu Fethü'l-Kadîr,** 10 c., 1. bs., 'y.y.', 1970.

İmrânî, Ebü'l-Hüseyin Yahyâ b. Ebü'l-Hayr b. Salim: **el-Beyân fî mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî,** 14 c., Beyrut, Dârü'l-Minhac, 2000.

İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râğıb: **Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an**, thk. Safvan Adnân Dâvûdî, 3. bs., Dımaşk, Dârü'l-Kalem, Beyrut, Dârü'ş-Şâmiyye, 2002.

Karâfi, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim: **ez-Zahîre,** thk. Muhammed Bu Huzbe, 14 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.

Karaman, Hayreddin: **Anahtarlarıyla İslâm Hukuku**, 3 c., 15. bs., İstanbul, Ensar Neşriyat, 2001.

Kâsânî, Ebû Bekr b. Mes'ud: **Bedâi'u's-Sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi',** thk. Ali Muhammed Muavvız, Adil Ahmed Abdülmevcut, 10 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Kayrevâni, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman İbn Ebû Zeyd: **en-Nevâdir vez'ziyâdât alâ mâ fi'l-müdevvene ve ğayrihâ mine'l-ümmehât,** thk. Abdullah el-Murabıt et-Tergi, Muhammed Abdülazîz ed-Debbag, 15 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1999.

Kermi, Hasan Saîd: **el-Hâdî ilâ lüğati'l-Arab Kâmûsü Arabi-Arabi,** 4 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Beyân, 1992.

Komisyon, : **Mecelle,** md., 126, 128, 131, 146, 158, 159, 421, 1019, 1020.

Kudûrî, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed: **Muhtasarü'l-Kudûrî fi'l-Fıkhi'l-Hanefî,** thk. Kâmil Muhammed Muhammed Uveyza, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

_____ : **Mevsûatü'l-kavâidi'l-fıkhiyyeti'l-mukârene: et-Tecrîd,** thk. Muhammed Ahmed Sirac, Ali Cum'a Muhammed, 12 c., 1. bs., Kahire, Dârü's Selâm, 2004.

Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib: **el-Hâvi'l-kebîr,** thk. Mahmud Matraci, 22 c., Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1994.

Merğinânî, Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr: **el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedi,** thk. Muhammed Muhammed Tâmir, Hâfız Âşûr Hâfız, 4 c., 1. bs., Kahire, Dârü's-Selam, 2000.

Mevsılî, Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd: **el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr,** thk. Şuayb el-Arnaût, Ahmed Muhammed Berhûm, Abdüllatif Hırzullah, 4 c., 1. bs., Dımaşk, Dârü'r-Risaleti'l-Alemiyye, 2009.

Mısrî, Refik Yunus: **Masrifü't-tenmiyeti'l-İslâmî,** 2. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1981.

_____ : **Usûlü'l-iktisadi'l-İslâmî,** 1. bs., Dımaşk, Dârü'l-Kalem, 1989, s. 36

Molla Hüsrev, Hüsrev Mehmed Efendi: **Dürerü'l-hükkâm, fî şerhi Gureri'l-ahkâm,** 2 c., İstanbul, Fazilet Neşriyat, 1978.

Nablusî, Abdülğanî b. İsmail b. Abdülğanî ed-Dımaşki: **Hâşiyetü'l-lebedi**

ala neyli'l-mearib fi'l-fıkhi'l-hanbeli, thk. Muhammed Süleyman Eşkar, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1999.

Nemerî, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubi İbn Abdülber: **İstizkâr,** thk. Abdülmu'ti Emin Kal'aci, 28 c., Beyrut, Dâru Kuteybe, 1993.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Nûrî: **el-Mecmû' şerhi'l-mühezzeb li'ş-Şîrâzî,** thk. Muhammed Necib el-Mutii, 17 c., Cidde, Mektebetü'l-İrşâd, 1974.

_____ : **Minhâcü't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn,** 2. bs., Cidde, Dârü'l-Minhac, 2011.

Pylypczak-Wasylyszyn, Daniela: "How to Invest in Commodities", 'çevrimiçi', http://**commodityhq.com**/investing-ideas/ultimate-guide-to-commodity-investing/, 15Temmuz 2017.

Râzî, Fahreddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer: **el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fıkh,** thk. Taha Câbir Feyyaz el-Alvâni, 6 c., 2. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1992.

_____ : **et-Tefsîrü'l-kebir Mefâtîhü'l-ğayb,** 32 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

Rıza, Ahmed: **Mu'cemu metni'l-lüğa,** 5 c., Beyrut, Dâru Mektebeti'l-Hayat, 1960.

Ruaynî, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abrurrahman Hattab: **Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtasarı Halîl,** 8 c., Özel Basım, Riyad, Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.

Sahi, Şevki Abduh: **el-Mal Turuku istismarihi fi'l-İslâmi,** 1. bs., Kahire, Matbaatü'd-Devle, 1981.

Semerkandî, Ebû Bekr Alaeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed: **Tuhfetü'l-fukaha,** 3 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlimiyye, 1984.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl: **el-Mebsût,** 30 c., İstanbul, Çağrı Yayınları, 1983.

Sugdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Muhammed: **en-Nütef fi'l-fetâvâ,** thk. Selahaddin Abdüllatif en-Nâhî, 2 c., 2. bs., Beyrut, Müessesstü'r-Risâle, 1984.

Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr: **el-Eşbâh ve'n-nezâir fi kavâidi ve füru'i fıkhi'ş-şâfi'iyye,** 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1987.

Suyûtî, Mustafa b. Sa'd b. Abdul Suyûtî: **Metâlibu ûli'n-nuhâ fî şerhi Gayreti'l-müntehâ,** 6 c., 1. bs., Beyrut, 1961.

Sülemî, İyaz b. Nâmi: **Usûlü'l-fıkh ellezî lâ yesaü'l-fakih cehluhu,** 2. bs., Riyad, Dârü't-Tedmuriyye, 2006.

Süleyman, Mübarek b. Süleyman b. Muhammed Al-i: **Ahkâmü't-teâmül fi'l-esvâki'l-mâliyyeti'l-muâsıra,** 2 c., 1. bs., Riyad, Dâru Künûzi İşbiliyâ, 2005.

Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas: **Kitâbü'l-Ümm Mevsûatü'l-İmam eş-Şafiî,** thk. Ali Muhammed, Adil Ahmed, 10 c., Beyrut, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 2001.

Şâtîbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Gırnati: **el-Muvâfakât,** 6 c., 1. bs., Huber, Dâru İbn Affân, 1997.

Şevkâni, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali: **İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hak min ilmi'l-usûl,** thk. Ebû Musab Muhammed Bedri, 1. bs., Beyrut,

Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiye, 1992.

Şeybânî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed: **el-Müsned,** thk. Sıdki Muhammed Cemil Attar, 10 c., Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1991.

Şeyhizâde, Damad Abdurrahman Gelibolulu: **Mecmaü'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur,** thr. Halil İmran el-Mansûr, 4 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Şîrazî, Ebû İshak Cemeleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf: **el-Mühezzeb fî fıkhi'l-İmam eş-Şâfiî**, thk. Muhammed Zuhayli, 6 c., 1. bs., Dımaşk, Dârü'l-Kalem, 1996.

Şirbâsî, Ebû Hazm Ahmed: **el-Mu'cemü'l-iktisadiyyi'l-İslâmî,** Beyut, Dârü'l-Cîl, 1981.

Şirbînî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed el-Hatib: **Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meanî elfazi'l-Minhac,** 4 c., 'y.y.', Dârü'l-Fikr, 't.y.'.

Şübeyr, Muhammed Osman: **el-Medhal ilâ fıkhi'l-muâmelati'l-mâliyye; el-mal el-milkiyye el-akd,** 1. bs., Amman, Dârü'n-Nefâis, 2004.

Şühbe, Ebü'l-Fazl Bedreddin Muhammed b. Ebi Bekr b. Ahmed b. Muhammed İbn Kâdî: **Bidâyetü'l-muhtâc fi şerhi'l-minhâc fi'l-fıkhi'ş-şâfii,** 7 c., 1. bs., Dımaşk, Beyrut, Dârü'n-Nevâdir, 2012.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr: **Câmiü'l-beyân an te'vîli ayi'l-Kur'an,** 15 c., Beyrut, Dârü'-Fikr, 1984.

Ukberi, Ebû Ali el-Hasan b. Şihab el-Hasan: **Risâle fî usûli'l-fıkh,** thk. Muvaffak İbn Abdülkadir, 1. bs., Beyrut, el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1992.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi: **Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh Istılahları**

Kamusu, 5 c., İstanbul, Eser Neşriyat, 1997.

Zebîdî, Ebu'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed: **Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs,** 10 c., 'y.y.', 't.y.'.

Zerkeşi, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah: **el-Mensur fi'l-kavâid,** thk. Teysir Faik Ahmed Mahmûd, 3 c., 1. bs., Kuveyt, Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuunni'l-İslâmiyye, 1982.

Zerkeşi, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Abdullah: **Şerhu'uz-Zerkeşi alâ muhtasari'l-hıraki fi'l-fıkhi ala mezhebi İmam Ahmed b. Hanbel,** thk. Abdullah b. Abdurrahman b. Abdullah el-Cibrin, 7 c., 1. bs., Riyad, Mektebetü'l-Ubeykan, 1993.

Zeydân, Abdülkerim: **el-Medhal li dirâseti'ş-şerîati'l-İslâmiyye,** 1. bs., Dımaşk, Müessesetü'r-Risâleti Nâşirûn, 2006.